

BIJDRAGEN

TOT DE

ETHNOLOGIE VAN ZUID-CELEBES,

DOOR

DR. B. F. MATHES.

's GRAVENHAGE,

GEBROEDERS BELINFANTE.

1875.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

BIJDRAGEN

TOT DE

ETHNOLOGIE VAN ZUID-CELEBES.

INLEIDING.

Nadat ik thans zoowel voor Boegineesch als Makassaarsch Spraakkunst, Chrestomathie en Woordenboek met Ethnographischen Atlas in het licht mogt geven, had ik ook gaarne in het belang van de beoefening dier beide talen een uitvoerig Ethnologisch werk over de bevolking van Zuid-Celebes geleverd, te meer, dewijl ik daarvan in mijn' woordenboeken slechts zooveel kon opnemen, als tot het verstaan van woorden en spreekwijzen, gelijk ook van de door mij uit inlandsche geschriften aangehaalde plaatsen ten eenenmale onmisbaar was.

Bovendien meende ik, dat dergelijk werk ook voor hen, die zich uitsluitend met de land- en volkenkunde van onze Nederlandsche Oost-Indische bezittingen bezig houden, niet van alle gewigt ontbloot zou zijn. Het valt toch voorzeker niet te ontkennen, dat de Makassaren en Boeginezen vele gewoonten hebben, die men elders in het geheel niet, of althans zeer gewijzigd aantreft.

Dit zal, vertrouw ik, reeds ten volle gebleken zijn uit hetgeen ik daarvan in mijne door de Akademie van Wetenschappen uitgegeven' verhandeling over de *bissoe's*, of *heidensche priesters* en *priesteressen*, op Zuid-Celebes mededeelde.

Daar ik echter nog vóór het einde van dit jaar naar Makassar terugkeer, om aldaar op verlangen van het Gouvernement eene kweek-school voor inlandsche onderwijzers, alsmede eene school tot opleiding van tolken en translateurs voor de Hollandsche, Maleische, Makassaarsche en Boeginesche talen tot stand te helpen brengen, zoo voorzie ik, dat deze taak mij vooral in de eerste jaren nog niet vergunnen zal, aan de volvoering van het reeds zoo lang gekoesterd voornemen te denken.

Ik ben daarom besloten, om nog vóór het verlaten van den vaderlandschen bodem datgeen van de ethnologie van Zuid-Celebes mede te deelen, wat mijns inziens het allerbelangrijkst is.

Ik doorloop tot dat einde met den Lezer het leven der Boeginezen en Makassaren, van huwelijk en geboorte af tot aan het einde toe, achteréenvolgens stilstaande bij: huwelijk en echtscheiding, zwangerschap en geboorte, eerste levensjaren en opvoeding, taal- en letterkunde, godsdienst en bijgeloof, spel en vermaken; dood en begrafenis.

En dewijl het eigenaardige der gebruiken van Zuid-Celebes het meest uitkomt bij de Boeginesche bevolking van Loëwóe, dat land, waar eenmaal de wieg en bakermat stonden der in verschillende rijken van Zuid-Celebes verspreide Boeginesche en Makassaarsche stammen, stel ik de bewoners van dat rijk overal op den voorgrond, te meer daar ik een paar hoogst belangrijke handschriften over Loëwóesche zeden en gebruiken bezit van zekere Tjôlli-poedjijye Âroe-Panjtjâna, een' oude Boeginesche prinses, waarvan ik reeds meermalen elders gewaagde, als de vrouw, die zeker al hare landgenooten verre overtreft in kennis van inlandsche talen en gewoonten. (Verg. Kort verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boeginesche handschriften, bl. 59, N. Bijb. N°. 156 en 157.)

Zoo dikwerf als in andere Boeginesche staten, of ook in de Makassaarsche rijken, van de gebruiken van Loëwóe afgeweken wordt, stip ik zulks zooveel mogelijk met een enkel woord aan.

Daarbij heb ik steeds, evenals Âroe-Panjtjâna, hoofdzakelijk vorste-

lijke personen op het oog, omdat men de gebruiken van de mindere standen des volks hieruit tevens gemakkelijk kan leeren kennen.

Het voornamc verschil is slechts dit, dat de geringe man over minder geld te beschikken heeft, weshalve sommige ceremoniën geheel achterwege blijven, andere minder omslagtig en zooveel mogelijk te gelijkertijd plaats vinden.

Ter bekorting verwijs ik slechts naar andere mij bekende bronnen, zoo dikwijls als ik vermeen hiermede te kunnen volstaan.

Zeer gaarne zou ik later D. V. ook verscheidene andere punten uit de ethnologie van Zuid-Celebes eenigzins uitvoerig bespreken.

Voorloopig moet ik mij daartoe bepalen, om, bij een' eenvoudige opgave daarvan, slechts nu en dan te vermelden, waar de Lezer daaromtrent in eenig geschrift, hetzij van mijzelven of anderen, eenige bijzonderheid zou kunnen vinden.

Ik noem alzoo de volgende onderwerpen:

1°. de verschillende standen, waarin het volk verdeeld is, als: vorsten, adel, geestelijken, middelstand, geringe lieden, slaven en pandelingen.

De onderscheiden' benamingen voor vorsten zijn: *karáěñg* (vergel. Mak. Woordenb., bl. 48, kol. 1, reg. 19), *aroěñg* (verg. Boeg. Woord., bl. 854, kol. 1, reg. 5 v. o.), *ópoe* (verg. Boeg. Woord., bl. 790, kol. 1, l. r.), *dátoe*, *adatóěwanñ* en *adátocwálla* (verg. Boeg. Woord., bl. 390, kol. 2, l. r. en mijne Verhandeling "over de Waðjorezen" enz., bl. 28, noot c), *pálla* (verg. Boeg. Woord., bl. 149, kol. 1, r. 11, op: *poěwanñ*).

Die vorsten zijn van onderscheiden' rang, als: *karáěñg-mágúóe* (verg. Mak. Woord., bl. 86, kol. 2, reg. 21, op: *gúóe* N°. 2), of: *ároe-mangkáóe* (verg. Boeg. Woord., bl. 83, kol. 1, reg. 13), een' *regerend vorst*, *patóla* (verg. Mak. Woord., bl. 344, kol. 1, reg. 8 v. o. op: *tóla* N°. 1, en Boeg. Woord., bl. 364, kol. 1, reg. 5 v. o., op: *tóla* N°. 1), *prinscn* of *prinsessen* van *hooge* geboorte, die in aanmerking kunnen komen voor de *opvolging*, *maradíya*, titel van de *zeven* hoofdvorsten van Mandar,

toe-manóeroeñg (verg. Mak. Woord., bl. 333, kol. 2, reg. 5, op: *toé-roeñg*) of *to-mánóeroeñg* (verg. Boeg. Woord., bl. 354, kol. 1, reg. 2 v. o. op: *toéroeñg*), een vorst, of wie ook, die uit den Hemel is nedergevalld, *áná-sáñgáñg* of *ároe-sáñgáñg*, een zuivere afstammeling van zulk een' to-mánóeroeñg, wiens bloed nog wit is als het sap van den *tákkóe-boom*, daar het nog, evenals bij Batára-góeroe en diens uit de benedenwereld verreezen' echtgenoot *We-Njilí-timó*, geheel Hemelsch of Onderaardsch bloed is, volkomen vrij van vermenging met het roode bloed der wereldlingen (verg. Boeg. Woord., bl. 674, kol. 1, reg. 9, op: *sáñgáñg*), *áná-málásá*, ook gebezigd van kinderen van goddelijke afkomst, te vergelijken met *oeláwáñg-málásá* of gaar goud, d. i.: *oeláwáñg risáppóe*, opgekookt en gezuiverd goud (verg. Boeg. Woord., bl. 687, kol. 2, reg. 19, op: *sáppóe*, N°. 3), *áná-aróeñg*, *ánákaróeñg* (Boeg.) of *ánákaráeñg* (Mak.), *ánákaróeñg-mádánráñg*, *ánákaróeñg-sála* (Boeg.) of *áná-karáeñg sala* (Mak.) (verg. Mak. Woord., bl. 48, kol. 1, reg. 19, en Boeg. Woord., bl. 854, kol. 1, reg. 5 v. o.), *rádñeñg*, kind van een' *áná-patóla* bij eene *ánákaróeñg*, *rádñeñg-lábbí*, letterlijk: voorname *rá*, *ñeñg*'s, v. d.: kinderen van een' *rádñeñg* bij eene *rádñeñg*, *rádñeñg-mátásá*-kinderen van een' *rádñeñg-lábbí* bij eene *rádñeñg-lábbí* [NB. De zoodanigen kunnen reeds voor opvolging in de regering in aanmerking komen], *rádñeñg-mádópá*, kinderen van een' *rádñeñg-mátásá* bij eene *rádñeñg-mátásá*, die dus tegevolg van goede huwelijken als 't ware een geheel nieuw vel gekregen hebben, gelijk door dit woord *mádópá* te kennen gegeven wordt (vergel. Boeg. Woord., bl. 513, kol. 2, reg. 11, op: *rádñeñg* N°. 1 en bl. 388, kol. 2, reg. 3 v. o. op: *dópá*).

De adellijke titels zijn minder talrijk. De Makassaren hebben hun *káre* (verg. Mak. Woord., bl. 38, kol. 1, r. 20) en *dáeñg* (Mak. Woord., bl. 370, kol. 1, r. 5), de Boeginezen slechts het laatste (Boeg. Woord., bl. 404, kol. 2, reg. 21).

Voor den geestelijken stand verwijs ik naar hetgeen ik in deze "Bijdragen" mededeel, alsmede naar het Jaarboekje Celebes van 1865, bl. 148.

Over de *slaven* en *slavinnen* zie men Boeg. Woord., bl. 805, kol. 2, reg. 1, vlgg. op: *áta*, en bl. 250, kol. 2, reg. 15 op: *máná* N°. 1, Mak. Woord., bl. 642, kol. 1, reg. 1 en bl. 614, kol. 1, reg. 12, op: *soosóráng*.

Wat de *vrijverklaring* van *slaven* of *slavinnen* betreft; zoo zie men Boeg. Woord., bl. 260, kol. 1, reg. 11, op: *maradéka*.

En over de gebruiken bij het *verkoopen* van *slaven* of *slavinnen* vergelijkte men Boeg. Woord., bl. 184, kol. 1, reg. 6 v. o., vlgg., op: *bóttó* N°. 7.

2°. Regering in de voornaamste onafhankelijke staten van Zuid-Celebes.

Deze bestaat meestal hoofdzakelijk in een' koning met rijksbestierder en rijksraad.

Zoo bij voorbeeld in Gôwa, waar die rijksbestierder den naam draagt van *toe-mábiŷára-bóetta*, en de rijksraad dien van *báte-salápaŷ*, of *negen vaandels*, omdat ieder van de negen prinsen, welke dezen raad uitmaken, een bijzonder vaandel voeren.

Die prinsen heeten:

Gallárraŷ (NB. ook titel van een kamponŷs-hoofd in de Gouvernementslanden) -Maŷgása,

Gallárraŷ-Tômboló,

Gallárraŷ-Saomâta,

Gallárraŷ-Tjâmba,

Gallárraŷ-Patjellêkaŷ,

Karâeŷ-Patallâssaŷ,

Karâeŷ-Borisâllo,

Karâeŷ-Manoedjoe

en Gallárraŷ-Soediyaŷ.

Zoo in Bône, gelijk men uitvoerig beschreven vindt in het werk van den tegenwoordigen Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, den Heer J. A. Bakkers, over het Leenvorstendom Boni, bl. 68 vlgg. ✓

Daaruit blijkt, dat de rijksbestierder *To-máriláláñg* en de rijksraad *Ároe-píloe* heet. Men vergelijke ook mijn Boeg. Woord., bl. 592, kol. 1, reg. 15, op: *láláñg* N°. 1 en bl. 103, kol. 2, reg. 12, op: *píloe*, N°. 1.

Zoo in *Sôppēng*, waar de vorst of dâtoe tot titel voert den naam van *Polipówe*, letterlijk: het *onderste* (*pōng*) van den stam, waarop het *land* (*lípoe*), als ware dit het overige van den boom, rust; terwijl de eerste minister den naam draagt van *Watallipówe*, letterlijk: dat gedeelte van den stam, hetwelk onmiddellijk op dat *onderste* (*pōng*) volgt, en den naam draagt van *wátanñg*, alzoo met die *pōñg*, dienende tot steun van den ganschen boom, waarmede dan natuurlijk bedoeld wordt op *land* en *volk*. (Verg. Boeg. Woord., bl. 543, kol. 1, reg. 9, op: *lípoe* N°. 1, *land*).

De rijksraad bestaat hier uit 4 kiesheeren, te weten: de vorsten van Bôtto, Bîla, Ôedjoēng en Boêlôé, en 3 rijks grooten, genoemd: Âroe-Sîdo, Âroe-Masoewâli en Âroe-Djâm̃poe.

De 3 laatsten heeten *pabijjára's* of *raadslieden*, de 4 eerstgenoemden voeren den eigenaardigen titel van *pañgépá*, welke te kennen geeft, dat zij met evenveel naauwlettendheid voor den vorst zorgen als eene moeder voor hare kinderen. (Verg. Boeg. Woord. bl. 788, kol. 2, reg. 6 v. o., op: *épá*, *dragen op den arm* een kind.)

Zoo in Loewóé, welks bestuur men vrij uitvoerig beschreven vindt in mijn B. W., bl. 790, kol. 1, l. r. vlgg. op: *ópoe* N°. 1.

Bij het Leenvorstendom Tanêtte en het onafhankelijk rijkje van Bârróé, vergelijke men voor het eerste Dr. J. J. de Hollander's Land- en Volkenk. II, 2de uitg., bl. 288 tot en met 290, met mijne "Opmerkingen"; voor het laatste insgelijks Dr. J. J. de Holl. t. a. pl. bl. 302 en 303, met mijne "Opmerkingen"; doch voor beiden vooral 't Tijdschr. v. Ind. Taal-, Land- en Volkenk. van het Batav. Gen., Deel XII, Afl. 3, bl. 255, vlgg., waar men een belangrijk stuk van den Heer J. A. Bakkers vindt over *Tanêtte* en *Bârróé*.

De staten van de *Āḍja-tappārāṅṅ*, of de landen bewesten het Meer van *Témpe*, bestaande in *Sidéñreṅṅ*, *Sarcietto*, *Sóppa*, *Ráppāṅṅ* en *Aliétta*, vindt men ook bij de Holl. t. a. pl. behandeld, bl. 297 tot en met 299. Men vergelijke insgelijks mijne "Opmerkingen," doch vooral ook de verzameling van berigten betreffende Bijbelverspreiding XCI, XCVI tot en met XCIX, alsmede mijne verhandeling "over de Wadjo-rezen" bl. 28, Noot c. ✓

Over de regering van de To-Râḍjāsche staten, die het bondgenootschap *Másinrĩwĩpólóé* (letterlijk: *de landen nabij het gebergte*) uitmaken, teweten: Maíwa, Dóeri, Eñrêkãṅṅ, Kâssa, Bâtoe-láppá en Létta, zie men al wederom Dr. J. J. de Hollander t. a. pl., bl. 294 vlgg., alsmede mijne "Opmerkingen" daaromtrent.

Omtrent Mandar met deszelfs 7 rivierstaten Balannĩpa, Maḍjéné, Pambôewaṅṅ, Tjênrâna, Tappâlaṅṅ, Binôewaṅṅ en Mamôeljoe, die ieder een *maradiya* of *vorst* met een *IIadat* aan het hoofd hebben, vindt men het een en ander meêgedeeld in de Hollander's Land- en Volk. II, bl. 296 vlg., alsmede mijne "Opmerkingen."

Over de regering van Kaĩli, bestaande uit de staten P'áloc, Douṅg-gála en Towaêli, verg. men ook de Hollander t. a. p., bl. 292 vlgg. met mijne "Opmerkingen"; over die van Tôli-Tôli, Dr. J. J. de Hollander, t. a. pl., bl. 290 tot en met 292, met mijne "Opmerkingen."

Over Laiwôti's To-râḍjāschen vorst met diens *sapáli* of *rijksbestierder*, sprak ik in mijne "Opmerkingen omtrent en naar aanleiding van Dr. J. J. de Hollander's Land- en Volkenkunde, bl. 75 en 76."

Naar hetzelfde stuk, bl. 77 tot en met 81, verwijst ik voor Boetoëṅṅ (Boeton), en bl. 81 tot en met 91, voor de 4 rijken op het eiland Sambâwa, te weten: die van Sambâwa, Dompô, Saṅggar en Bima. Omtrent het laatste is Dr. J. J. de Hollander zelf in diens Land- en Volkenkunde, II, bl. 315 tot en met 333, zeer uitvoerig. Bij het rijk van Bima volgt hij vooral H. Zollinger's Verhandeling in de werken van het Bat. Genootschap, Deel XXIII.

Wat eindelijk het bestuur van Wād̃jō betreft; dit verschilt zeer van dat der andere rijken. In Wād̃jō vindt men eene soort van aristocratische republiek. Men heeft daar 40 vorsten, en onder die veertig zijn er zes, die met een' President aan het hoofd het opperbewind in handen hebben. Men vergelijke mijn Boeg. Woord., bl. 828, kol. 2, r. 9 v. o., op: ānuāṅg N°, 1, zes, doch vooral mijne Verhandeling over de Wād̃jorezen met hun handels- en scheepswetboek, bl. 5 vlgg.

3°. Krijgswezen en manier van oorlog voeren. Hiervoor verwijs ik naar het werk van den Heer J. A. Bakkers, over het Leenvorstendom Boni, bl. 74 vlgg. en M. T. H. Perelaer's Bonische expeditiën in 1859 en 1860, I, bl. 15, vlgg.

4°. Regtspraak. Men vergel. J. A. Bakkers, t. a. pl., bl. 97, alsmede het Regt in Nederl.-Indië, Jaarg. IV, N°. 8, Batavia W. Bruining, 1852, waar men eene vertaling vindt der collectie van inlandsche wetten, welke in 1759 op last der Hollandsche regering, inzonderheid ten behoeve van de Enropesche ambtenaren, die op de buitenposten Maros, Bantaēṅg, Saleijer en Bima met het bestuur belast waren, bijééngebracht en aan de hooge regering te Batavia ter beoordeeling toegezonden is.

Dit stuk werd nevens andere inlandsche wetten, uit *Rāpaṅg* en *Latōwa* ontleend, in mijne Makasaarsche en Boeginesche Chrestomatiën in de respectieve talen opgenomen, en van aanteekeningen voorzien.

Een Boeginesch handels- en scheepswetboek, onder de bevolking van Zuid-Celebes algemeen in gebruik, werd afzonderlijk door mij uitgegeven, niet alleen in de oorspronkelijke taal, maar ook met eene Hollandsche vertaling en menigte van aanteekeningen. Men zie mijne Verhandeling over de Wād̃jorezen met hun handels- en scheepswetboek.

Over de onderscheidene straffen spreekt de heer Bakkers t. a. p., bl. 98.

Onder de doodstraffen behoort ook het doorsteken met eene lans.

Voorts zijn er voorbeelden van, dat eene vorstin één harer hofdames, die zwanger was, door de andere liet doodtrappen, omdat zij de trouw

van haren echtgenoot verdacht. Zeker geen staaltje van vrouwelijke zachtmoedigheid!

Andere wreede en daarbij dikwerf zeer vreemde straffen vindt men vermeld in mijne Boeginesche en Makassaarsche Woordenboeken. Men verg. Boeg. Woord., bl. 96, kol. 2, reg. 8, het *ripípi*, op: *pípi* N°. 2; bl. 789, kol. 1, reg. 5 v. o., het *riyépe* op *épe*; bl. 154, kol. 2, reg. 4 v. o., het *ripásií lóba-loebána* op: *pásií*; bl. 721, kol. 1, reg. 23, het *ripasiyó-méyoŋ*, op: *siyó*; bl. 776, kol. 2, reg. 20, het *ripaókóri arállá* of *ripaókóri bére-bére máljállá mákálá*, op: *ókó*.

Behalve deze in de Woordenboeken opgenomen' straffen heeft men nog andere. Zoo bij voorbeeld die, waarbij men iemand achterover legt, hem de knieën zoover mogelijk optrekt, en de handen vóór de onderbeenen stevig samenbindt. Vervolgens steekt men hem een stok tussehen de armen en beenen, om hem door middel daarvan nu eens vóór- dan eens achterover, nu eens naar de regter- dan eens naar de linkerzijde te gooijen.

Zoo ook het op de markt ten toon stellen of met rietslagen vervolgen van een overspelige slavin.

5°. Inkomsten van den vorst. Men verg. J. A. Bakkers over het Leenvorstendom Boni, bl. 99, en Tijdschr. van het Bat. genootschap, XII, Afl. 3, Tanêtte en Bârróe, bl. 258 vlgg.

6°. Hofhouding van den vorst. Verg. J. A. Bakkers over het Leenvorstendom Bôni, bl. 102.

7°. Hof-étiquette, verg. J. A. Bakkers, t. a. pl., bl. 104.

8°. Inkomsten van den rijksbestierder, verg. J. A. Bakkers, t. a. pl., bl. 130; van den rijksraad, bl. 130; van de mindere hoofden, bl. 131, van de geestelijken, bl. 131.

9°. Heerendiensten, verg. J. A. Bakkers, Leenvorstendom Boni, bl. 137.

10°. Belastingstelsel, verg. J. A. Bakkers, t. a. pl., bl. 138.

11°. Grondbezit. Men verg. J. A. Bakkers, Leenvorstendom Boni,

bl. 141, alsmede diens nota betreffende het particulier landbezit op Celebes, in antwoord op 64 van gouvernementswege over dat onderwerp gestelde vragen.

12°. Middelen van bestaan, als: landbouw, veeteelt, nijverheid, handel en scheepvaart, visscherij. Men verg. J. A. Bakkers, Leenvorstendom Boni, bl. 30 vlgg., over Tanôtte en Bârrôe, bl. 267 vlgg. en D. F. Liedermoy's Memorie betrekkelijk den landbouw en de veeteelt, benevens andere takken van nijverheid, op eenige voornamen gedeelten van Celebes, te vinden in Tijdschr. van Nederl.-Indië, Jaarg. XVI, Afl. 12, bl. 345.

Over de visscherij spreek ik zelf vrij uitvoerig in deze "Bijdragen."

Van de wijze, waarop de beroemde Mangkasar-olie, doepa en istaŋgi bereid worden, vindt men een' naauwkeurige beschrijving in mijne "Opmerkingen omtrent en naar aanleiding van Dr. J. J. de Hollanders's Handleiding bij de beoefening der land- en volkenk. van N. Oost-Indië, bl. 31 vlgg. en bl. 56.

Over het verwen van het blad van den lontarpalm voor die bekende Boeginesche mandjes zie men Verzam. berigt. Bijbelverspreiding XCVI tot en met XCIX, bl. 61.

Wanneer men de indigo bezigen wil om meê zwart te verwen, legt men in de *lépa-lépa*, een' tot vaartuig dienenden boomstam, ook behalve die indigo, bast van den *bâkko*-boom, de *Rhizophora candelaria* DC. En als beiden dan terdege gerot zijn, worden zij vervolgens gekookt. Ten slotte schept men het water af, en vermengt het met koperroest en aluin. De aldus bereide verw behoudt goed hare kleur, vooral wanneer het geleverde later in water van jonge kokosnoot gewasschen is.

Over het roodverwen met de wortels van de *Morinda bracteata* Roxb. (Boeg. *aŋpoelâdjâŋj*, Mak. *biŋkôrroe*) verg. men Boeg. Woord., bl. 804, kol. 2, reg. 11 v. o. op: *aŋpoelâdjâŋj*.

Desgelijks over het geel verwen met kurkuma het Boeg. Woord. bl. 847, kol. 1, r. 6, op: *ôŋjî*.

Over het blaauwverwen van kleëren met indigo vergel. men Boeg.
Woordl. bl: 477, kol. 1, reg. 21, op: *njila*.

Voor de spinnerijen en weefgetouwen verwijs ik naar mijne atlassen
en de daarbij gevoegde verklaring. C

In de hoop alzoo, dat het mij nog eenmaal gegeven worde, om ook
al de boven gemelde punten eenigzins naar behooren te behandelen,
eindig ik deze inleiding met den wensch, dat het weinige wat den
Lezer in nevensgaande "Bijdragen" aangeboden wordt, hem niet ge-
heel ongevallig moge zijn!

B. F. MATTHES.

's GRAVENHAGE, 1875.

Zooals ik hierboven in de Inleiding te kennen gaf, wensch ik den Lezer in deze "Bijdragen" eenige eigenaardige gebruiken uit het huiselijk en maatschappelijk leven der Boeginezen en Makassaren mede te deelen, en tot dat einde achtereenvolgens stil te staan bij huwelijk en echtscheiding, zwangerschap en geboorte, eerste levensjaren en opvoeding, taal- en letterkunde, godsdienst en bijgeloof, spel en vermaken, dood en begrafenis.

Ik spreek alzoo in de eerste plaats over de gewoonten der Boeginezen en Makassaren bij het sluiten van een huwelijk. En deze zijn vooral onder vorsten en andere voorname inlanders niet gering in getal.

Dat de keuze van een' levensgezellin op Zuid-Celebes dikwerf evenmin als in Europa alles behalve den naam van gelukkig verdient, valt helaas! niet te ontkennen. Doch voor een groot gedeelte is dit zeker hieraan te wijten, dat de ouders in zoo gewigtige zaak meestal te weinig naar het gevoelen der kinderen vragen. Trouwens de jonge heeren hebben hier over het algemeen weinig of geen' gelegenheid, om met de schoone sekse, die zich vooral aan de hoven zeer afgezonderd houdt, kennis te maken. Zelfs tijdens de feesten moeten zij zich meestal enkel met een' aanblik van de jonge dames tevreden stellen. En een' vrijheid, zooals hun in vroeger' dagen in het na den Bonischen oorlog van 1859 tot de afdeeling Oosterdistrikten behorende Bôlo-bôlo op het zoogenaamde vorstelijk schommelfeest (Boeg.: ritâro pête) verleend werd, behoort inderdaad tot de zeldzaamheden. Bij die gelegenheid gingen de

jeugdige schoonen één voor één op den schoommel (Boeg. : père) zitten. En wanneer er dan onder de prinsen één was, die zich door de bekoorlijkheden van een prinsesje aangetrokken voelde; zoo nam hij zijn' bij het heft van de kris ingestoken' zakdoek, en bond dien van voren aan den schoommel vast, als 't ware uit vrees, dat het meisje anders onder het schommelen voorover storten en zich bezeeren mogt. Deze teedere bezorgdheid werd als eene soort van liefdesverklaring beschouwd, en soms later, wanneer de jongman in den smaak viel, door een huwelijk achtervolgd. Een dergelijk schommelfeest heeft nog tegenwoordig in Segêri tijdens het oogsten plaats. Ook elders bestaat er voor de jonge lieden gelegenheid tot kennismaking op oogst- en spinfeesten, al gaan die dan ook juist niet altoos van schommelspel vergezeld. Jammer slechts, dat de spinfeesten niet dan op zeer weinig plaatsen, en de oogstfeesten hoogstens eens per jaar gevierd worden (1).

Doch in het midden gelaten, of zulk een' enkele ontmoeting wel veel te beteekenen hebbe; zoo spelen ook bovendien onder Boeginezen en Makassaren, inzonderheid in de hoogere standen, evenals ten onzent, geld en politiek bij het sluiten van een huwelijk maar al te dikwerf een' belangrijke rol. Doch waarop bij deze volken inzonderheid gelet wordt, is dat eene vrouw van hooge geboorte niet trouwe met een' man van geringer' stand, hetgeen vooral afgekeurd wordt, wanneer die man haar eigen slaaf is (2). De aanzienlijke vrouw, die een huwelijk beneden haar' stand sluit, wordt onmiddellijk door haar' familie verstooten. Alleen onder de Wadjorezen, bij wie als echte handelaren het geld steeds een' voornamelijk rol speelt, is dergelijke verbindtenis geoorloofd, mits de man voor 400 reyaal of f 800 als 't ware edeler bloed koope, en hierdoor in rang gelijk worde aan de adellijke dame (3).

Is het onder ons zeer krenkend voor een man, om een zoogenaamd blaauwtje te loopen; ook bij Boeginezen en Makassaren wordt dit als zoodanig beschouwd. De ouders van den jongman zenden er daarom gewoonlijk te voren iemand op af, om te laten *polsen* (Boeg. *mápésú-*

pésá, Mak. *ápésá-pésá*), hoe de ouders van het meisje der keuze over een huwelijk tusschen de beide jonge lieden zouden denken.

Willen deze nu niets van die verbindtenis weten; zoo is de zaak hiermede doorgaans voor goed afgedaan; doch het gebeurt ook wel eens, dat de jongman, na het hoofd gestooten te hebben bij de ouders zijner geliefde, haar, hetzij des nachts of bij dag, opzoekt, en zich nevens haar nederzettende, beider midden vereenigt, door er een' sarong om heen te winden. In deze houding blijft hij zitten, terwijl hij eene ontbloote kris in de hand houdende, de ouders dreigt het meisje te zullen vermoorden, wanneer zij niet hunne toestemming tot het huwelijk geven. Mogten nu de ouders blijven weigeren; zoo wordt hun kind een offer des doods, en eindigt de zaak met een amok (4).

Loopt daarentegen het voorloopig onderzoek bij de ouders van een meisje in dier voege af, dat er gegronde hoop op welslagen bestaat; zoo heeft de openlijke liefdesverklaring, hetzij door de ouders zelve, of door middel van iemand, wien zij daartoe zenden, plaats. Hiervoor bezigt men dan de uitdrukking *een vogeltje laten uitoliegen* (Boeg.: *má-paloéttoé mámoé-mánoé*, Mak.: *áparibá dǽǽngǽng-dǽǽngǽng*, of Boeg.: *má-mánoé-mánoé*, Mak.: *ádǽǽngǽng-dǽǽngǽng*). Hij of zij, die het huwelijksaanzoek overbrengt, wordt dus vergeleken met een' *vogel*. En volgens de legende is deze overdrachtelijke spreekwijze hiervan ontleend, dat in oude tijden een bijzonder bespraakte vogel de hem bekende genegenheid van zijn' wat schroomvalligen meester voor een' jeugdige schoone aan de slavin van dat meisje geopenbaard en daardoor een huwelijk tusschen die beiden tot stand gebragt zou hebben. Volgens anderen is het derde van de vergelijking enkel in het gedurig heen en weder fladderen der vogels, alvorens zij ergens een nestje bouwen, te zoeken.

De woorden bij die gelegenheid gebezigd zijn ook doorgaans geheel in beeldspraak vervat. Zoo luidt bij voorbeeld de taal van hen, die voor een' vorst van Gôwa een huwelijksaanzoek naar Maros overbragten, aldus: "Wij komen van Gôwa, en zijn gezonden door onzen vorst.

Wij zijn dus als een *hakmes* in de hand van een' landman, als de *blaëren der boomen*, die door den wind nu her- dan derwaarts bewogen worden. Onze zender woont in den kampong *Máljínna*, den kampong van een *onwéeërstaanbaar verlangen* (5), van waar men het uitzigt heeft op den kampong van *wéeërkeeringe genegenheid*, genaamd *Padaéló* (6).

En naauwelijks hadden wij het verlangen van onzen Heer vernomen, of in nog minder tijd, dan vereischt wordt om een betelpruimpje te kaauwen, was alles tot de afreize gereed. Vervolgens spoedden wij ons herwaarts met de vlugheid van een' vogel, in de hope van een gunstig antwoord te ontvangen op de boodschap van onzen zender, die Allah dag en nacht bidt, dat het hem gegund worde, zich als een *kaléng-rank* te slingeren om een' teederen tak van uwen stam.

En zoo gaat die beeldspraak dan onophoudelijk voort; totdat eindelijk de vorst van Maros die dichterlijke taal op gelijke wijze beantwoordt, en zijne rede begint met te zeggen, dat men bij het openen der vensters het aangenaam gekweel der door Gôwa afgezonden' vogels vernam, en natuurlijk niet weinig verblijd was, die liefelijke zangers het vorstelijk paleis te zien binnen vliegen.

Het slot van het antwoord komt hierop neder, dat men zijn' toestemming geeft tot het sluiten van een verbond, gelijkelijk door *Adat* en *Sarat*, of gewoonte en priesterwet, bevestigd, met andere woorden, tot het aangaan van een wettig door den priester naar behooren ingezegend huwelijk.

Vóórdat het gezantschap huiswaarts keert, vraagt het gewoonlijk, als het ten minste een toestemmend antwoord bekwam, wanneer de jongman nu door het toezenden van geschenken zou mogen toonen, dat hij zich volkomen vereenigt met de door de vogelen overgebragte boodschap, opdat het woord dat zij spraken, ook na hun huiswaarts vliegen achterblijve, en als het ware aan banden gelegd worde (7).

Die geschenken bestaan vooral in verschillende soorten van vruchten, waaronder natuurlijk de kokosnoot niet te vergeten is, voorts ook het

betelblad en wat daarbij voor het sierik kaauwen vereischt wordt, alsmede eenig gebak. Dit alles in zoo groote hoeveelheid, dat daarmede 150 à 120 bôsarâ's (soort van koperen schenkbladen) gevuld kunnen worden. Verder zeer fijn neteldock voor 4 korte vrouwenbaadjes, alsmede f 32 à f 40 tot aankoop van de tot het rood verwen van kleedjes gebezigde kasômba-bloemen, of bloemen van den *Carthamus tinctorius*. Mindelijk ook eenige gouden ringen, alsmede een paar slaven.

Bij gelegenheid van het overbrengen dezer geschenken wordt ook al weder de dag voor eene volgende plegtigheid bepaald, die in het Boegineesch en Makassaarsch bekend is onder den naam van *bezegeling van 's meisjes jawoord door den bruidegom* (8). En hierbij heeft men ook al weder aan niets anders te denken, dan aan het zenden van eenige geschenken, vooral: een metalen schenkblad met een stuk grof wit katoen er op (Boeg.: *kâpparâ-wîdanj*), een porseleinen schotel (*pânnē-salabâtta*), eene soort van zijden stof en eenige gouden ringen (*tjiljijj-sikôwé lôllonj patiro*), alsmede een' slaaf en slavin. Onder het nuttigen van gebak en koffij, gelijk ook van rijst met toebehooren, wordt dan ook dikwerf de huwelijksgift (Boeg. *sômpa*, Mak. *sôenranj*) besproken, vooral in de mindere standen; bij de vorsten daarentegen is het bedrag daarvan meestal een' reeds van zelf uitgemaakte zaak.

Deze huwelijksgift bestaat in eene zekere som gelds, behalve eene menigte geschenken van allerlei aard, als: kleedingstukken, eetwaren enz., en is zeer onderscheiden naar gelang van den stand der bruid.

De voornaamste huwelijksgift was in oude tijden de *sômpa to-Sâlli*, aldus genaamd naar *Sâlli*, een in den Hemel gelegen land, als zijnde de huwelijksgift van den eersten uit den Hemel gedaalden vorst van Loëwôé, met name Simpoeroesiya. Deze thans geheel in onbruik geraakte huwelijksgift bedroeg 100 kâti goud, of 8,000 reyaal, d. i. f 16,000.

Daarop volgde de *sômpa-lêba*, waarschijnlijk zoo veel als *vorstelijke huwelijksgift*, naar het oud-Boeginesche *to-lêba*, *vorst*, ten bedrage van 50 kâti goud, of 4000 reyaal, d. i.: f 8000.

Voorts kwam de *sóm̃pa-Lóewóe*, of *Lóewóesche huwelijksgift* aan de orde, van minstens 10 kâti en 10 tâí, of 880 reyaal, f 1760, doch ook meer.

Eindelijk had men certijds nog de *sóm̃pa óed̃joeñg-ád̃joe*, welke nooit meer dan 10 kâti en 10 tâí, of 880 reyaal, dat is: f 1760, bedroeg, en op verre na niet van zooveel geschenken vergezeld ging, als bij de andere vorstelijke huwelijksgiften gewoonlijk het geval was. Het was dus overeenkomstig de beteekenis van *óed̃joeñg-ád̃joe*, te weten die van een *bos hout*, alsof men slechts eenig *hout* tot een *bos* tezamen bond.

De huwelijksgift van een' Loëwóesche of andere voorname vorstin bedraagt thans niet meer dan 3 kâti en 3 tâí, of 264 reyaal, dat is: f 528, en dikwijls slechts 1 kâti en 1 tâí, of 88 reyaal, d. i.: f 176, en 88 duiten.

Op deze laatste huwelijksgift volgen successievelijk die, welke onder prins en andere inlanders van minder' rang in gebruik zijn, als van 44 reyaal, d. i.: f 88, van 28 reyaal, d. i.: f 56, van 26 reyaal, d. i.: f 52, van 24 reyaal, d. i.: f 48, van 22 reyaal, d. i.: f 44, van 20 reyaal, d. i.: f 40 en van 12 reyaal, d. i.: f 24.

Voorts vindt men onder vorsten ook gewaagd van een *báli-sóm̃pa*, wanneer man en vrouw beide een land ten huwelijk meêbrengen, omdat de vrouw dan als 't ware ook *wederkeerig* een' huwelijksgift aan haar' man geeft, overeenkomstig de beteekenis van *báli*, te weten die van *tegenover, wederkeerig* (9). In geval van een *sóroñj lépa-lépa*, lett.: *eene lépa-lépa* (kleine soort van vaartuigje) *van wal slooten*, waarmede men te kennen geeft, dat de bruidegom, zonder het anders gebruikelijk heirleger van ceremoniën, eenvoudig de huwelijksgift laat brengen, en vervolgens, onmiddellijk na het sluiten van het huwelijk door den priester, voor goed bij zijne vrouw blijft, komt de bruidegom met de ouders van de bruid overeen, om slechts bij de huwelijksgift eene zekere som te voegen, waarvoor de bruid zich de noodzakelijkste dingen die zij anders bij deze gelegenheid ten geschenke zou gekregen hebben, aankopen

kan. Ook gebeurt het wel, dat zelfs deze som achterwege blijft, en de ouders van de bruid enkel met die huwelijksgift genoeg nemen. Als dan spreekt men wel van eene *sōmpa lāboé*, of huwelijksgift *die als de Zon ondergaat*, waarvoor men in het Makassaarsch bezigt de uitdrukking *sōenraŋ-māle*, d. i.: *doode huwelijksgift*. Men vergel. hierbij onze platte spreekwijze van een' *doode boél*.

Van laatstgenoemde huwelijksgift wordt van de zijde van de bruid ook geen gedeelte terug gegeven, gelijk anders na ontvangst der huwelijksgift het geval is, hetgeen dan insgelijks met geschenken gepaard gaat. Zoo bij voorbeeld: van een huwelijksgift van 12 reyaal: 4 reyaal, van 20 reyaal: 5 reyaal, van 22 reyaal: 6 reyaal, van 24 reyaal: 7 reyaal, van 26 reyaal: 8 reyaal, van 28 reyaal: 12 reyaal, van 44 reyaal: 20 reyaal en van 88 reyaal: 40 reyaal. Zoo de huwelijksgift meer dan 88 reyaal bedraagt, wordt dit meerdere bij het *terugzenden* niet in rekening gebragt, maar als een geschenk beschouwd. Dit terugzenden (10) geschiedt als 't ware ter gemoetkoming in de vele kosten, die de bruidegom te maken heeft.

Van zulk een' huwelijksgift nu wordt slechts één reyaal bewaard voor de beurs van de bruid, het overige verdeelt men onder hare bloedverwanten, die dan tegengeschenken dienen te geven, ter waarde van 4 reyaal, voor elke reyaal die zij van de huwelijksgift gekregen hebben.

Ziet men reeds uit het bovenstaande, dat de huwelijksgift op Zuid-Celebes bij het sluiten van een huwelijk een' hoogst gewichtige rol speelt; nog duidelijker wordt dit, wanneer men bedenkt, dat geen huwelijk, hetzij onder Boeginezen of Makassaren als wettig beschouwd wordt, al ware het ook door den priester bevestigd, zoo lang als de huwelijksgift niet volkomen betaald is. De kinderen uit zulk een huwelijk gesproten zijn dan ook enkel kinderen van de vrouw, zoodat bij voorbeeld de kinderen welke een' vrije, die de huwelijksgift niet voldaan heeft, bij eene slavin verwekt, allen zonder onderscheid slaven of slavinnen van den eigenaar dier slavin zijn.

Een drie dagen na het bespreken van de huwelijks gift zendt de bruidegom een gezantschap met geschenken, als: een' slaaf voorzien van een hoog zonnescerm, een paar stuk gebloemd katoen, en een paar Bengaalsche sarong's, om te zien, hoe de bruid het maakt. Van daar, dat dit geschenk ook genoemd wordt: *papaïla*, lett.: *een laten kijken*. Zulke bezoeken worden vervolgens, al naar gelang van den afstand, waarop het toekomstig paar van elkander afwoont, eens of tweemaal per maand herhaald. Doch de geschenken zijn dan van eenvoudiger aard, en bestaan in eetwaren en andere dingen van onmiddellijk nut. Wanneer de bruidegom zich in die dagen van huis verwijderen wil, hetzij tot het bijwonen van eenig feest, of om welke andere reden ook, moet hij hiervan aan de ouders zijner bruid kennis geven, die dan voor het bij die gelegenheid vereischte gewaad zorg dragen.

Heeft hij één van de groote kerkelijke feesten, bij voorbeeld die aan het einde van de vasten der maand *ramadân* en op den tienden der maand *ûsoe-l-hidjat*, gelijk ook het feest ter gedachtenis van de geboorte van Mohammed, bijgewoond; zoo begeeft hij zich na afloop daarvan tot zijne aanstaande schoonouders, om hun bij gelegenheid van die feesten geluk te wenschen, die hem dan natuurlijk wederkeerig feliciteeren, en hem met zijn gevolg terdege onthalen.

Alles wat de bruidegom van zulk een feest medebrengt, al zij het ook met spelen en dobbelen verworven, biedt hij gewoonlijk aan de ouders zijner bruid aan.

Een dag of zes, acht, vóór de zoo even vermelde feesten, aan het einde der vasten, zijn bruidegom en bruid gewoon elkander wederkeerig een geschenk aan te bieden, dat hoofdzakelijk in kleedingstukken bestaat, waarvan men dan op die feesten gebruik maakt.

Inmiddels heeft de vader van de bruid, vooral wanneer hij een vorst van hoogen rang is, reeds lang invitatie's tot bijwoning van de aanstaande feesten laten rondgaan, zoowel bij zijne medevorsten, als bij zijn' onderdanen en leenmannen (*palili's* en *pascadjingang's*). Voor

de eigenaardige wijze waarop Bône in vroeger dagen zijne vassalen bij dergelijke gelegenheid liet uitnoodigen, te weten door middel van het toezenden van een' reep lontarblad, waarin men een zeker aantal platte knopen legde, verwijs ik naar de Inleiding op het door mij uitgegeven' Boeginesche Heldendicht op den eersten Bonischen veldtogt van 1859, bl. 5, 6 en 7, inzonderheid de Noot op bl. 6, alsmede naar mijn Boegineesch Woordenboek op *bila* N°. 2, bl. 211.

Vóórdat de gasten te wachten zijn, maakt men bijtijds de noodige voorbereidselen tot hun ontvangst. Ook verzuimt men niet, om voor een' ruime feestzaal te zorgen, dewijl bij zoo groote menigte van gasten de plaats in huis, al zij het ook een paleis, daartoe niet meer toereikend is. Zelfs de geringe inlander zal, indien hij niet doodarm is, voor deze feestelijkheid een' tijdelijke uitbreiding aan zijn huis geven (Boeg. en Mak. *sarápo*). Geen wonder alzoo, dat een voornaam vorst van Lôtwoé of ander aanzienlijk rijk, bij zoodanige gelegenheid een' groote feestzaal, ja een zeer ruim afzonderlijk gebouw laat oprigten, dat onder Boeginezen en Makassaren den naam draagt van *barôéga*. Zelfs bestaat zoo'n *barôéga* soms uit twee groote gebouwen onder één gevel of door middel van een bruggetje tezamen verbonden.

Maar wat vooral ook niet ontbreken mag, is een behoorlijke gelegenheid voor de hanenvechterijen, die zoo geliefkoosde uitspanning der Boeginezen en Makassaren, waarover later zeer uitvoerig gesproken zal worden. Nadat de gasten uit verschillende oorden aangekomen zijn, wordt al spoedig een begin gemaakt met het in orde brengen van een huwelijksbed, dat NB. niet minder dan 28 kussens en 3 à 4 gordijnen moet hebben, men verg. Boeg. Woord. op *lámminǵ*, bl. 557. Dit huwelijksbed is vooral onder inlanders eene zaak van het grootst gewigt, die men liefst aan menschen van hoogen leeftijd, en welke met een' talrijke bijzonder gelukkige nakomelingschap gezegend zijn, opdraagt, omdat men zich overtuigd houdt, dat het jeugdig paar alsdan in hun huwelijk niet minder voorspoed genieten zal (11). Nevens dit huwe-

lijksbed wordt ook nog eene slaapplaats voor den bruidegom in gereedheid gebragt, opdat hij daarvan gebruik make, tijdens hij nog niet met zijne bruid mag slapen (*atĩrĩro-sála*). Als nu die slaapplaatsen voltooid zijn, nemen bruidegom en bruid ieder te huis een bad in gewijd water. Bovendien ondergaat laatstgenoemde eene zeer eigenaardige berooking. Men legt onder het huis een vuur aan, en brandt daarop allerlei welriekende kruiden, om vervolgens den damp door middel van een bamboczen pijp tot boven den vloer, en wel ter plaatse waar de jeugdige schoone met niets anders dan een' sarong omhuld, gezeten is, te doen opstijgen, en alzoo haar gansche ligchaam daarmede te bewasemen.

Als eindelijk de tijd aangebroken is, waarop de huwelijksgift ('t Boeginesche *sĩmĩpa*, 't Makassarsche *sĩmĩrĩrĩng*) door den bruidegom gezonden zal worden, laten de ouders der bruid die huwelijksgift in oogenschouw nemen ('t Boeginesche *pĩlĩro sĩmĩpa*). Met deze taak worden aan de hoven twee prinsen en twee prinsessen belast, die behalve het gewone onthaal van gebak en koffij, alsmede van rijst met keur van toespijzen, naar gelang van het bedrag der huwelijksgift een geschenk in geld bekomen, dat in het Boeginesch den naam draagt van *papaĩla*, zooveel als *geld* om betel voor te kaauwen. Bedraagt bij voorbeeld de huwelijksgift f 480, of f 800, zoo krijgt ieder f 4.

Als de gecommiteerden van de bruid huiswaarts gekeerd zijn, neemt de taak der *dĩĩla's* of *gezanten*, een' aanvang.

Onder *dĩĩla* verstaat men iemand, die als afgevaardigde van den bruidegom over diens al dan niet toelaten bij de ouders van de bruid komt spreken, en wel doorgaans op denzelfden dag als het zenden van de huwelijksgift naar de woning der bruid en het opgaan van den bruidegom derwaarts. Zulk een *dĩĩla*, waarvoor men altoos de bespraaktste menschen neemt, is een man of vrouw, aan de hoven vooral een prins of prinses, van eenigzins gevorderden leeftijd, en komt nu eens alleen, dan eens met één, twee of drie andere, hetzij mannen of vrouwen, die

ook wel *dóëta* heeten, doch meer eenvoudig als getuigen optreden. Wanneer die *dóëta*, welke het woord voert, een man is, wordt de rede van de zijde der bruid door een' man, als dat een' vrouw is, ook door eene vrouw beantwoord. Men spreekt dan ook van een' *dóëta* der bruid. Zoo er echter geen *dóëta* is, treedt één der oudsten van de familie als zoodanig op. Deze *dóëta's* nu voeren tezamen een gesprek, dat van het begin tot het einde niets dan beeldspraak bevat, in denzelfden trant als waarvan reeds boven een' proeve gegeven werd.

In de minder' standen geeft zulk een' woordenwisseling door de zucht om geestigheid ten toon te spreiden wel eens aanleiding tot onaangenaamheden, onder vorsten is dit niet zoo ligt het geval, dewijl alles deftiger toegaat.

Als dit onderhoud der *dóëta's* naar wensch afgehoopen is en men de afgevaardigden van den bruidegom op gelijke wijze als vroeger die van de bruid onthaald en hun insgelijks eenig geld tot het kaauwen van *sierih*, hetwelk vooral van hetzelfde bedrag moet zijn, geschonken heeft, begeven de *dóëta's* van den bruidegom zich onmiddellijk weder naar diens woning, om kennis te geven, dat men thans de huwelijks-gift kan brengen.

Dit geschiedt in plegtigen optogt onder het bespelen van allerlei muziekinstrumenten. En die huwelijks-gift (Boeg. *sóm̃pa*, Mak. *sóenrañj*) nu bestaat, gelijk boven besproken werd, voornamelijk in eene zekere som gelds, en de daarbij gevoegde geschenken zijn steeds naar gelang van het bedrag der huwelijks-gift. Zoo heeft men bij voorbeeld de *paláwa*, letterlijk een *afweermiddel*, bestaande insgelijks in eene zekere som gelds, die als 't ware moet voorkomen, dat men de huwelijks-gift *afweert*. Als de huwelijks-gift 3 *kâti*, of 3×80 reyaal, d. i.: 3×160 gulden, bedraagt, is die *paláwa* 20 reyaal of 40 gulden. Is de huwelijks-gift grooter of kleiner, dan bedraagt ook de *paláwa* naar diezelfde mate meer of minder. Behalve die *paláwa* zendt de bruidegom ook een geschenk, bekend onder den naam van *lám̃pá* of *palám̃pá*, dat bij een'

huwelijksgift van 3 kâti, of 3×80 reyaal (= f 160) in 3, van meer kâti ook in meer, jeugdige slavinnetjes bestaat, doch steeds naar gelang van het getal kâti's.

Voorts voegt de bruidegom bij deze *tâmpá* of *patâmpá* nog vier andere, die elk een' bijzonderen naam dragen en elk in één slaafje of slavinnetje bestaan, te weten: één (de *tâmpá*- of *patâmpá-máũre*), om de bruid te bewegen, dat zij *met hem ete*; één (de *tâmpá*- of *patâmpá-má-tĩro*), dat zij *met hem slape*; één (de *tâmpá*- of *patâmpá pabóeka-tĩmoe*), dat zij *haar' mond opene en met hem spreke*, en één (de *tâmpá*- of *patâmpá pabóeka-tjálána*), dat zij haar bij Maleijer en Boeginees onder den naam van *tjálána* bekende kleedingstuk voor hem *losmake*.

Verder vindt men onder de geschenken zooveel mogelijk al de noodigdheden eener huishouding, en wanneer die onmogelijk, althans moeilijk te vervoeren zijn, worden zij soms op zinnebeeldige wijze aangeduid. Zoo zendt men bij voorbeeld een metalen schenkblad met uitgewerkten rand, even als het blad van den tâkkóéboom, en daarop een porseleinen schotel, die bij deze gelegenheid den naam draagt van een' soort van met zand gevulde kombuis (Boeg. *dapóerânj*, Mak. *pál-loe*). Die representant van de in een huishouden zoo onmisbare kombuis is dan rijkelijk voorzien van het onder den naam van *istanjgie* in Oost-Indië zoo algemeen bekende reukwerk, dat hier de aarde van de kombuis moet voorstellen. Verder bevinden zich in den porseleinen schotel drie soorten van benzoën, van elke soort $\frac{5}{4}$ pond, die ons aan de drie steenen kooktoestellen van een inlandsche kombuis (Boeg. en Mak. *tárĩng*) doen denken, alsmede 10 stuks testiculi van het onder den naam van *mémoe* bekende beest (12), welke bij het bereiden der bekende Makassar-olie gebezigd worden en hier moeten voorstellen de excrementa van de ook bij Boeginezen en Makassarzen zoo hoogst nuttige huiskat. Eindelijk heeft men onder de geschenken van symbolische beteekenis ook: 3 *gântaũg* tot het roodverwen van kleêren gebezigde kascemba- of *Carthamus-tinctorius*-bloemen, welke hier den

naam dragen van oude zemelen, als waarvan men zich gewoonlijk bedient om het vuur onder te bewaren, en een in gele stof gewikkeld bosje van 7 langwerpige ronde stukken ebbenhout, die een bos brandhout moeten voorstellen.

Tot de geschenken behoorde eertijds insgelijks een steenen pot voor water (balôeboe) met allerlei ingrediënten van zinnebeeldige beteekenis, waaruit bruid en bruidegom dan om beurten iets moesten uitvischen (Boeg. *môti*, Mak. *kôlji*). Dit laatste gebruik is thans geheel vervallen, en tegelijk daarmede het zenden van zulk een' steenen pot. Diezelfde ingrediënten worden tegenwoordig met de huwelijks gift in één doek tezamen gebonden. Zij bestaan vooral in de volgende voorwerpen:

één maat rijst van 5 Amsterdamsche ponden, als zinnebeeld van genoegzaam voedsel tot onderhoud, gelijk ook geroosterde en gekleurde rijst, die beide op ieder inlandsch feest aanwezig zijn, en waarvan vooral de eerste soort bij bruiloften dient, om den held en de heldin van het feest al strooiende meê te verwelkomen;

het voor den inlander, zoowel man als vrouw, in den letterlijken zin van het woord onmisbare betelblad, en wel in een tiental bosjes tezamen gebonden, tot zinspeling op den band, die het jeugdig paar voortaan verbinden zal;

een 30 pinangnoten aan takken, waarvan de vruchten en takken natuurlijk op een talrijk nakroost doelen;

één hoenderei, dat evenals het vorige aan het krijgen van kinderen doet denken;

de mannetjes en wijfjes muskaatnoot, de eerste ovaal, de andere geheel rond van voren;

de geheel ronde zoogenaamde mannetjes-kāmīrīnoot met één pit, en de aan één zijde platte zoogenaamde wijfjes-kāmīrīnoot (*Alcurites Moluccana*, Willd.);

een *dōndoe* of *zeepaardje*, de *Pegasus volans* Linn., zoowel mannetje als wijfje (13);

eene soort van schelpvisch, genaamd: *páanno-páanno*, mannetje en wijfje, die niet enkel, gelijk de voorafgaande voorwerpen, als één *paar* uitmakende, op de toekomstige huwelijksvereiniging zinspelen, maar ook van wege de beteekenis van het woord *páanno*, te weten die van *vol*, aan de jeugdige echtelingen veel voorspoed en rijkdom in het huwelijk voorspellen;

eene soort van plantje genaamd *riwoe-riwoe*, evenals het onmiddellijk voorafgaande, op groote schatten zinspelende, daar *riwoe* in het Boegineesch het gewone woord voor *honderdduizend* is;

kurkuma, gember en een wortel, welke in het Boeg. *paníni*, in het Mak. *bálle* heet, die alle drie zoo moeten zijn, dat zij uit twee in elkander gegroeide stukken bestaan, welke als 't ware het een *op den schoot van het andere zitten*, overeenkomstig de letterlijke beteekenis van het Boeginesche en Makassaarsche woord *siriwa*, dat bij elk van de benamingen dezer drie wortels gevoegd wordt, zoodat het ook niet dubbelzinnig is, waarop met deze ingrediënten gezinspeeld wordt;

eene soort van zeegewas genaamd *sállá-siwóója*, waarvan het woord *siwóója*, letterlijk beteekent *elkander zien* of *ontmoeten*, en alzoo doelt op den *coïtus*;

eene soort van slinger-plant genaamd *boéloe-parénrénj* of *tjila-máróla*, van welke woorden *rénrénj* het bij de *hand leiden* der vrouw door den man, en *máróla* het *volgen* van den man door de vrouw, te kennen geeft, terwijl *tjila* op beider wederkeerig *verlangen* doelt;

eene soort van knoestig gewas, dat uit oude boomen en daken te voorschijn schiet, met een blad in den vorm van een waaijer, onder den naam van *wáranpáranj* en ook dien van *tônra-lolânjânj* bekend, terwijl de eerste benaming op toekomstigen *rijkdom*, of menigte van *goederen* (het Boeg. *waranpáranj*) doelt, de andere te kennen geeft, dat bruidegom en bruid ieder een rijk ten huwelijk *mê brengen*, zoodat zij als 't ware beide een *land* (*lolângânj*) *mê slepen* (*tônra*);

eene soort van koraalgewas, die den naam draagt van *koraal met*

lakken (Boeg. *báloe-málákke*), en alzoó zinspeelt op een talrijk nakroost, dat zich evenals de takken van dit gewas naar alle zijden verspreidt;

7 stukjes *alínje* (B.) of *káyoe-kámmoe* (M.) de *Sassafras Parlhenoxylum* en 7 dito kaneel of *Cinnamomum Zeijlanicum* Nees, ook onder de ingrediënten opgenomen om op het zoet der huwelijksmin te zinspelen;

een van lontarblad gevlochten driehoekje, dat den naam draagt van *rága-rága*, en alzoó denken doet aan den *troost*, dien een gelukkig huwelijk te midden van het leed der wereld aanbrengt, overeenkomstig de beteekenis van het Boeginesche werkwoord *rága*, teweten die van *troosten*;

een paar takjes van een' soort van heester, wier naam letterlijk beteekent *jeugdig van voorkomen* (Boeg. *loloróépa láí* en *loloróépa báí*, d. i.: *mannelijke* en *vrouwelijke lolo-róépa* heester) en alzoó zinspeelt op een *jeugdig huwelijkspaar*;

een takje van den heester *tá-málála*, als zinnebeeld van het *onverbrekbare* van den echt, dewijl *tá-málála* letterlijk beteekent: *niet scheiden*;

en eene soort van medicinaal plantje, genaamd *djangkáli*, dat bijzonder taai is, zoodat het niet sterft in weêrwil van droogte of steenachtigen grond, en alzoó een zeer gepast zinnebeeld is van het bestendige en onvergankelijke der huwelijkstrouw.

Behalve al de opgenoemde ingrediënten zijn er nog eenige, die vooral niet ontbreken mogen, als: een stukje gekleurde stof dat men gewoonlijk boven op de hoeken van het zit- of slaapmatje zet (*sóe-lappéré*); gelijk ook een klos garen, waarin 4 naalden gestoken zijn, één van goud, één van zilver, één van staal en één van geel koper, elk met een' draad van het garen van den *gěbañg-palm* (Wad̃j. *áká*, Bon. *tóoe*, Mak. *kóewaló*) in het oog gestoken. Ook behoort hierbij vooral, dat de zilveren naald en die van geel koper stuk zijn. De reden dat deze voorwerpen zoo volstrekt niet gemist mogen worden, is enkel om te voorkomen, dat later, evenals in vroeger' dagen eens geschied zou zijn, van de

zijde der jonge vrouw het verwijt gedaan worde: mijn man gaf mij bij het sluiten van het huwelijk zelfs geen stukje gekleurde stof om op de hoeken van mijn slaapmatje te zetten. Ook vergat hij geheel, om mij van naalden te voorzien, daar hij mij geen' enkele naald, zelfs geen' gebroken' deed geworden. Daarbij zocht ik te vergeefs naar cenig garen van den gēbañg-palm, om in het oog mijner naald te steken (14). Nadat nu de bruidegom deze huwelijksgift met toebehooren aan het voorwerp zijner keuze gezonden heeft, volgt hierop weldra een geschenk dat hoofdzakelijk bestaat in gebak en allerlei lekkernijen, waaronder vooral de in den wasem gekookte rijst met eene versnapering die *palópó* heet, en van eijeren, klappermelk en suiker gemaakt wordt, niet gemist mag worden. Dit geschenk draagt in het Boegineesch een' naam (*patāñrā-sōñpa*), die letterlijk vertaald te kennen geeft een *vast drukken* (*tāñrā*) van de *huwelijksgift*. Ook noemt de Boeginees het wel *rijst die bij het kapitaal behoort* (ināñre-pōñg), de huwelijksgift vergelijkende bij een *kapitaal*, dat de man meê ten huwelijk brengt. De Makassar spreekt hier van *pañjōeki*. Dit zenden van de huwelijksgift wordt gewoonlijk gevolgd doch ook wel soms voorafgegaan van de kerkelijke wijding van het huwelijk door den priester. De bruidegom begeeft zich tot dat einde, vergezeld van zijne vrienden, in statigen optocht en onder het bespelen der muziekinstrumenten, naar de woning van den priester, of naar die van de bruid, zoo deze ten minste iemand van hooge geboorte is, dewijl de geestelijke alsdan daar aan huis de plegtigheid komt bedienen, √

Naar onze begrippen, zou men meenen, dat de bruid nu toch eindelijk te voorschijn moest komen. Echter blijft zij ook thans nog steeds in de binnenvertrekken verscholen, en laat zich slechts door twee naastbestaanden vertegenwoordigen. Binnen gekomen zet de bruidegom zich tegenover den priester neder, evenals deze rustende op de regter knie en de voorwaarts geplaatste linker voetzool. De priester legt vervolgens des bruidegoms regter duim tegen den zijnen aan, en houdt alzoo diens

hand terdege vast, doch alsof dit niet gezien mogt worden, overdekt hij beider handen volgens Mohammedaansch gebruik met een hoofddoek, of ook wel met het onder de Arabieren bij het bidden gebezigde kleedje dat den naam van moçallā draagt (15).

Daarna laat de priester den bruidegom, wanneer deze ten minste nog geen' belijdenis afgelegd heeft, de Mohammedaansche geloofsleuze "ik belijd, dat er geen God is dan Allah, en dat Mohammed de gezant van Allah is" opzeggen (16). En op deze Arabische woorden laat de priester dan onmiddellijk de in ieder geval gebruikelijke woorden volgen: "in den naam van Allah. Geprezen zij God! En mogen Gods zegen en vrede rusten op de Godsdienst van den gezant van Allah! Voorts schrijf ik ulieden, dienaren Gods, en mij zelven voor de vreeze Gods! (17)"

Na deze inleiding zegt de priester: "ik verbind u in het huwelijk met NN. Gij geeft haar als huwelijksgift 1 kâti en 1 tâi (88 reyaal), of zooveel als men te voren overeengekomen is."

En de bruidegom antwoordt: "ik neem NN tot vrouw. En ik geef haar tot huwelijksgift 1 kâti en 1 tâi, overeenkomstig het voorschrift van Allah."

Ten slotte roept de gansche vergadering op voorgang van den priester tot drie keeren toe: o God! zegen Mohammed en de afstammelingen van Mohammed!" (18)

Hiermede is de zware taak van den priester afgelopen, om vervangen te worden door het gezang der vrouwen en het bespelen van allerlei muziekinstrumenten.

Gelukkig dat de man iets tot belooning voor zooveel hoofdbrekend werk ontvangt. Als bij voorbeeld de huwelijksgift 88 reyaal is, bedraagt zekere bij die gelegenheid te storten som gelds (*lîâ-kâwînj*), die door bruid en bruidegom gelijkelijk bijéén gebragt wordt: 8 reyaal; is de huwelijksgift 44 reyaal, zoo beloopt die geldelijke bijdrage 4 reyaal; is de huwelijksgift 22 reyaal, zoo komt zij op 2 reyaal te staan. Tegelijk

met dit geld brengt men ook betel en verdere toebehooren voor sierli-pruimpjes (het Boeg, *óla lísá-káwĩng*, het Mak. *lékó-paníka*). De eene helft nu van dit gemeenschappelijk geschenk van het jonge paar is voor den priester, de andere voor de getuigen (19).

De nieuwe echtgenoot brengt verder den avond ten huize van zijne vrouw door, en wordt met de andere gasten op gebak met koffij, alsmede rijst en toebehooren onthaald, maar zelfs een enkele aanblik van zijn' echtgenoot wordt hem ook ditmaal nog niet geschonken. Huiswaarts keerende, laat hij zijne kris als vertegenwoordiger van zijn' persoon bij haar achter; maar wanneer zij weet hoe het behoort, moet zij met onwil en minachting daarop nederzien. En toch wordt de jeugdige schoone na die priesterlijke wijding geheel als zijne huisvrouw beschouwd, zoodat hij zich dan ook van nu af aan verplicht acht te zorgen, dat het haar toch niet aan de noodige bediening ontbreke. Hij laat daarom, wanneer hij een vorst is, behalve die kris, minstens 8 mannen en 8 vrouwen (Boeg. *pañjónrówang*), de eersten onder het toezigt van een' prins, de laatsten onder dat van eene prinses, bij haar achter. En aan deze bedienden mag zij alles opdragen wat zij maar wil, met uitzondering alleen van rijst stampen, water halen, en het dragen van vrachten hetzij op het hoofd of over den schouder.

De jonge vrouw heeft alzoo in de eerste dagen van haar huwelijk geen gebrek aan oppassing, te minder daar zij bovendien nog een 8-tal jonge prinsesjes heeft, om haar overal te vergezellen (Boeg. *pañjápí*), evenals de bruidegom steeds een gelijk aantal jonge prinsen (Boeg. *pañjónrówang*) om en nabij zich heeft. Bovendien heeft zij in die eerste dagen gedurig bij zich eene vorstin van haar' leeftijd en rang, die zoo veel mogelijk evenals zij gekleed en opgeschikt is; trouwens haar man heeft op gelijke wijze altoos een' jeugdig' prins van zijn' rang bij zich.

Eindelijk ziet het jonge vrouwtje zich gedurig van een 8 bejaarde dames, de zoogenaamde bruidsmoeders, omringd.

Een drie dagen later kan de jonge vorst zijne kris terug bekomen,

doch dit komt hem ook al weder op geen' geringe onkosten te staan , dewijl hij tot dat einde op nieuw aan zijne echtgenoot een geschenk zenden moet, meestal bestaande in: één stuk satijn, twee stuk gebloemd katoen, één stuk neteldoek, en tien reyaal tot aankoop van Carthamus tinctorius-bloemen.

In stede van satijn doet hij haar ook wel één slavin geworden.

Nadat hij nu weder in het bezit van zijne kris is, begeeft hij zich op nieuw in plegtstatigen optogt naar de feestelijke woning, één slaaf als geschenk voor zijne vrouw medebrengende, en dit bezoek is dan bekend onder den Boegineschen naam van *tó̌doe-đjāđjārāñj*, dat lett. beteekent *tegen de đjāđjārāñj*, of dat gedeelte van het paleis hetwelk achter het middenbeschot gelegen, vooral als vrouwenverblijf gebezigd wordt, *aanschoppen*; v. d. welligt zooveel als: *het bijna zoover gebragt hebben, dat men de bruid ontmoet, alzoo de vrijheid krijgt om achter het middenschot te komen*.

Als de jonge man op gebak en rijst onthaald is, wordt hem vóór het huiswaarts keeren de sierihdoos zijner vrouw overhandigd, waaruit hij al de reeds tot het kaauwen bereide betelpruimpjes neemt, en daarvoor 8 zilveren muntstukken van f 2.50, alzoo te zamen f 20, in de plaats legt, welke voor het lid der vrouw's familie, dat met het aanbrengen dier beteldoos belast was, bestemd zijn.

Van nu af aan beginnen de feestelijkheden eerst regt luidruchtig te worden. Ten einde zich daarop voor te bereiden, komt men des avonds ten huize van den bruidegom tezamen, om hem de nagels van handen en voeten, ook wel het binnenste der handen en de voetzolen, met het sap van de bladen der *Lawsonia alba* L. (Boeg. *pālji*, Mak. *karoentigi*) rood te verwen, hetgeen een goed middel tegen den nijd der booze geesten schijnt te zijn, doch dewijl dit dan pas helpt, wannecr het terdege opgedroogd is, blijft men den ganschen daarop volgende nacht bij den bruidegom waken onder het genot van de noodige versnaperingen en gezangen. Den volgende dag neemt de bruidegom plaats

op een' grooten toestel in den vorm van een' paleis of tempel (*pāñtja* B. en M.), en wordt zoo naar het verblijf zijner vrouw gedragen onder een' oorverdoovende muziek van allerlei juist niet altoos even welluidende instrumenten, terwijl hij zich thans niet slechts van de 8 bovengenoemde bewakers (*pañgōñrōwāṅ's*) maar bovendien nog van een talloos heir van andere jonge prinsen en zelfs ook van prinsessen omgeven ziet (Boeg. *pāñpāwa-bōtting*, Mak. *paērañy-bōēnting*), waarvan de prinsen alle te paard gezeten, nu eens vóór, dan eens achter hem, nu eens aan de rechter-, dan eens aan de linkerzijde, in alle rigtingen heen en weer rennen, en daardoor eenigermate doen denken aan menschen, die met een treknet aan het vissen zijn, en daarom in het Boeg. en Mak. ook wel eens visschers (*paḍḍāla-dḍāla*) genoemd worden. Dit gaat zoo voort, totdat men eindelijk de plaats van bestemming bereikt heeft. Wanneer de bruidegom nu in de nabijheid van het paleis gekomen is, wordt hem de toegang op allerlei wijze versperd, en houdt men hem onder het lossen van gewerschoten, als ware het een openbare oorlog, met van paarde- of bokkehaar voorziene lansen (Boeg. *bāssi-baṅṅāṅja*, Mak. *pōke-baṅṅāṅjaṅ*) tegen. En dit gaat zoo voort, totdat zijn talrijk gevolg dezen tegenstand eindelijk weet te overwinnen, door den gewaanden vijand zooveel mogelijk uit eigen zak enig geld terhand te stellen, dat deze dan voor zich behouden mag. Dit geld heet in het Boeginceesch ook *palāwa*, zooveel als middel om den *tegenstand* te doen ophouden.

Daarna komen hem 8 kinderen, 4 jongens en 4 meisjes, te gemoet, die elk door een' man op den eenen schouder getorcht een zilveren presenteerblaadje met betelblad in de handen houden. De heeren van het gevolg des bruidegoms brengen dan naar eigen goedvinden eenige geldelijke offerhande aan de blaadjes der jongens, en de dames aan die der meisjes.

Als men eindelijk aan de poort van het erf gekomen is, vertoopen zich al weder eenige mannen, die den toegang beletten; doch ook deze

vgl
oaij
Cina
in
16

tegenwerking weet het gevolg van den bruidegom spoedig door middel van geld uit den weg te ruimen.

Zoo bereikt nu de bruidegom eindelijk den trap van het paleis, en geeft men hem een' aan het eene uiteinde van een' langwerpig smallen zijden doek vastgemaakten armband in de regter hand, om zich vervolgens door een Poëwa-mátôwa of hoofd der bissoe's, (20) die boven staat en den aan het andere uiteinde van dien zijden doek vastgemaakten armband vasthoudt, naar boven te laten trekken.

Vroeger ging hieraan nog vooraf de onder den naam van het *ripa-sássóe ri-mánrúwe* bekende symbolische handeling. Daarbij werd de bruidegom geleid of gedragen door een laan van tot dat einde in den grond geplante bamboezen, die rijkelijk met gouden armbanden en halsketens, met prachtige kleedingstukken en andere kostbaarheden, met oliteiten van allerlei aard, welke als het ware de takken en blaâren, doch vooral ook de vruchten van levende bamboesstammen moesten voorstellen, behangen waren. Te gelijker tijd werd de bruidegom bij herhaling uitgenoodigd, om toch van de vruchten en takken dier boomen als symbolen van toekomstig huwelijksgeluk en talrijke nakomelingschap te plukken.

En wanneer hij dan die laan uitkwam, liet men hem over een' witten looper gaande, achtereenvolgens de voeten zetten, vooreerst op een' metalen bak, die een' met een witten doek overdekten buffelkop, en daarboven een stuk goud ter grootte en in den vorm van een' voetzool bevatte (*óem̃pa sekáti*); daarna op eene soort van porseleinen schootel (*salabátta*) met aarde, die alleen voor groote feesten door de bissoe's van ver verwijderde zoogenaamde heilige plaatsen gehaald, en met allerlei oliteiten vermengd werd (*lána-mēñrôdja*); eindelijk op een negental metalen bakken met padiearen.

Met deze laatste symbolische handeling werd dan de wensch te kennen gegeven, dat 's bruidegoms pad voortaan effen en blank, ja door niets verontreinigd, evenals die witte looper mogt zijn; dat hij

vooral overvloed van rijst en buffelvleesch voor zich en zijn' aanstaande, alsmede voor al zijne nakomelingen mogt hebben; dat voorts zijn' schatkist rijkelijk van goud voorzien mogt zijn, zoodat hij met de zijnen als 't ware steeds over een' bodem van goud liep; eindelijk dat de huwelijksweg van het jeugdig paar met geurige en welriekende bloemen bezaaid, door godsvrucht geheiligd mogt zijn. Hoe dit *ripasássoé ri-mānrawe* nog heden ten dage in Loëwoé plaats vindt bij de wijding van een' vorst van dat rijk, kan men vermeld vinden in mijne verhandeling over de bissoe's, bl. 49. Doch om tot den bruidegom terug te keeren, zoodra hij boven in het paleis aangeland is, schijnt men bevreesd te zijn, dat zijn' *soemāṅgá* (het Mak. *soemāṅgá*, het Mal. *soemāṅgat*) of levensgeest bij zooveel geluk soms evenals een *vogel*, of eigenlijk een *hoen*, wegvlieg, en bestrooit men hem van alle kanten met geroosterde en veelkleurige rijst, om hiermede dien levensgeest als ware hij een vogel, te bewegen dat hij blijve (21). Te gelijkertijd wordt hij door een' vorst van zekeren leeftijd, vooral niet jonger dan 40 jaar, verwelkomd, die hem bij de hand neemt, en zoo over den witten looper (B. en M. *talóctoé*), welke onder aan den trap begint, en voorts verder in het paleis tot aan het huwelijksbed toe gespreid is, met hem voortgaat tot in de tegenwoordigheid der bruid. Doch deze zit op het huwelijksbed achter de gordijnen, en wanneer de bruidegom die openmaken wil, wordt hem dit al weder door eenige vrouwen belet, en nu moeten de prinsen en prinsessen, die hem ook herwaarts gevolgd zijn, al wederom in de beurs tasten bij elk van de gordijnen, die het gelaat der schoone voor den jongman verbergen houden.

Zoodra de vesting veroverd is, wil de bruid haar heil in de vlugt zoeken, doch zij wordt tegengehouden en genoodzaakt te blijven zitten, terwijl men den bruidegom achter haar plaats doet nemen. Nu komt de Poëwa-mátôwa of 't Hoofd der bissoe's van het paleis der bruid, en naait het baadje der bruid van achteren door middel van

een' gouden naald tezamen met de hoog opstaande en spits uitlopende staatsiemuts (B. en M. *súgará*) van den bruidegom.

Dit symbool der huwelijksvereeniging, hetwelk met een' oud-Boeginesche half-Makassaarsche uitdrukking bekend is onder den naam van het *riḍjái-kámma paróekoesánná*, d. i.: *het als 't ware tezamen naaijen van het huwelijk*, wordt onmiddellijk van een' andere symbolische handeling achtervolgd, hierin bestaande dat de Poëwa-mátôwa van den bruidegom eene soort van staatsiekleeding in den vorm van een saroŋg (Boeg. *oenṛái*, Mak. *tópe*) bij malkander neemt, en zoo over het bruidspaar heengooit, zoodat dit kleedingstuk beiden als 't ware insluit en tezamen verbindt. Hiervoor bezigt men dan het Boeginesche *riḍjála-sámpóe*, of het *met eene sarong evenals een vischnet vangen van de bruid*.]

Vervolgens steekt de Poëwa-mátôwa van de bruid eene groote waskaars aan, en na die 9-maal regts en 7-maal links om het bruidspaar heengedraaid te hebben, houdt hij die vóór den bruidegom, om uit te blazen. En wanneer deze dat niet spoedig doet, is de bruid hem wel eens voor, om te toonen, dat zij de baas denkt te zijn, hetgeen trouwens in een' Boeginesche en Makassaarsche huishouding wel eens evenzeer het geval is, als in een' Europeesche.

Onmiddellijk hierop bedient zich de Poëwa-mátôwa van den bruidegom op gelijke wijze en met hetzelfde doel van een groote inlandsche kaars (Boeg. *ápi-njála* of *pálláŋg-batôwa*, Mak. *kanjḍjólilómpo*).

Na afloop hiervan wordt de band die het bruidspaar aan elkander hechte losgemaakt, en nu verlaat de bruid onmiddellijk hare zitplaats, om als 't ware den bruidegom te ontvlugten, die haar natuurlijk terstond volgt, en zoo *schuiven* zij, overeenkomstig de Boeginesche en Makassaarsche benaming van dit eigenaardig gebruik, te weten die van *mésóe-ésóe* (B. en M.) of *álási* (Mak.), achter elkander over den grond voort, en telkens als hij haar eenigzins zijn hof wil maken, slaat zij

hem met haar' waaijer van zich af, zoodat een' inlandsche bruiloft aan de ouders gewoonlijk op een' ontelbare menigte waaijers te staan komt. Gelukkig dus, dat men daarvoor slechts papieren waaijers van weinig waarde bezigt.

- Deze eigenaardige schuifpartij heeft niet alleen bij die gelegenheid, maar van nu af aan gedurig bij elke feestelijke zamenkomst plaats, zoo lang totdat eindelijk de ure der huwelijkgemeenschap aangebroken is; en dit tijdstip wordt vooral bij voorname inlanders dikwijls zeer lang verschoven. Volgens Âroc-Pan^{ti}jâna zou een' vorstelijke bruid zich pas na verloop van een' maand overwonnen mogen geven. ✓

De taak der bovenvermelde bruidsmoeders (*ina-bóllinj* Boeg., *án-rong-boéntinj* Mak.) is dan ook, om des nachts bij het bruidspaar liggende, iedere te groote intimiteit te voorkomen.

Het *schuiven* duurt ditmaal niet zeer lang, en de bruid begeeft zich weldra naar de binnenvertrekken achter het middenbeschoot van het paleis, om zich te verkleeden; de bruidegom, die haar derwaarts begeleidt, komt spoedig weder naar buiten, om zich insgelijks op de tijdelijke slaappleaats naast het huwelijksbed gezeten, te verkleeden, en tot dat einde de van de zijde der bruid afkomstige wisselkleêren aan te trekken. Hierbij bestaat ook het zonderlinge gebruik, dat de bruidegom zich het hoofdhaar laat uitkammen, en wel omdat hij daarin voor een waarde van 10 wigtjes nagemaakte gouden luizen heeft, welke dan voor haar zijn, die dit dienstwerk verrigt.

Zoodra nu het toilet van bruidegom en bruid voltooid is, begeeft de eerste zich weder naar binnen, om de geliefde buiten te brengen, waar de gasten thans op gebak en rijst getracteerd worden. Als dit onthaal afgeloopen is, offert ieder van de gasten zijn geldelijke feestgave in een' daartoe bestemden bak of beteldoos, al naar gelang van den stand dien hij in de maatschappij bekleedt. Ook zij die den bruidegom op zijn' togt derwaarts begeleid hebben, mogen zich hieraan niet onttrekken, evenmin als de 8 mannen en vrouwen die onder toezigt van een prins

en prinses en op verlangen van den bruidegom, der bruid zooveel mogelijk ten dienste stonden (paṅgoṇrôwaṅg).

Die prins (aṇṛegoeroëna paṅgoṇrôwaṅge) krijgt thans een staatsiekleed (Boeg. *táponj*, Mak. *gádóé*) van gebloemd katoen en een Arabisch mutsje met bloemen van gouddraad bestikt ten geschenke, terwijl de prinses met een Bengaalsche sarong en een purperkleurig baadje begiftigd wordt. De aan heider zorgen toevertrouwde mannen en vrouwen ontvangen ieder een gestreepte sarong.

Daarna keeren zij allen huiswaarts tegelijk met al de gasten, als mede diegenen welke den bruidegom te paard begeleid hebben.

Tevens worden de muziekinstrumenten, kledingstukken en andere zaken welke de bruidegom meêgebragt heeft alle teruggebragt, en bedient hij zich bijna uitsluitend van alles wat aan de bruid toebehoort of van haar afkomstig is.

Zijne zoogmoeders en allen die hem als kind opgepast hebben, gelijk ook de acht prinsen die hem in deze dagen overal vergezellen, en de bovenvermelde geheel als hij gekleede vorst van zijn' leeftijd maken hierop cene uitzondering. Deze blijven thans met hem in het paleis der bruid achter.

Gedurende het boven beschreven rumoer hebben de ouders der bruid in een' daartoe prachtig versierden draagstoel zoowel naar de woning des bruidegoms als naar die van hem of haar die de functie's van *dóeta* nitoeftent, cene bezending in den wasem gekookte rijst met keur van toespijken gezonden, welke de eerste onder de naam van *bruidegomsrijst* (Boeg. *ināṇre-bóttiṅj*), de tweede onder dien van *dóeta-rijst* (Boeg. *ināṇre-dóeta*) bekend is. De eerste wordt terstond door de moeder des bruidegoms onder de betrekkingen verdeeld, die daarvoor later ieder wat gebak moeten leveren, wanneer zij tijdens het eerste bezoek, dat zij nu van haar zoon alleen te wachten heeft, namens dezen eene bezending gebak en rijst met toespijken naar het verblijf der bruid doet bezorgen. Als het thans in het vorstelijk paleis wat kalmer geworden is,

gaan bruid en bruidegom van kleêren verwisselen, de eerste in de binnenvertrekken, de ander in de groote zaal vóór het middenbeschoot, en wel gezeten op de slaappleats naast het huwelijksbed.

Vervolgens begeeft hij zich naar binnen, en keert met haar, vergezeld van 8 bruidsmoeders in de zaal terug, terwijl de jonge dames die haar tot dusverre vergezeld hebben (Boeg. *pañjāpi*) in de binnenvertrekken achterblijven. Men doet de bruid plaats nemen op het huwelijksbed, omgeven van die acht bruidsmoeders. En zoodra zij ingeslapen is, wenken de bruidsmoeders den bruidegom om achter haar te gaan liggen. Doch naauwelijks heeft hij zich nedergevlid, of men laat eene vrouw wier vader en moeder nog leven (dit laatste is hier NB. een onmisbaar vereischte) een emmer (Boeg. en Mak. *serô*) met water aanbrengeu, en nadat de Pôewa-mátôwa tot drie keeren toe even een' groote brandende waskaars binnen de gordijnen van het huwelijksbed bij het jonge paar gehouden en die daarna uitgeblazen heeft, besprenkelt bovengemelde vrouw bruid en bruidegom terdege met water, er de laffe aardigheid bijvoegende, dat zij zich toch moeten wasschen, want dat het kindje hen vuil gemaakt heeft.

De bruid springt dan het bed uit en spoedt zich naar de binnenvertrekken van het paleis, achtervolgd door haar' man.

En als men haar dan weder naar voren gebragt heeft, vlugt zij op nieuw. En zoo gaat dat spelletje voort, totdat eindelijk de morgenstond aanbreekt, als wanneer bruid en bruidegom zich beide dood vermoeid, de eerste binnen, de andere buiten, het middenbeschoot van het paleis, te ruste leggen.

Deze vertooning heeft drie nachten achter elkander plaats, en des daags komen dan bruid en bruidegom met hun gevolg tezamen in de groote zaal van het paleis. Alsdan komt ook wel de moeder van den bruidegom een bezoek brengen aan hare schoondochter, wanneer zij dat ten minste niet reeds vroeger gedaan heeft, en bij die gelegenheid dient zij natuurlijk weder cenige geschenken mēc te brengen, bij voorbeeld

een' slaaf of slavin, satijnen of andere stof, een paar tãí of 16 reyaal tot aankoop van de tot het rood verwen van kloëren gebezigde Carthamus-tinctorius bloemen, enz.

Den derden of vierden dag na het opgaan van den bruidegom naar het verblijf van de bruid heeft het zoogenaamde baden van het jonge echtpaar plaats.

Vooraf echter voorzien de ouders van den bruidegom de bruid van een' prachtige kapdoos met de noodige kammen, alsmede fleschjes en potjes voor oliteiten, bādak, enz., gelijk ook van eene sarong, een wit baadje, een spiegel en andere benoodigdheden bij het bad; terwijl daarentegen van de zijde der bruid's familie gezorgd wordt, dat het den bruidegom aan niets ontbreke, wat hij voor dat bad zou kunnen behoeven. Voorts wordt ook het badwater bij tijds in orde gebragt, en dat de bereiding van het daarvoor vereischte water, hetwelk in het Boegineesch den naam van *oewāē-pasili* draagt, op verre na zoo eenvoudig niet is, als menigeen zich wel verbeelden zou, kan men uit mijne verhandeling over de bissoe's zien, waar op bl. 15 de bladen en bloemen van onderscheiden' boomen als bestanddeelen van zoodanig water worden opgegeven, die bij zeer hooge personaadjes wel 2×9 , en bij minder voorname lieden 2×7 soorten moeten bedragen. Ook vindt men in dit badwater gewoonlijk allerlei van de uitbotsels der kokosboomen gevlochten figuren (Boeg. *warówo-oewāē*; Makass. *lóro-djéne*), alsmede de panno-panno, een' soort van schelpvischje welks naam aan het woord *panno* of *vol* doet denken, en meer andere voorwerpen wier naam een' zinnebeeldige beteekenis heeft; maar wat vooral bezijden de badkuip niet ontbreken mag, is de jonge kokosnoot, wier lekker zoet water bij het bad over het bruidspaar uitgegooid, natuurlijk aan het zoet der huwelijksmin doet denken.

Wanneer nu de tijd van het feestelijk bad aangebroken is, laat men bruidegom en bruid, door een koord tezamen verbonden en slechts losjes in een sarong gewikkeld, in het midden van familie en gasten bij

het badwater en de kokosnoten nederzitten op eenige voorwerpen van geheel symbolische beduidenis, als een houten rekje (*ḍjarasána*), waarover de weversspoel van de weefster gedeeltelijk heenglijdt, en alsdan rusten blijft, dewijl de God des Hemels, en later ook diens zoon Batâra-gôeroe in de oude gedichten zulk een rekje gewoonlijk tot stoel gebruikten. Voorts een *bókó-bókó* of *houten rugsleunsel* voor de weefster, als zinnebeeld van het Boeg. *bokóri*, d. i. *achter zich laten* van de genegenheid of liefde tot anderen; verder een *bijl* om te doelen op het weghakken van alles wat het huwelijksgeluk zou kunnen verstoren; al verder een' beitel als te kennen gevende een naauwe vereeniging van twee harten, zoodat het eene als een beitel diep in het andere indringe; eindelijk een' timmermansdissel, die ons onwillekeurig doet denken aan het reinigen van beider hart, evenals het hout door middel van een' dissel glad gemaakt en gezuiverd wordt.

Te gelijktijd houdt de bruidegom een houtje van pinañgstam of iets anders, waarmede het weefsel aan het hout, dat de twee overendstaande bamboezen van het weefgetouw tezamen vereenigt, bevestigt wordt, in de hand. Dit houtje heet in het Boegineesch *patákko*, en geeft overeenkomstig de oorspronkelijke beteekenis van *tákko*, te weten die van *sterk*, *stevig*, op symbolische wijze te kennen, dat de jongman zich in *sterk* of *naauw* verband met het meisje stelt, alzoo den band, die hen thans tezamen vereenigt onverbreekbaar acht, en steeds zooveel mogelijk voor haar hoopt te zorgen.

Aldus gezeten, wordt het jeugdig paar met bádak en allerlei soort van olie en kruiderijen besmeerd, en vervolgens met het badwater, gelijk ook met het water uit de kokosnoten overgoten, waarvan men de harde doppen terstond naar beneden wegsmit, zoo het heet, om de booze geesten weg te jagen, die het geluk van dit paar slechts met leede oogen kunnen aanzien. ✓

Het boven beschreven' zamennaaijen van het baadje der bruid met het hoofdtooisel van den man, gelijk ook de vereeniging door middel

van een sarong of *oẽnráí*, alsmede de plechtigheid met de groote waskaars en de dikke inlandsche kaars, heeft ook soms tegelijk met dit bad plaats.

Na afloop van het bad worden bruidegom en bruid weder netjes aangekleed, en beginnen elkander op nieuw tot vermaak van de gasten al over den grond schuivende te vervolgen, zoo lang totdat de tijd aanbreekt, waarop men zich weder gezamentlijk aan koffij met gebak, en rijst met toebehooren te goed doet, met uitzondering alleen van de bruid, die voor de oogen van het publick, nog geen' trek in eten mag hebben, wanneer zij met dien gehaten man tezamen is. Evenmin mag zij hem een' enkelen blik waardig keuren, en zij kijkt daarom maar steeds strak voor zich.

Als de gasten na het dîner nog eenigen tijd zijn blijven praten, keeren allen huiswaarts.

Soms gaat de bruidegom nog dienzelfden dag, anders één of twee dagen later, alleen een kortstondig bezoek afleggen bij zijne ouders, hetwelk in het Boeg. bekend is onder den naam van *móelíng salom̃péna*, lett.: *op zijn spoor terugkeeren*.

Onder weg ontmoet hij de voor zijne bruid bestemde draagstoelen met gebak en de van keur van toespijzen voorziene rijst, welke door zijne moeder in geredheid gebragt zijn. Die rijst draagt den naam van *bruidsrijsl* (Boeg. *inánre-bótlíng*), het gebak dien van *bruidsgebak* (Boeg. *bépa-bótlíng*). In elk van de 2 draagstoelen met gebak zit te midden van al de lekkernijen eene keurig uitgedoste jonge maagd, die daarnaar ook den naam draagt van *lísá-bépa*, lett.: *vulsel van het gebak*, men denke aan het vulsel van ons lettergebak. Zeker wel een staaltje van sterke beeldspraak!

Hierbij heeft men volgens den Inlander vooral zorg te dragen, dat die draagstoelen niet bij de bruid aankomen, vóórdát de bruidegom vertrokken is, want in oude tijden heeft dat eens plaats gevonden, en toen is het huwelijk spoedig verbroken.

Het bezoek van den bruidegom bij zijne ouders duurt ditmaal slechts kort, hij nuttigt zelfs niet eens de heerlijke koffij met gebak, veelmin de rijst en wat daarbij behoort. Alleen het kaauwen van een betelpruimpje mag ook thans niet achterwege blijven.

Deze togt dient slechts, om zich van de noodige, bij gelegenheid van zijn' terugkeer te overhandigen geschenken, voor zijne bruid te voorzien, en is als het ware een' voorbereiding tot het bezoek, dat hij kort daarop met zijne bruid hoopt te brengen, en hetwelk onder de Boeginezen *lókka másarolállanĵ*, onder de Makassaren *mānje mánai-kanĵ* heet.

Hier hebben grootendeels dezelfde formaliteiten plaats, als vroeger bij het in statie opgaan van den bruidegom naar de woning zijner bruid; en ook thans ontbreekt het geenszins aan leven en beweging, zoowel door het gejoel der menigte als het lossen van geweerschoten en het oorverdoovend geraas van allerlei muziekinstrumenten veroorzaakt.

Bijna het eenige onderscheid bestaat hierin, dat de bruidegom niet alleen, maar vergezeld van zijne bruid, dezen togt onderneemt.

Bij aankomst aan het paleis van 's bruidegoms ouders, wordt het jeugdig paar ook thans door middel van een zijden doek met een armband aan elk van de beide uiteinden naar boven getrokken, en vervolgens, terwijl men het van alle kanten met geroosterde en gekleurde rijst bestrooit, over een' witten looper naar de voor hetzelfde bestemde zitplaats geleid, om daar met de familie en menigte van gasten het gewone feestelijk onthaal te smaken. De bruid krijgt bij deze gelegenheid al weder een' ontelbare menigte van geschenken, als slaven en slavinnen, wisselkleëren en sieraden van allerlei aard, alsmede andere schoone zaken, zoo bij voorbeeld een' prachtigen draagstoel, waarvan zij desverkiezende reeds nu terstond gebruik kan maken.

Zoo er onder de gasten zijn, die nog geen feestgave in geld (Boeg. *pasóló*, Mak. *pañĵiyóri*) hebben kunnen offeren, maken zij zich daartoe deze bijeenkomst ten nutte.

terug, gelijk alles wat hij haar gedurende de laatste dagen gegeven had.

Zoo de band, die bruidegom en bruid tezamen verbindt, nog vóór de voltrekking van het huwelijk door den dood verbroken wordt, heeft hij of zij die overblijft weinig kans meer om te trouwen. Het eenige middel tot afwering van dit ongeluk vindt men in mijn Boegin. Woordenboek, bl. 710, kol. 2, r. 12 v. o. vlgg. op: *sáddánj*.

Is echter het sluiten van den echt zonder storenis afgeloopen, zoo vergaderen de rijksgrooten van het land ten huize van den vorst, wiens dochter in den echt getreden is, en hun wordt dan door de rijksgrooten van den jeugdigen vorst alles vertoond, wat deze meê ten huwelijk gebragt heeft, al zij het ook van nog zoo geringe waarde. Alleenlijk honden, katten en hoenders maken daarop eene uitzondering. Vervolgens worden op gelijke wijze de goederen der jeugdige vrouw voor den dag gehaald, en evenals die van haren echtgenoot behoorlijk *opgeschreven*.

De aldus opgeschreven goederen worden door den Boeginees bestempeld met een woord, dat letterlijk *gare rijst* beteekent (inânre-mánâsoe), en gewoonlijk gebezigd wordt van de *rijst*, die men meê neemt voor de *reis*. Die goederen zijn dus als 't ware de leeftogt voor de *huwelijksreise*.

Ten slotte is er nog een' plegtigheid, die ik bij het bespreken van de huwelijken der Boeginezen en Makassaren niet geheel onvermeld mag laten, al verloopt er ook soms geruime tijd na de voltrekking van den echt, eerdad die plaats vinde.

Zij bestaat hierin, dat het jonge paar nogmaals in staatsie naar de woning van de ouders van den man worde overgebragt (Boeg. *máróla* of *riparóla*, Mak. *niléká*). Dit geschiedt op gelijke wijze als vroeger, en vooral met niet minder pracht en rumoer. Ook thans wordt nog weder het huwelijksbed bereid. Ook nu blijft het naar boven trekken met behulp van een zijden doek, die aan ieder uiteinde een armband heeft,

gelijk ook het spreiden van een witten looper, niet achterwege. Het onthaal verschilt ook evenmin, trouwens dit is bij voorname inlanders op groote feesten altoos juist hetzelfde. Alleenlijk wat de geschenken betreft, die bepalen zich thans tot slaven en slavinnen, of ook wel tot eenig land, of tot padievelden en dergelijken.

Voorts moet dit bezoek minstens drie nachten duren. Slechts zorgen, dat er geen geheel jaar meê verloop.

En wanneer men dan, hetzij spoedig of na verloop van langer' tijd, huiswaarts gekeerd is, heeft men in alle opzigten aan de eischen van een vorstelijk huwelijk voldaan. Het valt echter niet te ontkennen, dat menig prins zich alles behalve steeds aan den regel houdt. Zelfs behoort eene schaakpartij geenszins onder de zeldzaamheden. Wanneer dan de geschaakte van minder rang is, heeft haar familie in geen geval vrijheid hem neêr te leggen. Dit is anders onder gelijken van rang en nog veel meer ten opzigte van minderen volkomen geoorloofd, tenzij de overtreder zorg drage om zich bijtijds tot den vorst of den priester te begeven. Hij kan dan zijn huwelijk tegen betaling van 4 reyaal door laatstgenoemden laten inzegenen, en heeft aan de ouders slechts een' huwelijksgift (B. *sômpa*, M. *sôenrang*) van 24 reyaal te voldoen.

Was het geschaakte meisje reeds met een ander' verloofd; zoo moet hij bovendien 8 reyaal boete aan den bedrogen' minnaar geven, en tevens de reeds door dezen voor het aanstaand huwelijk gemaakte onkosten vergoeden.

Doch op welke wijze ook gesloten, is de huwelijksband bij groot en klein onder Boeginezen en Makassaren maar al te dikwerf zeer kort van duur. Dus nog een enkel woord over de zoo gedurig onder deze volkeren voorkomende echtscheiding.

Op de vraag, waaraan dit treurig verschijnsel op Zuid-Celebes toe te schrijven is, kreeg ik meermalen ten antwoord, dat dit eenvoudig te wijten was aan de door den een of ander uit afgunst aangewende *sara-dasi*. En met dit zoowel onder Boeginezen als Makassaren gebruike-

lijke woord bedoelde men dan allerlei soort van toovermiddelen, als: *honden- en kattenhaar*, dat onder iemands hoofdkussen gelegd wordt, opdat hij bij voorbeeld met zijne vrouw als *hond* en *kat* tezamen leve. Op gelijke wijze maakt de inlander gebruik van een' *gebroken' naald*, als zinnebeeld van het *verbreken* der *riendschap*, van *jeukboonen* (Boeg. *wéóé*, Mak. *kaóewasá*, de *Kleinhovia hospita* L), van *brandnetels* (Boeg. en Mak. *lallálanǵ*) en meer dergel. als zinnebeelden van afkeer. Echter is de slimste *saradási* ook op Zuid-Celebes de *laster*. Doch genoeg hierover. Liever deel ik hier nog mede, wat mij eens door een' verstandig' Opperpriester van Makassar als reden van zoo menigvuldige echtbreuk onder Makassaren en Boeginezen werd opgegeven.

“Mijns inziens,” zoo sprak hij, “is zulks vooral hieruit te verklaren, dat de ouders bij het laten trouwen hunner kinderen meestal niet vragen of er eenige ware grond voor een gelukkig zamenzijn besta. Ja soms wordt die gewigtige verbindtenis gesloten, zonder voorafgegene kennismaking der jongelieden, zoo zelfs dat de bruid haar' minnaar bij die gelegenheid wel eens voor het eerst te zien krijgt. Geen wonder derhalve, dat man en vrouw maar al te dikwerf geen behagen in elkan- der scheppen, en zich beide weinig om hun eenmaal gegeven woord bekommeren.”

Ofschoon die ontrouw nu wel niet altoos met bewijzen te staven zij, laat het zich zeer goed denken, dat hierdoor algemeen een geest van wantrouwen gewekt wordt. Vooral is dit bij de vrouw het geval, die uit den aard der zaak reeds eerder tot jaloezij geneigd is, daar zij haar lot gewoonlijk met meer echtgenooten te deelen heeft. Gedurende de 8 jaren waarin ik de betrekking van *káli* of opperpriester thans waarneem, hebben zich nog geen' 20 mannen tot mij gewend met verzoek om echtscheiding, terwijl dat der vrouwen die met dit doel tot mij kwamen wel honderden bedraagt.

En ware ik nu maar niet altoos verplicht aan dit verlangen te voldoen! Maar het scheiden gaat bij ons veel gemakkelijker dan onder de

Europeanen. | Ieder vrouw die van haar' man separeeren wil, kan daartoe geraken, al hebbe zij ook niet de minste reden om zich over haar' echtgenoot te beklagen. Zij heeft niets anders te doen, dan haar verlangen ter mijner kennis te brengen, en tegen betaling van f 5 moet ik dan maar eenvoudig aantekening daarvan houden. | Alleenlijk is zij in dat geval verplicht, de van haar' man ontvangen' huwelijks-gift terug te geven. |

| Op gelijke wijze kan de man ook zonder vermelding van reden echtscheiding eischen, doch verbeurt dan tevens het regt om de huwelijks-gift terug te vorderen." |

Tot dusverre de Makassaarsche opperpriester. | In de Boeginesche landen wordt de zaak nog gemakkelijker gemaakt. Men behoeft daar den Priester niets te betalen. Ook kan men daar volstaan met twee getuigen zoowel voor den man als de vrouw, mits die getuigen mannen zijn. Die getuigen gaan dan naar den vorst, en de vorst geeft er vervolgens kennis van aan den Priester. *W*

Doch onder al de Boeginezen is zeker niemand eenvoudiger in de behandeling van deze zaak, dan de Wad̃jorcees. Van hem luidt het in de handschriften: Hij gaat bij echtscheiding niet op tot het gebergte, d. i.: den vorst, of daalt niet af in de vlakte, d. i.: tot den Priester. Ook wijst men elkander niet op uitgestrekte bergruggen, d. i.: men houdt over zoo iets geen lange redevoeringen, maar de moeder of iemand anders van de familie gaat slechts met weinige woorden mededeelen, dat hij of zij den huwelijksband als verbroken wenscht beschouwd te hebben. |

+ | In geval van overspel wordt de vrouw in Wâd̃jô zoowel als elders verdronken, terwijl de man haar' goederen met den Adat deelt.

In Loëwôe zijn bij echtscheiding van voorname vorsten de voorvaderlijke gebruiken, die men ook in oude gedichten beschreven vindt, nog bewaard gebleven. Van wege het symbolische dat daarbij plaats heeft, acht ik het niet onbelangrijk die hier te vermelden. | Wanneer

een' vorstin van haren echtgenoot zal separceeren, en zulks met onderling goedvinden geschiedt, zendt zij den Priester met de leden van den Adat tot haren gemaal, die de volgende voorwerpen medebrengeu, als: het vroeger tijdens de bezegeling van het jawoord van haar' man ontfangen metalen schenkblad met een stuk grof wit katoen er op, en eene soort van porsceinen schotel; voorts: eene van doepa voorziene soort van gouden *oliepotje* met een *dekseltje* er op (Boeg.: *bákkāñj*, Mak. *ĭjapároe*), die zij nevens andere voorwerpen van de schoonmoeder, gekregen heeft, toen zij haar na het huwelijk voor de eerste keer bezocht, een stuk bamboes (Boeg. *áwo-koerisa*) ter lengte van een' elleboog tot aan den uitersten top van den middelsten vinger, toereikend tot het maken van zes inlandsche kaarsen, eenige heele geschildre *kāmīrīnoten* (Aleurites Moluccana Willd) welke insgelijks voor die kaarsen gebezigd worden, alsmede wat katoen; voorts 50 kleine limoentjes (*lêmo-galātīñg*), in één waarvan een tegelijk met de huwelijksgift ontvangen mes gestoken is; eindelijk een pakje zeepschors (Boeg. *lāñjī*, Mak. *lūñjirī*, de *Inga-saponaria* D. C. of *Albizzia saponaria* Bl.)

Behalve het boven vermelde doet zij haren man ook geworden alles wat hij meê ten huwelijk bragt, en waarvan na het voleindigen van al de ceremoniën een' naauwkeurige lijst werd opgemaakt. Te gelijkertijd voegt zij daarbij al de contra-cadeaux die zij in de bruidsdagen ter beantwoording van *zijn'* geschenken gezonden heeft. Dit laatste klinkt zeker eenigzins vreemd; doch het wordt zeer natuurlijk, wanneer men verneemt, dat wederkeerig de huwelijksgift en alle andere geschenken welke de vrouw in die dagen van haren man ontvangen heeft, bij haar blijven en er volstrekt geen sprake van teruggave is. Wanneer er nog geen kinderen uit dezen echt gesproten zijn, behoudt de vorst al het door hem meê ten huwelijk gebragte, gelijk ook de contra-cadeaux zijner vrouw. Mogt de echt reeds met één of meer kinderen gezegend zijn, zoo geeft hij dit alles aan het gezantschap meê terug, met uitzon-

dering alleen van zijn' lansen, krissen, paarden, geweren en slaven of slavinnen. De eerst vermelde voorwerpen, te weten: het metalen schenkblad en de porseleinen schotel, het stuk wit katoen, het oliepotje en dekseltje, het stuk bamboes met de kāmīrīnoten en de katoen tot het vervaardigen van inlandsche kaarsen, en de limoenen alsmede de zeepschors worden gedeeld, en wel zoo, dat het metalen schenkblad bij den vorst, de porseleinen schotel daarentegen bij de vorstin blijve. Ook behoudt de vorst het oliepotje voor zich en zendt het dekseltje met de helft van de doepa er op aan de vorstin terug.

Nadat die verdeeling plaats gevonden heeft, worden de afgevaardigden van de vorstin op gebruikelijke wijze onthaald, en keeren vervolgens weder huiswaarts. Nu nemen man en vrouw ieder een bad, om als het ware den smet af te wasschen, waarmede zij zich door dien hun thans zoo hatelijken band bezoedeld hebben. Beiden gaan daartoe weder, evenals vroeger bij het sluiten van het huwelijk, doch thans ieder afzonderlijk, boven op het paleis vóór den trap zitten op een beitel, timmermansdissel, bijl en ruggesteunsel van het weefgetouw, doch bij den man komt daaronder het metalen schenkblad, terwijl men voor de vrouw den porseleinen schotel bezigt, om de zeepschors tot het maken van schuim voor het bad in te kloppen. Van die zeepschors wordt ook gebruik gemaakt bij het bad van den vorst. Desgelijks perst men voor elk van de twee partijen de helft van de limoenen uit, en steekt men tevens de helft van de zes uit bamboes, kāmīrīnoot en katoen vervaardigde inlandsche kaarsen aan.

En hiermede is dan het huwelijk voor goed verbroken.)

Gelukkig echter gaat men niet altoos zoo ligtzinnig te werk met het vastknoopen en ontbinden van dien schoonsien en heiligsten aller banden. En wanneer dan die verbindtenis met kinderen gezegend wordt, hebben daarbij vooral de eerste keer vele feestelijkheden plaats. Zoo bij voorbeeld onder voornaam inlanders reeds in de 7de of 8te maand der zwangerschap het zoogenaamde nuttigen van allerlei spijsen en lekker-

nijen, waarop het vrouwtje belust is (Boeg. *ripāñre-māñjīdāñj*, Mak. *nipakādú-māñjīrāñj*).

Nadat men aan al de leden der familie, gelijk ook aan bekenden en vrienden, bij tijds kennis gegeven heeft, wanneer dit feest zal plaats vinden, wedijveren deze in het zenden van allerlei heerlijke gerechten en geurige vruchten. En op den vastgestelden dag spoeden zich de gasten in grooten getale naar de feestelijke woning.

Daar aangekomen vinden zij weder een huwelijksbed gespreid, al zij het ook niet zoo prachtig als vroeger, en het jonge paar op dezelfde wijze uitgedost als toen zij door den echt tezamen verbonden werden.

De mannen blijven meerendeels niet lang boven, en zoeken gewoonlijk zoo spoedig mogelijk hun heil bij dobbelspel en hanenvechterijen.

De held en heldin van het feest nemen plaats op het bed, en nu duurt het niet lang, of twee van de vier dokteressen (*sāñro*), waarvan één met zeer veel staatsie gehaald is, plaatsen zich de een aan de rechter-, de ander aan de linkerzijde van de vrouw. Daarop wordt de zwangere vrouw achterover gelegd, met de knieën omhoog en bij elkander, opdat de dokteressen haar terdege den buik kunnen wrijven (Boeg. *risaóélá babowāna*, Mak. *nisápoe battānna*), en het kind, zoo als zij beweren, behoorlijk op zijn' plaats brengen (Boeg. *paléwaĩ áñié*, Mak. *paléwaĩ ánaka*). Hierbij heeft onder de Makassaren nog een allervreemdst gebruik plaats. Men strooit namelijk gekleurde rijst op den buik der vrouw, en laat die vervolgens door een haan en hen of één van beide daar afpikken, om, gelijk het heet, alle rampen en wederwaardigheden te doen wijken. En zoo die beesten ongelukkig geen' honger hebben, is dit een zeer veeg teeken, en heeft men te duchten, dat het te verwachten kindje niet lang zal leven.

Na afloop van dit eerste bedrijf, wordt er eene soort van buikband (Boeg. *pabákkāñj*, Mak. *qúkú-áya*) onder de partes posteriores van de zwangere vrouw heengeschoven, terwijl men de uiteinden over elkander slaat en zachtjes op het ligchaam nederdrukt. Hiermede wordt dan de

vrouw voorzigtig heen en weder geschud (Boeg. *rigólāñj*, Mak. *niyoém-bañj*), en vervolgens schudt men dien buikband aan den trap even uit. Dit geschiedt den eersten dag tot drie keeren toe, en ten slotte wordt de vrouw zelve ook nog eens aan de deur uitgeschud, om de booze geesten toch zooveel mogelijk van haar te verwijderen.

Den tweeden dag heeft het schudden met den buikband slechts tweemaal, en den derden slechts één keer plaats.

Den eersten dag wordt deze plegtigheid vervangen door het boven vermelde maal. De vrouw gaat weder overend zitten op haar bed, en de man neemt daarop naast haar plaats. Vervolgens laten de beide mama's ieder haar schoonkind van al de soorten van gerechten en vruchten even proeven. De restanten van alles, waar een stukje afgebeten is, worden op een' schotel gelegd, en dezen schotel zet men dan beneden neder, juist onder de slaappleats, waar de komedie gespeeld is (23).

Onder de lekkernijen die bij dit feest onder een volk zoo gehecht aan oude gebruiken vooral niet ontbreken mogen, behooren de zoodanige, die reeds bij de voorouders in zwang waren (Boeg. *lépa toriyólo*, Mak. *kánre-ǽjāwa toe-riyólo*).

Voorts is men er ook hierbij op uit, om lekkernijen uit te zoeken, wier namen eene zinspeling, liefst een' triviale, zoo het zijn kan, op het een of ander, wat tot het feest in betrekking staat, bevatten; als bij voorbeeld eene lekkernij van rijst, in den vorm van een' met een' vracht beladen buffel (Boeg. en Mak. *tédonj-patéké*), waarmede dan volgens sommigen gezinspeeld wordt op de moeder en het kind, en evenals de buffel niet vóór den ploeg gebezigd kan worden, zoolang als het beest de dienst van vrachtdier vervult, zoo kan ook de vrouw haar gewone bezigheden niet hervatten, vóórdat zij haar kind ter wereld gebragt heeft. Volgens anderen bevat deze lekkernij een' vergelijking met het kind en de nageboorte, die aanvankelijk even naauw tezamen verbonden zijn als de vracht en de vrachtbuffel.

Doch genoeg over dergelijke zinspelingen. Hoe triviaal die ook hier

soms kunnen zijn, blijkt bij voorbeeld uit mijn Boegin. Woordenb. bl. 152, kol. 2, r. 5 vlgg. op: *pásó*.

Opmerkelijk is hier nog, dat op dit feest geen enkel gereg van beesten mag zijn, die van pooten voorzien zijn, en alzoo eenigermate aan menschen doen denken, dus noch van hoenders en eenden of andere vogels, noch van buffels en runderen of van paarden en hertebeesten; alleenlijk van visschen en dergelijken.

Gedurende den maaltijd zitten man en vrouw, evenals een bruidspaar, naast elkander en weder tezamen verbonden door middel van die staatsiekleeding in den vorm van een' sarong (Boeg. *oenráí*, Mak. *tópe*), welke bij elkander genomen en over hen heengegoot dient om ze beiden in te sluiten.

Ook thans heeft na afloop van het diner weder de vertooning met de twee brandende kaarsen, die elk 9 maal regts en 7 maal links om het jonge paar heengedraaid worden, plaats. En nu vooral zorgt de jeugdige echtgenoot wel, dat zij de beide kaarsen het eerst uitblaze, en alzoo verreweg de baas zij.

Als nu ook de gasten zich behoorlijk te goed gedaan hebben aan dien overvloed van gerechten, gaan de mannen al spoedig weder naar beneden, om het overige van den dag zoo gezellig mogelijk, d. i.: vooral met dobbelspel en hanenvechterijen, door te brengen, en keeren dan met de vrouwen vóór den nacht huiswaarts.

Is vervolgens de tijd der bevalling nabij, zoo wordt, vooral aan de hoven, de plaats daarvoor bij tijds in gereedheid gebragt, waarbij al wederom eenige zeer eigenaardige bijzonderheden op te merken zijn.

Dat men, bevreesd als men is voor booze geesten, de woning der kraamvrouw met klapperblaëren of de ook tot afzetting van jagtterrein gebezigde uitbotselen van de blaëren der saguwerboomen omspannen heeft, dit is geen buitengewone maatregel, dewijl die bij alle standen genomen wordt. Iets anders is het in tegendeel, zoo bij voorbeeld onder een vierkant verhemelte van doek (*timpáwə*) een werpnet (*djâla-*

tārrēyaṅg of d̄jāla-boēwaṅg) uitgespreid wordt. En vraagt men naar de reden hiervan, zoo krijgt men meestal ten antwoord, dat dit geschiedt, om alzoo aan wangunstige booze geesten den toegang tot de gelukkige moeder te ontzeggen. Het valt echter niet te ontkennen, dat zoo'n doorluchtig net weinig weêrstand kan bieden. Ik zou dus eerder kunnen aannemen, dat die booze geesten zich uit vrees om zelve als visschen in het net te loopen, op eerbiedigen afstand daarvan hielden.

Een andere verklaring is geheel van etymologischen aard. Het Boeg. of Mak. woord voor *net* luidt o. a. *d̄jāla*, en hierin zien nu sommigen eene zinspeling op het Boeginesche *d̄jā naāla*, lett.: (alle) *kraad neemt het weg*, v. d.: *wordt er door verwijderd*. Vergel. mijne Verhandel. over de bissoc's, bl. 36.

Aan elk van de vier hoeken van het verhemelte worden boven het net 3 pandaṅg- en 3 pāppaṅgblaēren vastgemaakt. De eerste soort dient van wege de doornen om de booze geesten af te weren, de andere wordt gebezigd uit hoofde van de beteekenis van het woord *pāppaṅj*, te weten die van *tegenhouden*.

In het midden hangt aan een over de lengte aangebragt bamboes, behalve een stuk tezamen gebonden neteldoek met rijst (bārrā si-t̄jōē-pá), betel (ôto/si-wākkāṅg), 5 pinaṅguoten en één ei, een langwerpige doek (t̄jinde) waaraan men 2 gouden armbanden vastgemaakt heeft, om alzoo de dienst van onze beddekwasten te doen.

Over den vloer wordt eenvoudig een mat gespreid; doch onder het huis plaatst men een grooten reeds lang te voren elders vervaardigden toestel, juist onder de plaats waar de vrouw bevallen moet.

Die toestel bestaat in drie met wit doek omhangen vierkante bamboezen omheiningen (walasôd̄ji), welke elk aan ieder' hoek een fakkel van hars (Boeg. *dāmá*, Mak. *dāmará*) hebben. In de binnenste vierkante omheining vindt men aan elken hoek een' pot (balôēboe) met water, en daarboven een metalen presenteerblad (kāpparā) met

padie-aren (rêšâ), alsmede een dito blad met 7 mandjes (bâkôé-soêdji, of bâkôé-dâtoe, of bâkôé-djadjâkkâng) gevuld met geschilde kamirienoten, zout, tamarinde, suiker, afval van katoen, een stuk kokosnoot en eene soort van fijne boonen (Boeg. *boŭwe*, Mak. *tibôwang*, Mal. *kāljang*). Voorts zijn tegen den binnenwand van die omheining hetzij tot afvering der booze geesten of als vorstelijke insigniën, behalve een zonnescerm nog geplaatst een schild en een' lans met gouden beslag, die bij het begin der barenswecen uit de scheede getrokken wordt met den punt naar beneden, ten zinnebeeld van het te voorschijn komen van het kind uit den moederschoot, weshalve de lans pas weder in de scheede gestoken wordt, wanneer ook de nageboorte er uit is. Doch het merkwaardigste in die binnenste omheining is zeker het middelste gedeelte, dat insgelijks van eene omheining, en wel een' ronde, omgeven is (taliling). Wanneer namelijk het oogenblik van de bevalling daar is, gaat een' slavin in het midden daarvan staan.

En nadat men eerst een tezamen gevouwen stuk wit katoen boven op haar hoofd gelegd heeft, plaatst men daarop een groot metalen schenkblad (kâppará) met een kom (pânne); waarin zij dan het bloed moet opvangen, hetwelk tijdens de bevalling door den bamboezen vloer naar beneden komt.

Tot belooning voor dit zeker niet zeer aangename werk wordt die slavin dan vrij gegeven.

In ditzelfde voorregt deelt ook de buffel, welke tegelijk met de vrouw aan één der hoeken van het huis door middel van een in elkander gestrengeld koord van touw, katoenen stof en langen zijden doek vastgebonden wordt. Het beest mag nu voortaan niet meer voor den ploeg of als vrachtdier gebruikt, veelmin geslagt worden. De eigenaar van den buffel krijgt later het stuk katoen ten geschenke (24).

De zooveen beschreven toestel wordt alleen bij vorsten en andere voorname inlanders aangetroffen. De geringe man laat eenvoudig onder het huis, ter plaatse waar de vrouw bevallen moet, een' pandanus-boom

(Boeg. *pāñrāñj*, Mak. *pāndañj*) met deszelfs blaëren leggen, om te voorkomen, dat het bloed over den grond vloeije.

Wat echter inmiddels reeds onder armen en rijken heeft plaats gevonden, is, dat beiden geneeskundige hulp ingeroepen hebben, al meenen ook de eersten aan één doktersse (*sāñro*) genoeg te hebben, terwijl de laatsten, vooral de vorsten, minstens vier verlangen, waarvan één het bevel over de anderen voert, en daarom steeds met staatsie wordt ingehaald. Doch wat vooral ook de geringe man niet verzuimt, is dat hij hem of haar, die de doktersse gaat halen, iets van ijzer, hetzij een hakmes, of ander mes mede geve, dat de geneeskundige vooral terdege in haar huis bewaart, tot na afloop van de bevalling, om het dan tegen betaling van dertig duiten terug te geven. Dit ijzer wordt beschouwd als representant van den levensgeest der kraamvrouw, die natuurlijk in de ure der bevalling zeer ligt ontvliedt, en is alzoo bij deze gelegenheid een hoogst gewichtig stuk, dat verloren gaande, stellig den levensgeest der vrouw met zich zou medeslepen.

Die vrees voor het ontvlieden van den levensgeest maakt ook, *dat de doktersse der zwangere vrouw bij de bevalling den buikband zoo sterk mogelijk aanhale, om hem vooral den uitweg naar boven te beletten; en zoo wachten dan de echtgenoot van achteren, en de doktersse van voren gezeten, het oogenblik der verlossing vol vertrouwen af. Naauwelijks echter is dit tijdstip aangebroken, of men verneemt een vreeselijk leven, waartoe voorzeker de in mijne verhandeling over de bissoe's (bl. 5 vlgg.) beschrevene instrumenten tot verdrijving der booze geesten, en daaronder vooral ook de *galāppó* (bl. 6, Fig. 19), alsmede geworen en muziek-instrumenten niet het minste bijdragen. Dit geschiedt alwederom, evenals het aansteken van allerlei fakkels en toortsen, waskaarsen en andere soorten van licht, tot verschrikking der booze geesten, die zoo gaarne zouden zien, dat de zaak ongelukkig afliep.

Ook een voornaam middel tegen de booze geesten is het branden

van âĩjoc-páppó (Ocynium sp.) en andere houtsoorten of blaëren in een' grooten aarden rookpot (Boeg. *sabãñjãñj* of *adoem̃póẽñj*, Mak. *sabãñjãñj*). Dat men vooral van dit *páppó*-hout gebruik maakt, is van wege de beteekenis van het woord *páppó*, teweten die van een' soort van vrouwelijke kwelgeesten, welke ziekten en andere kwalen aanbrengen.

Soms wordt ook *paarden-*, *honden-*, *katten-* of *apenhaar* daarop gegoid. Wanneer bij voorbeeld een pas geboren kind schrikt van een paard of ander beest, brandt men terstond de haren van het dier, dat dien schrik veroorzaakt heeft, ten einde alzoo, gelijk men meent, de nadeelige werking te voorkomen of weg te nemen. Zoo men nu ook bij gelegenheid van bevalling van dat haar brandt, geschiedt zulks enkel om te voorkomen, dat het kiud er later van schrikke.

Daar voorts het branden van de blaëren der *apolãĩ* en *arãlla-warãni* (*vitex trifolia* L.), gelijk ook dat van de buffelhoornen, een' alleronaan-genaamste lucht veroorzaakt; bedient men zich ook hiervoor tot afschrik van de booze geesten.

Eindelijk brandt men in dien rookpot ook nog wel eene soort van gras, genaamd *sípó-sípó tédoñj* (*Poa* sp.), dewijl de booze geesten daarvoor zeer bevreesd zouden zijn, aangezien die grassoort zelfs de kracht heeft, om de tanden der buffels, hoeveel te meer de hunnen, vroegtijdig te doen uitvallen.

Zoodra nu het kind geboren is, valt er na een oogenblik van stilte een schot. Doch o wee! wanneer het door geen tweede schot achtervolgd wordt; dit is een teeken, dat moeder en kind dood zijn. Komt dit tweede schot wel; zoo leeft ten minste één van beide; doch nog blijft men grootendeels in het onzekere omtrent den afloop; dan pas wanneer het derde schot valt, weet men dat moeder en kind behouden zijn. En nu kan men terstond aan de wijze waarop de trom (*gãñrañg* Boeg., *gãñrañg* Mak.) geslagen wordt, hooren, of de jonggeborene een zoon of eene dochter is.

Intusschen zet de doktersse haar werk voort. Zij legt het kind in een' schotel, liefst denzelfden waarin de moeder de huwelijks-gift ontvangen heeft, en houdt het zoo den priester, die inmiddels gekomen is, voor; en deze zegt dan, indien het een jongen is, de woorden van de *bang*, of *oproeping tot het gebed in de moskee*, zoo het een meisje is, de woorden van de *iqāmat*, of het *doen staan*, d. i.: het *gereed maken om het gebed te beginnen*, of de *voorbereiding tot het gebed* op. De woorden van de *bañj* luiden aldus: Allah is groot (vier maal). Ik getuig, dat er geen God is behalve Allah (twee malen). Ik getuig, dat Mohammed de gezant is van Allah (twee malen). Komt tot het gebed (twee maal). Komt tot de zaligheid (twee maal). Allah is groot (twee maal). Er is geen God behalve Allah (26).

De woorden van de *iqāmat* verschillen alleen hierin van die van de *bañj* of *adsān*, dat achter "Komt tot de zaligheid." ingelascht wordt: "De tijd des gebeds is daar" (27). Het gebed, dat dan op de *bañj* of *adsān* volgt, luidt aldus: "o! Allah! zegen en behoed onzen heer Mohammed en de familie van Mohammed. o! Allah!, die de heer zijt van deze volkomen bede en dit bestendig gebed! schenk onzen heer Mohammed den overvloed, en de grootheid, en de cere, gelijk ook den verheven' en verheffenden rang. En doe hem bereiken het begeerenswaardig standpunt, 't welk gij hem hebt toegezegd, o! God, die trouw zijt in het houden uwer beloften; want gij verschuift niet den tijd van de vervulling uwer beloften, van wege uwe barmhartigheid, o! barmhartigste der barmhartigen! (28)."

Het gebed na de *iqāmat* daarentegen is van den navolgenden inhoud:

"Allah heeft het gebed ingesteld voor zoolang als Hemel en Aarde staan zullen. Laat mij, den bewoner der Aarde, eene plaats innemen onder uw' opregte dienaren, o Allah! bekeerder der harten! En doe mijn gemoed volharden in uw' dienst (29)."

Bij deze gelegenheid geeft de priester tegelijkertijd den door de familie verlangden naam aan het kind.

Als daarna de dokteresse een bad genomen heeft, keert zij al spoedig terug, om haar werk voort te zetten. Zij neemt het kind op haren schoot, om deszelfs navel af te snijden (30).

Als vervolgens moeder en kind behoorlijk gebaad gelijk ook geknepen en gewreven zijn, wijden de dokteressen nu vooral hare zorgen aan de twee broertjes of zusjes van het kind, te weten aan de navelstreng en nageboorte. Beiden worden terdege gewasschen en gereinigd, en nadat zij met zout en tamarinde tezamen gekneed zijn, in een nieuwen rijstpot (*ôñrĩng*) gedaan, dien men vervolgens in een sarong of prachtige rok (*oenrãĩ* Boeg., *lôpe* Mak.) wikkelt, en met een' steen er boven op met behulp van touw van het garen der *gebanj-palm* stevig digtmaakt, opdat de booze geesten niet met het broeder- of zusterpaar aan den haal gaan. Om diezelfde reden wordt 's nachts voortdurend licht gebrand, terwijl men 's morgens en 's namiddags wat rijst met ei tegen den rand van dien rijstpot aansmeert, om, gelijk het heet, die broertjes of zusjes van het kind te laten eten.

Deze zoogenaamde spijziging heeft later na eene zoo aanstonds te beschrijven plegtigheid (te weten: het *riwelísoc lolóná*) slechts vrijdag 's avonds, en wanneer het kind voor het eerst den grond betreden heeft, niet dan eens per maand, en na de circumcisio zelfs maar eens per jaar plaats, om bij een' volgende bevalling van de moeder geheel op te houden.

Aan de hoven heeft ook nog één van de dokteressen zich te belasten met de zorg voor het bad van de vorstin die het kind in de eerste dagen de borst zal geven, dewijl deze dame natuurlijk met de noodige staatsie dient ontvangen te worden.

En wanneer dit afgelopen is, hebben de dokteressen niet veel anders meer te doen, dan dagelijks voor het baden en wrijven van moeder en kind het noodige te verrigten.

Op den zevenden dag na de geboorte van het kind, doch ook wel later, zelfs na den dood, heeft er weder eene feestelijkheid plaats, doch

waarbij haar tegenwoordigheid volstrekt niet vereischt wordt, hierin bestaande, dat men voor een' jongen twee geitebokken of schapen (*akeka*, 't Arab. *'aqīqat*), voor een meisje slechts één stuk slagte, opdat het kind, als het vroeg sterven mogt, daar namaals op rijde.

Een belangrijker dag voor de dokteressen is die, welke als 't ware hare werkzaamheden besluit, zoodat alles in de woning van de kraamvrouw zooveel mogelijk tot het oude terugkeert. Die dag is wel niet altoos, maar toch meestal de negende na de bevalling.

Reeds des morgens vroeg begeeft zich dan de voornaamste dokteresse, in een' draagstoel gezeten, en vergezeld niet enkel van muziek, maar ook van verscheidene toestellen tot verdrijving der booze geesten, achtereenvolgens naar 7 heilige bronnen; en liefst de zoodanige, wier naam een voor het kind bij uitstek gunstige symbolische beteekenis heeft, om daar een' tot dat einde meêgevoerden grooten aarden pot met water te vullen. Dit water moet dan dienen tot een bad voor kraamvrouw en kind. Vooraf echter heeft er dien dag bij vorsten en andere aanzienlijken een groote optogt plaats, die hoofdzakelijk betrekking heeft op de broertjes of zusjes van het kind, teweten de nageboorte en navelstreng.

Eerst brengt men boven in het paleis een draagstoel en zet dien bij den trap neder.

Vervolgens komt de opperste van de dokteressen in prachtige voorvaderlijke kleedij uitgedost en met een' grooten gevlochten hoed op het hoofd, al over den vloer schuivende, van achteren het middenbeschoot te voorschijn, terwijl zij in een schotel den rijstpot met de zoo dierbare betrekkingen op haren schoot heeft.

Zoo trekt zij langzaam voorwaarts, onophoudelijk van achteren op haar' hooft geslagen wordende met een zevental bij elkander gebonden stengelen van het blad der kokos- of areñg-palm (*îñróé*).

Waartoe dit laatste dienen moet, is mij niet duidelijk, tenzij men

het welligt alweder als een middel tegen de booze geësten te beschouwen hebbe.

Evenmin weet ik een' verklaring van dat schuiven te geven, hetwelk ons onwillekeurig aan de bovenbeschreven' schuifpartij van bruidgom en bruid doet denken. Alleenlijk weet ik, dat de inlander zich verbeeldt, dat de kraamvrouw hierdoor NB. weder spoedig zwanger zal worden. Welligt is de dokteresse hier representante van de jeugdige moeder, maar ook dan nog is het verband tusschen oorzaak en gevolg zeer in nevelen gehuld.

Wanneer nu de dame met haar' zoo kostelijke vracht den draagstoel beklommen heeft, brengt men dien voorzigtig naar beneden. En onmiddellijk daarop begint de togt om het paleis.

Het is er echter verre van daan, dat de palanquin de reis alleen zou maken. Neen, behalve de gewone muziek en een menigte van duivelverdrijvers, ziet men thans ook 18 personen ieder met een van een' witten zakdoek bij wijze van hoofddeksel voorziene kokosnoot in de handen, vooruitloopen. Na een' eersten omgang blijven 6 van die kokosnoten vóór het paleis achter. Na een tweeden weder 6. En bij den derden of laatsten schieten er dus slechts 6 over.

Als dan die derde omgang plaats gehad heeft, begeeft de dokteresse zich in haren draagstoel naar een stuk grond met een' vierkante omheining. Daar aangekomen, stijgt zij met haar rijstpotje af, om orders te geven, dat men één van die kokosnoten, welke steeds op den schoot gehouden werd, binnen die omheining plante, en vervolgens begiet met het water waarmede men de nageboorte en navelstreng gereinigd heeft, en hetwelk tot dat einde steeds zorgvuldig bewaard werd. Ook de andere kokosnoten worden soms alle of ten deele hier en daar geplant, en heeten dan, evenals die eerste kokosnoot, in het Boegineesch *tináoengj*, in het Oud Boegineesch: *lād̃jóc-lim̃yo sesóemānjána*, in het Makassaarsch *sím̃ba*, zooveel als tijdgenooten van het kind, die daarmede tegelijk opgroeiende, soms

bij gebrek aan burgerlijken stand, eenigermate iemands leeftijd te kennen geven.

Daarna bestijgt de doktersse weder haren draagstoel, en te huis gekomen, zet zij het potje met nageboorte en navelstreng bij de slaapplaatsen van het jonge broertje of zusje; en wanneer dit uitgaat, worden zij altoos in een staatsierok (Boeg. *oenrái*, Mak. *tópe*) gewikkeld en met een zonnesherm daar boven, meêgedragen. Zoodra echter de familie weder met een kind vermeerderd is, worden zij maar eenvoudig op den schouder gedragen. Indien de prins of prinses overleden is, worden de navelstreng en nageboorte in een afzonderlijk gat aan het voeteneinde begraven.

Onder geringe inlanders heeft het begraven meestal onmiddellijk na de geboorte van het kind plaats. Ook brengt men dan de nageboorte en navelstreng wel terstond naar zee, als het verblijf van de onder de krokodillen huizende familie; doch in dat geval wordt vooral een *diepe* plaats uitgezocht, dewijl men zich overtuigd houdt, dat hierdoor het verstand van het kind ook *diepzinnig* zal worden.

Eindelijk gebeurt het ook wel, dat men het rijstpotje met zoo kostelijken schat in de boomen ophangt, om zoo als 't ware de betrekking met de familie in den Hemel te onderhouden.

Doch hoe het zij, na dezen omgang, worden navelstreng en nageboorte niet meer gelijk tot dusverre het geval was, op den schoot gedragen.

Trouwens dit geschiedt van nu af aan ook met het broertje of zusje niet meer. Na het bad, dat kraamvrouw en kind bij deze gelegenheid van het boven besproken water der 7 heilige bronnen toegediend wordt, legt men het achterover op een deksel van een' soort van Molukschen koffer van de blaêren van den sago-boom (Boeg. *karánra* of *kalómboc*), dat met allerlei kostbare stoffen overdekt wordt. Aan iedere zijde van het kind gaat dan een oude dame liggen, en daarnaast plaatst zich vervolgens een' doktersse. Beide dokterssen nemen eene kokosnoot in

de handen, wanneer de jonggeborene ten minste een meisje is. Is dit echter een jongen, zoo doet dit alleen die welke aan de linkerzijde van het kind gezeten is, terwijl die van de regterzijde een bijl in de handen houdt.

Deze twee vrouwen nu slaan elk eerst aan de zijde van het kind waar zij zitten met hetgeen zij in de hand genomen hebben, hetzij kokosnoot of bijl, drie keeren op den vloer, vervolgens doen zij hetzelfde, die van de regterzijde aan het hoofdeneinde, die van de linkerzijde aan het voeteneinde (Boeg. *ritáloẽnróe kalórkoe-lóewo*).

Is echter de kraamvrouw iemand uit den geringen stand; zoo vindt men hier geen' oude dames bij het kind liggen. Ook doet één doktersse het werk alleen af. Deze gaat eenvoudig met de beenen regt uitgestrekt, plat op den vloer zitten, en nadat zij het kind op haren schoot, en in beide handen eene kokosnoot, of in de regterhand een' bijl, in de linkerhand eene kokosnoot genomen heeft, klopt zij eerst aan de regterzijde van het kind, daarna aan de linkerzijde, ten derde aan het hoofdeneinde, eindelijk aan het voeteneinde tot drie keeren toe tegen den vloer.

Dit alles, hetwelk ook wel eens vroeger plaats vindt, geschiedt, om het kind reeds vroegtijdig aan onverwachte geluiden te gewennen, en alzoo te voorkomen, dat het later bij het geringste wat het vernceemt reeds opschrikke, en daardoor welligt stuipen krijgje.

Na afloop hiervan gaat de hoofddoktersse naar beneden, om onder het huis ter plaatse van de bevalling een stukje pisañgblad (*Musa Paradisiaca*) neêr te leggen, met betelblad er op, alsmede één kam pisañgvrucht, één ei, geroosterde en veelkleurige rijst, en dertig duiten.

Voorts heeft zij twee hoenen, een haan en een' hen, bij zich, terwijl zij een' streng garen om haar' regterpols gewonden heeft, en een' lans in de hand houdt. Met die lans woelt zij tot drie keeren toe op de wijze der hoenders, den grond om (Boeg. en Mak. *kérenj-rómponj*), ten teeken, dat alles wat tot de bevalling in betrekking staat, thans een einde neemt.

Vervolgens keert zij, alleen de omheiningen latende staan, tot de kraamvrouw met haar kindje terug. Daar zwaait zij tot drie keeren toe met hare lans op zij van het kind, om alle ongemakken weg te jagen, en legt overal in het huis, bij de palen, bij den kooktoestel (Boegineesch *dapóráñj*, Makassarsch *pálloe*), bij de waterpotten, bij den trap enz. een stuk *wároé*-blad (*Hibiscus tiliaceus* L.) neder tot zinspeling op den *nieuwen* wereldburger of de *nieuwe* wereldburgeresse, aangezien *nieuw* in het Boegineesch *bároé* heet. En op dat *wároé*-blad bevindt zich eene offerhande (*l̃jároe-l̃jároe* Makassarsch en Boegineesch) voor de zielen der afgestorven' betrekkingen van het kind, bestaande in: zwarte, roode, witte en gele in den wasem gekookte rijst, alsmede betelblad, gekleurde en geroosterde rijst, gelijk ook stukjes pisañgvrucht.

Als men eindelijk op zolder voor de afgestorvenen onder de hemelingen, en naar zee voor die welke te midden der krokodillen huisvesten, een stukje pisañg-blad met dezelfde ingrediënten als dat onder het huis gebragt heeft, reddert men verder zooveel mogelijk alles in de woning van de kraamvrouw, waarin van nu af aan de lichten slechts bij nacht aangestoken worden, en men de welluidende (?!) toonen der muziek en duivelbanners alleenlijk van tijd tot tijd bij bijzondere gelegenheden vernceemt.

Ook de dokteressen nemen thans afscheid, ieder, behalve een mooi baadje, N°. 1 f 8, N°. 2 f 6, N°. 3 f 4 en N°. 4 f 2 ten geschenke ontvangende, terwijl zij voortaan slechts om beurten eens per dag naar het kind komen kijken.

De gewoonte om ten slotte zeker boek, waarin de kârro, eene soort van hofzang, die vroeger den 40sten dag na de geboorte gezongen werd, opgeschreven stond, boven op het paleis te brengen, en alzoo de zangers in de gelegenheid te stellen, dat zij die behoorlijk bestudeerden, is thans geheel vervallen, daar de twee eenige exemplaren ten huize van een' Dâtoc-Mariyo en een' zekeren Âroc Panjtjâna beide bij een'

brand te gronde gegaan zijn. En hiermede is mijn' beschrijving van de bevalling ten einde.

Wanneer het kind den ouderdom van 40 dagen of meer bereikt heeft, vindt er, vooral aan de hoven, al wederom een feest plaats, al ware het ook maar alleen om aan de prinsen de gelegenheid tot hanen-vechterijen en dobbelspel te verschaffen.

Dit maal geldt het een eerste middagmaal van het kind, en brengt men, evenals bij het feest ter eere van het belust zijn der moeder, zoo-veel mogelijk allerlei eten, vooral de lekkernijen niet te vergeten, bij elkander. Ook ziet men, wanneer het kind ten minste een voornaam prinsje is, 2×9 vorstelijke mutsjes (sôngkô-kîkî), halsketens met de daarbij behorende kleine ronde gouden plaatjes (Boeg. *gêno tâli-tâli*) en staatsie-sarong's aandraagen.

De held of heldin van het feest zat in oude tijden op een' soort van schommel; van daar, dat die plegtigheid in het La-Galigo-gedicht bestempeld wordt met de uitdrukking van het *op een' schommel gezet worden van een kind* (ripaênré ri-tôdjâng). Tegenwoordig bezigt men hiervoor het *naar buiten in de receptiezaal brengen van het prinsje of prinsesje* (ripasoê mādjadjârâng). De geringe Boeginees spreekt eenvoudig van het *laten eten* van zijn kind (ripânre). De Makassar, onverschillig van welken stand, bedient zich hiervoor van een woord, dat letterlijk *laten aflikken* (nipaêmôé) beteekent, trouwens het eten van een zoo jong kind, is dan ook eigenlijk niets anders dan *aflikken*.

Hier volge thans het een en ander betreffende een dergelijk feest, zooals ik dat voor vele jaren eens ten huize van een' Makassaarschen prins op Gôwa aantrof.

Ik vond daar in de feestzaal over den vloer uitgespreid een prachtig tapijt (Mak. *tâpperé-paramadâni*).

Daarop werd een zeer mooi omzoomd matje (tâpperé-niyômpôé) gelegd, en hierop kwam een langwerpige rolkussen, zooals in Oost-Indië veelvuldig wordt aangetroffen.

Op dat kussen lag een weversspooel (Mak. *balíra*, Boeg. *walída*), omdat de jonggeborene een meisje was. Voor een' jongen had men zich hier van eene soort van voorvaderlijke sabel (Mak. *sónrí*, Boeg. *alá-mánŋ*) of anders een kaléwaŋg bediend.

Achter het kussen was een schotel met water uit een' heilige bron geplaatst, waarmede de door het kind te nuttigen spijsen besprenkeld moesten worden. Daarin bevond zich vooreerst eene soort van gras, genaamd *roékoé-lówa*, hetwelk letterlijk *oud* beteekent, en volgens den Inlander nimmer sterft, alzoo een zeer schoon symbool voor het meisje bevatte. Hierbij kwam nog, dat dit gras afkomstig was van eene plaats die *Tu-mánáoēŋ* heette, en van wege de letterlijke beteekenis van *niel naar beneden gaan*, den wensch te kennen gaf, dat het kind zoowel lichamelijk als geestelijk steeds mogt rijzen! Voorts had men in dat gewijde water een houten blokje, dat de timmerlieden bezigen, om daarmede bij het werken de juiste maat te bepalen (Makassaarsch *sinŋkólo*, Boegineesch *sikódo*), alsmede een stuk ebbenhout en den gedroogden staart van een' onder den naam van *manŋjáli* bekenden visch, die onwillekeurig aan het in het Boegineesch en Makassaarsch voor ons *schromen* gebezigde werkwoord *mánŋjáli* doet denken. De naam van dien visch bevatte alzoo, evenals gemelde maat, een' vermaning voor het kind om op later' leeftijd den mond in toom te houden, en vooral gepaste beschroomdheid bij het spreken in acht te nemen. Om kort te gaan, zij mogt in de betrachting van al wat goed en loffelijk is, even bestendig zijn als het stevige bijna onvergankelijke *ebbenhout*.

Nevens dien schotel met water was een talloos heir van spijsen en lekkernijen geschaard. Daarvan moesten de laatsten inzonderheid op het zoete des levens zinspelen. Ook waren daaronder verscheidene, wier benamingen een symbolische beteekenis hadden. Zoo doelde bij voorbeeld de *katoepat* in den vorm van een vrachtbuffel (*katoépá tédong-mátéké*) op den van alle kanten door middel van vrachtdieren aan te

brengen rijkdom, de zoogenaamde profeten-kätoepat (katôpa-Nâbi) op geloof en godsvrucht.

Onder het maken van allerlei muziek en het zingen van eene soort van gezang, dat den naam van *sîya-sîya* draagt, terwijl er terdege geraas gemaakt werd met de duivelbanners, en zoowel fakkels als kaarsen aangestoken waren, kwam de opperste der dokteressen met het kind van achteren het middenbeschoot te voorschijn, en zette zich vóór het lange rolkussen neder. Nu werd op een' groote paarlemoerschelp van al de geregten een klein, klein, weinige gedaan, en dit alles met behulp van het water uit den schotel terdege onder elkander gemengd.

Vervolgens werd het mengsel over 9 hoopjes elk van drierlei soort van blaëren verdeeld, en die 9 hoopjes naast elkander op de weverspoel gelegd. Één dezer bladen was van den boom *sôrgí-mánái*, die in het Boegineesch denzelfden naam draagt, en bekend is als bijzonder hoog op te groeijen. Men heeft hier dus een' gepaste zinspeling op *aanzien* en *vermogen*, temeer, daar *mánái* in het Makassaarsch *klimmen*, *rijzen*, in het Boegineesch *boven* beteekent, terwijl *sôrgí* in het Boegineesch het gewone woord voor *rijk* is. Het tweede blad was dat van een knoestig gewas, dat in het Makassaarsch *báranj-báranj* beteekent, en alzoo zeer gepast op toekomstige *goederen*, waarvoor dit woord in het Makassaarsch insgelijks gebezigd wordt, doelt. Het derde blad was dat van de *Michelia Champaka* L., die in het Makassaarsch niet slechts *ĳampága* maar ook *paténe* heet, en deze laatste benaming doet van wege de beteekenis van het Makassaarsche *téne*, teweten die van *zoet*, aan een bede om het *zoet* des levens denken.

In de Boeginesche landen vond ik bij dit feest ook van drierlei soort van blaëren gebruik gemaakt, als van de *duoenj-pároé* of *wároé-blaëren* (*Hibiscus tiliaceus* L.), die dan ook hier, evenals *boven*, van wege de beteekenis van *bároe*, teweten die van *nieuw*, aan een' *nieuwen* bewoner, of *nieuwe* bewoonster, der Aarde doen denken. Een blad dat in het Boeg. gelijkstaat met het Makassaarsche *báranj-báranj*, en ook

daarbij de beteekenis van *goederen* heeft, is dat van de *wāraṃpāraṃj*, dat tevens den naam draagt van *lōṇra-lolāṅgāṃj*, lett. beteekenende een *medeslepen van landen*, en alzoo doelende op *uitbreiding van magt*. Een derde blad is dat van de *Erythrina dioica* D. C., die in het Boegineesch *rādā* heet, en alzoo van wege de beteekenis van het bijna gelijkkluidende *rādā* den wensch insluit, dat het kind eenmaal *vastheid* van karakter ten toon spreide.

Doch om tot mijn bezoek bij den Gôwaschen prins terug te keeren, nadat de mixtuur in gereedheid gebragt was, naderden verscheidene van de betrekkingen en vrienden, ten einde om beurt, een weinigje daarvan tegen het mondje van het kind aan te smeren. Onder de gasten was toen ook een Arabier, die wat melk aan zijn' rozenkrans deed, en vervolgens het meisje trachtte te bewegen, dat zij daaraan zoog. En toen dit gelukte, voorspelde hij natuurlijk, dat het kind een' ware vrome zou worden. Of dit ook werkelijk het geval geweest is, durf ik niet te zeggen. Alleenlijk weet ik, dat het kind vervolgens eventjes bewierookt werd, en de Arabier het daarna een weinig eten in het mondje stopte, na dit vooraf achtereenvolgens in melk, honig en suikerwater, als symbolen van de zoetheid des levens, gedoopt te hebben. Nadat het kind op deze wijze door den Arabier en anderen gespijzigd was, en al de gasten zich behoorlijk te goed gedaan hadden, bragt een ieder naar gelang van zijn' stand en vermogen in een' daartoe bestemden bak een geldelijk offer voor het feest. En hiermede was dit geeindigd.

Wanneer het kind één à 2 jaar of daarboven oud is, heeft er vooral aan de hoven weder een bijzonder groot feest plaats, waartoe de invitatie's reeds lang te voren bij belanghebbenden rōndgaan. Deze verschijnen dan ook gewoonlijk wel een maand vroeger op het appel om zich dagelijks familiaar met hanenvechterijen te vermaken. Pas tegen den tijd dat de eigenlijke feesten beginnen, bedienen zij zich van de hofkleedij, en wordt de gewone hoofddoek door een sierlijk hofmutsje vervangen.

Ik spreek hier opzettelijk van *feesten* in het meervoud, omdat bij deze gelegenheid doorgaans twee plegtigheden verbonden worden. De eerste die ook onder geringe inlanders gevierd wordt, betreft eenvoudig het *korten* of *knippen*, en niet het *scheren*, zooals de Makassaarsche of Boeginesche uitdrukking zou doen vermoeden (Mak. *nikállere óe-tjerána*, Boeg. *rikállóeĩ gámmā*-, of *welóewa*-, *darána*), van het *bloedhaar*, of het haar, waarmede het kind ter wereld gekomen is.

Deze plegtigheid geschiedt, wanneer het een prinsje van eersten rang geldt, met 3×7 , voor een persoontje van minder vorstelijk bloed met 2×7 , scharen, en zoo daalt het af tot 7, en eindelijk tot slechts één schaar. Ook spreekt men bij kinderen van zuiver vorstelijke afkomst nooit van het *knippen* of *scheren* van het hoofdhaar. Dit ware zeer verkeerd en zou stellig noodlottige gevolgen na zich slepen (Boeg. *pemáli*, Mak. *kassipállí*). Zulks heet in het Boegineesch en Makassaarsch het *lasschen* van het *haar* (risôĩpocẽgi gámmāna), dewijl men, wanneer het hoofdhaar van een vorstelijk kind voor het eerst geknipt wordt, een stuk tot draad gerekt goud (oelâwãng si-ámmā riwátá) neemt, en dit in het haar bindt, letterlijk *lascht*. Dat goud wordt dan na afloop van het werk onder al de gasten verdeeld. Ook krijgen de káli of opperpriester één gulden, de imām een' halven gulden en al de overigen ieder een' kwart gulden.

De andere plegtigheid wordt uitsluitend door vorsten, en wel voorname vorsten, gevierd. Zij is in het Boegineesch en Makassaarsch bekend onder den naam van het eerste *betreden* van den *grond* door het kind (Boeg. *ripalẽdjá*, of *ripanó*, *ri-lána*, Mak. *nipaõĩdjó ri-boótta*).

Dit wordt echter ook nu, gelijk bij elke gelegenheid van eenig belang, voorafgegaan van het rood verven der nagels van handen en voeten of ook wel van het binnenste der handen en de voetzolen met het sap van de bladen der *Lawsonia alba* L (Boeg. *pálji*, Mak. *karoen-tĩgi*). Daartoe wordt het kind uit de binnenventrekken over een daartoe uitgespreiden witten looper en onder een verhemelte van kostbaar

dock naar buiten gebragt, omgeven van allerlei duivelbanners, gelijk ook voorafgegaan en achtervolgd van dezelfde 9 vorstelijke muntsjes, als bij het eerste maal van het kind vermeld werden.

Vervolgens legt men het op een groot staatsiebed neder, dat aan ieder zijde een 9 tal kleine waskaarsen tusschen twee groote, gelijk ook een' menigte andere lichten heeft, die thans alle aangestoken worden.

Ook heeft natuurlijk bij het aanwenden van deze medicijn tegen de booze geesten een oorverdoovend geraas van allerlei muziekinstrumenten en duivelbanners plaats.

Onder het besmeren met het sap der *Lawsonia alba* blaëren, worden voeten en handen op een met pisañgblad overdekt hoofdkussen gelegd.

En als de gewigtige operatie afgelopen is, houdt de muziek op, en versterkt men zich weder met koffij en gebak, gelijk ook rijst en toebehooren. Dit geschiedt ook de twee volgende avonden en dan acht men zich genoegzaam voorbereid tot het hoofddoel van het feest.

Hiervoor heeft men inmiddels in een' soort van porseleinen kom van verschillende plaatsen de vereischte aarde gehaald. Men meene echter niet, dat hierbij alleen te letten is op de zuiverheid van aarde, en dat het alzoo genoegzaam is, zoo men maar zorgt, dat zij wat diep uitgegraven en alzoo met geen' onreine bestanddeelen besmet zij. Neen het is ook van het uiterste belang, dat die aarde afkomstig zij uit plaatsen, waar in vroeger' tijd goden op aarde neêrgedaald zijn, of die van wege de symbolisehe beteekenis van den naam iets goeds voor het kind voorspellen. Zoo geeft de naam van Loëwoé's hoofdstad, teweten *Palspó*, ook een zeer geliefkoosde lekkernij der Boeginezen te kennen, en dient alzoo om op het *zoet* des levens te zinspelen. Zoo zijn ook de Makassaarsche plaatsen *Bónto-tállassá*, lett.: *oever des levens*, *Bónto-máránnœ*, *oever der vreugde*, enz. bij uitstek geschikt om aarde van daan te halen, omdat zij de blijde verwachting geven, dat het kind

later in een haven van vreugde en waar levensgenot aanlande. Einde-
lijk is ook een' plaats als de tempel van Mekka, of zelfs een' gewone
moskee, voor dit doel zeer gezocht, vooral wanneer men de aarde onder
den preekstoel uitgegraven heeft.

Als men nu de benoodigde aarde verzameld heeft, neemt men een
metalen schenkblad, belegt dit met een stuk wit katoen (Boeg. *wídanj*
14 *síkoé*) en plaatst hierop een porseleinen kom. Hierin komt dan een
blad met de reeds boven besproken' *gállá* (31). Op die *gállá* legt men
een goud tientje of een' Engelsche sovereign en 2 soorten van tot het
kaauwen bereide figuren van betelblad (Boeg. *rákkó-ǎjéko* en *rákkó-
sólóé*), van iedere soort 9 stuks. Over dit alles spreidt men een blad,
en hierop komt dan de aarde, nadat men die met welriekende olie en
dergelijken behoorlijk tezamen vermengd heeft.

Als nu het gewigtig oogenblik aangebroken is, heeft de optogt, ge-
lijk men zich denken kan, bij deze gelegenheid met zeer veel luister
plaats. Geen gebrek aan licht natuurlijk, en nog minder aan geraas
van allerlei instrumenten. Zelfs ontbreken nu zoodanige duivelbanners
als de *póéñgo-póéñgo* en *putañjárǎñj*, welke anders niet altoos voor-
komen (32), geenszins.

Als de gansche stoet behoorlijk buiten is, wordt het kind door drie
vorsten van jaren tot drie keeren toe, met de voetjes op die gewijde
aarde neêrgezet.

En naauwelijks heeft men zich met het gewoon inlandsch onthaal
verkwikt, of het kind wordt weder opgenomen, doch thans gaat de stoet
over den witten looper den trap af, en plaatst men het prinsje in een'
zoogenaamden *pǎñjǎ*-toestel, hetzij in den vorm van een paleis, of van
een' tempel, of van eenig dier; en hiermede wordt het dan naar een'
rivier of put gedragen, om een reinigingsbad te ondergaan.

Huiswaarts gekeerd trekt men hem, als ware hij een bruidegom,
door middel van een' langen zijden doek met een gouden armband aan
elk van de beide uiteinden naar boven.

Dit bad heeft drie dagen achter elkander plaats. En na afloop hiervan worden de muziekinstrumenten en de meeste duivelbanners, na met bloed van cenig offerbeest, hetzij buffel of hoenders, besmeerd te zijn (33), behoorlijk opgeborgen.

Alleenlijk de *kānjijñ* of twee kleine koperen bekkens, die gedurig tegen elkander geslagen worden, en de *ijoeŕiga*, een stuk ijzer met ijzeren kettingjes van boven en beneden, alsmede de *paramāttāñj* een groote holle hamboc (34) vergezellen het prinsje nog bestendig, waar het ook heenga.

Nu hebben er geruimen tijd geen' feesten meer voor het prinsje of prinsesje plaats, totdat op circa 12-jarigen ouderdom de tijd aanbreekt, waarop jongens en meisjes beide de vrij pijnlijke bewerking van het *tanden vijlen*, en eerstgenoemden bovendien die der *circumcisio* ondergaan moeten; hetgeen in alle standen, maar vooral in de hoogere, met een zooveel mogelijk luisterrijk feest gevierd wordt.

Om niet te veel in herhaling te vallen, bepaal ik mij voor dit en nog andere hier te vermelden feesten tot enkele bijzonderheden, die ik grootendeels bij eigen aanschouwing mogt opmerken.

Bij gelegenheid van het tanden vijlen vindt ook evenals tijdens het eerste betreden van den grond, drie avonden te voren het rood verwen der nagels van handen en voeten of ook wel van het binnenste der handen en de voetzolen met het sap van de bladen der *Lawsonia alba L.* plaats.

Daarna ziet men op den vierden, of eigenlijken dag van het feest reeds tijdig een' talrijke schare van gasten de rijk met doek versierde bamboczen feestzaal binnentreden.

En als men dan op gebruikelijke wijze onthaald is, neemt al spoedig het tanden vijlen een' aanvang.

De prinsjes en prinsesjes worden één voor één achterover op een staatsicbed uitgestrekt.

En nadat men hun wat bloed van een' haan bij den kam van het

dier op de tanden gesmeerd heeft, krijgen zij vervolgens een stuk zacht hout, bij voorbeeld van de *Michelia Champaka L.* (35), in den mond, om op te bijten. En nu worden hun met een stuk ruwen steen heele brokken van de tanden afgebroken (36). Men kan begrijpen, dat deze operatie den patienten een' kille huivering over het gansche ligchaam veroorzaakt. En als daarop onmiddellijk een stuk zachten steen aangewend wordt, om de afgebroken' tanden weder te polijsten of glad te maken (37), betwijfel ik zeer, of dit nu ook juist wel een zeer aangenaam gevoel teweegbrengt.

Nauwelijks is dit tandenvijlen voor jongens en meisjes afge-loopen, of de circumcisio van de eerstgenoemden neemt een' aanvang (38).

Na eerst een bad genomen te hebben, nemen zij achtercéénvolgens plaats op een' stam van de *Musa Paradisiaca*, dien evenals een paard tusschen de beenen krijgende. En in deze houding ondergaan zij de op Zuid-Celebes voor een' Mohammedaan zoo onmisbare kunstbewerking (39).

Deze operatie wordt onder Mohammedanen als opname in het geloof beschouwd, en mag daarom, ofschoon eenigzins gewijzigd, ook bij de meisjes niet achterwege blijven. Zij geschiedt echter voor laatstgenoemden veel vroeger, ja gewoonlijk op den leeftijd van 3 tot 7 jaren. Ook heeft zij dan in stilte en zonder eenige feestelijkheid plaats. Vooral is het aan mannen, met uitzondering misschien van den vader, strengelijk verboden, daarbij tegenwoordig te zijn (40).

Tegelijk met deze circumcisio van de meisjes heeft ook meestal plaats het doorsteken van de oorlellen, om daar later eene oorbel in te kunnen dragen (Boeg. *táddo*, Mak. *tintiny*). Hiervoor bedient de dokteresse zich van een naald en dik met kurkuma bestreken draad, terwijl de laatste er eenigen tijd in blijft zitten, om vervolgens door een ringetje vervangen te worden. Ook bezigt men hiervoor wel de vrucht van de *Sagucrus saccharifer Rumph*, die een zeer bijtend sap bevat, zoo-

dat enkele aanraking daarmede voldoende zou zijn, om langzamerhand eene opening in het oortje te doen ontstaan.

Doch om tot het feest terug te keeren. Na afloop van het tandenschuren en de circumcisio der jongens krijgt aan de hoven, bij voorbeeld in Gôwa, ieder van de gasten een metalen schenkblad vóór zich, dat gekookte rijst en toespijken bevat (Mak. *kádó-póle*, Boeg. *inánre-sóró*), om meê naar huis te nemen, als contra-cadeau voor de ten behoeve van het feest gebragte offerhande in geld. Die spijszen bevinden zich gewoonlijk in een stuk bast van de Musa Paradisiaca (Boeg. *boéra*, Mak. *mása-óenti*), ter hoogte van een' anderhalve span afgesneden, en dan rondgedraaid, om vervolgens met houten pennen vastgestoken te worden, terwijl men bovenop een deksel van dienzelfden bast plaatst en van binnen den toestel belegt met een blad van dien boom. De opperpriester van Gôwa, gelijk ook de rijksbestierder en *Karáëñj-Pópo*, krijgt bij zoo'n gelegenheid ook rijst en toespijken ten geschenke, doch voor hem wordt de rijst alleen in dien bast van de Musa Paradisiaca gedaan, terwijl men de toespijken aan den rand van het metalen schenkblad daarom schaaft. Van daar dat de Makassar hieraan den zonderlingen naam geeft van *rijst*, die als eene hen *op hare eijeren zit te broeijen* (Mak. *kádó áñjimboróci*). De Boeginees spreekt hier van *rijst* die als een vaartuig beladen is (Boeg.: *inánre málóráñg*).

Zoo de koning van Gôwa of de kroonprins onder de gasten behoort, krijgt ook hij een' portie rijst en toespijken, doch beiden zijn elk op een afzonderlijk metalen schenkblad. En dat heet dan in het Makassarsch: *rijst die gescheiden is van de toespijken* (Mak. *kádó áñjálá*), in het Boeg. *rijst die door de toespij, evenals het eene vaartuig door het andere, op het sleeptouw genomen wordt* (Boeg. *inánre-ritónra*).

Nadat de gasten met hun lading rijst en toespijken huiswaarts gekeerd zijn, begeven de aldus in het Mohammedanisme ingewijden zich een drie dagen later naar een' rivier of put, om een bad te nemen, en den daarop volgende dag worden de muziekinstrumenten en duivel-

banners al wederom met bloed besmeerd (Boeg. *riñjérá*), en vervolgens opgeborgen.

Wordt bij ons christenen de doop, wanneer ertien minste geen overlijden of ander onoverkomelijk bezwaar tusschen beiden komt, gewoonlijk door het doen van belijdenis en aanneming tot lidmaat achtervolgd; veel zeldzamer is dit onder Mohammedanen, althans in onze Oost-Indische bezittingen, met de *circumcisio*, die bij hen de plaats van onzen doop inneemt, het geval. Bijna uitsluitend priesters en aanzienlijken, hetzij mannen of vrouwen, brengen het zoover in het Mohammedaansch geloof, dat zij behoorlijk belijdenis kunnen afleggen.

Vraagt men nu, of daartoe dan zoo bijzonder veel kennis gevorderd wordt; zoo luidt mijn antwoord, dat die kennis zeker niet diep gaat, en zich enkel tot het machinale bepaalt. Doch dat machinale kost velen toch geen' geringe moeite en inspanning. De Makassaar en Boeginees moeten zich tot dat einde het hun geheel vreemde Arabische Alphabeth terdege eigen maken, en den daarmede geschreven koran, gelijk ook de Arabische gebeden met een' zekeren cadans leeren opdreunen. En dat schijnt het meerendeel zich dan toch niet gemakkelijk te kunnen eigen maken.

Ik deel hier thans eene door mij zelven bijgewoonde aanneming tot lidmaat van een' dochter van één mijner Gôwasche vrienden mede.

Die plegtigheid vond plaats ten huize van zekeren Karâëñg Bônto-birâëñg, zwager van den opperpriester van dat rijk.

Ik begaf mij reeds tijdig derwaarts, doch dewijl het juist Zondagavond, of volgens den inlander, die zijn etmaal steeds met den nacht begint, Maandagavond was, en er op dien avond ten huize van den opperpriester van Gôwa, altoos lofzangen ter eere van Allah en Mohammed gezongen worden, gelijk dat in de woning van den koning op Vrijdagavond pleegt te geschieden (41), duurde het wel tot 10 ure, eerdat de opperpriester verscheen. En vóór dien tijd kon men natuurlijk niet beginnen.

Bij het binnenkomen viel mijne aandacht terstond op eene mat met een langwerpige hoofdkussen. Aan ieder' zijde van dat hoofdkussen stond een' lange met gekleurd papier versierde waskaars. En boven op dat kussen lag een prachtig exemplaar van den Koran open-geslagen.

Toen eindelijk de opperpriester gekomen was, en allen rustig gezeten waren, werd de dochter des huizes binnengeleid, op haar prachtigst gekleed, geheel alsof zij de bruid ware, en nam zij plaats vóór het hoofdkussen met den Koran. Haar leermeester zat vlak achter haar, en spoorde de eenigzins schroomvallige schoone aan, om het voorbeeld der op korten afstand van haar gezeten' priesters te volgen, en hare stem bij het zingen of opdreunen van den Koran eenigzins meer te laten hooren.

Eerst was de 93 soerat aan de orde, daarna soerat 94 tot en met 98, vervolgens soerat 100 tot en met 111. Aan het einde van soerat 112 gekomen, laschte men in de woorden: "er is geen God dan Allah. En Allah is groot. Aan Allah zij de lof (42)."

Eindelijk werden soerat 113 en 114 met hetzelfde bijvoegsel gezongen. Hierop volgde de eerste soerat. Daarna van de tweede soerat de vier eerste verzen, vs. 256, gewoonlijk de ayat koersiyi genoemd, dewijl dit woord daarin voorkomt, en vs. 284 tot aan het einde van de soerat.

Ten slotte de *dsikiri*, genaamd *asmāoe-l-hoesnāi*, waarin de 99 namen of eigenschappen van Allah geprezen worden.

Als hiermede het zoogenaamde *mānǧādǧi*, of overeenkomstig de regelen lezen van den Koran en andere Arabische geschriften van godsdienstigen aard, afgelopen was, ging het meisje eerst naar den opperpriester, vervolgens naar mij die naast hem gezeten was, en toen naar al de priesters, gelijk ook naar haar' familie, om ieder een handje te geven. En hiermede was deze plegtigheid afgelopen.

Ik twijfel dan ook niet of de leermeester zal na zulk een prachtig examen, als door het meisje werd afgelegd, wel volgens gewoonte een

f 8 of *f* 16, alsmede een stuk wit linnen (papatâmmá), van de ouders ten geschenke bekomen hebben.

Dat volstrekt niet gevraagd werd naar den zin van het gelezen, dit laat zich zeer goed verklaren, dewijl ook de leermeester evenmin als de opperpriester het Arabisch verstond; maar zelfs van eenig onderzoek naar geloofs- of zedeleer was niet de minste sprake.

Ook achtte men het blijkbaar overbodig, om het meisje met een enkel woord hare verpligtingen onder het oog te brengen, of haar welkom te heeten als lidmaat van de Mohammedaansche gemeente. Genoeg, dat zij nu in het vervolg ook deel mogt nemen aan de Arabische godsdienstoefeningen. Dit is echter op Zuid-Celebes voor de vrouw nogal eenigzins beperkt, want op de meeste plaatsen verschijnt zij zelden of nooit in het bedehuis, hetzij moskee of laṅgar, daar dat overal hoogst eenvoudig ingerigt is, en zij dus daar geen' gelegenheid heeft, om geheel afgezonderd van de mannen te zitten. En dit laatste wordt, gelijk bekend is, onder Mohammedanen streng gevorderd, daar immers het gebed van den man als van geene waarde beschouwd wordt, zoodra hij onder het verrigten daarvan, ongelukkigerwijze slechts even, hetzij door zijne eigene vrouw, of die eens anders, of door een' ongehuwde maar toch reeds huwbare vrouw wordt aangeraakt.

De Boeg. of Mak. vrouw verrigt alzoo hare godsdienstoefening meestal binnenshuis.

En waarin bestaat nu de eeredienst van beide Mohammedaansche volken?

In de beantwoording dezer vraag kan ik zeer kort zijn, door hoofdzakelijk naar zoodanige werken te verwijzen als bepaald over de Mohammedaansche religie handelen. Vooral heb ik hierbij het oog op G. K. Niemann's Inleiding tot de kennis van den Islam, omdat in dit werk van bl. 337 tot en met 418 zooveel mogelijk melding gemaakt is van de wijzigingen die het Mohammedanisme in onze Oost-Indische bezittingen ondergaan heeft.

Ik bepaal mij alzoo bijna uitsluitend tot een opgave van hetgeen men op Zuid-Celebes uit de Mohammedaansche godsdienst overgenomen heeft, en voeg er slechts enkele bijzonderheden bij, die elders niet aangetroffen worden, of althans nog niet te boek gesteld zijn.

Reeds vroeger deelde ik in het Jaarboekje Celebes 1864, bl. 50 vlgg. mede, hoe in 1606 zekere Dâtó ri-Bândañg, ook Kâtté-toënggalá, d. i.: *een eenig of uitstekend prediker*, genaamd, een Mānañgkārbauc van Kôta-tāñga op Sumatra, het Mohammedaansch geloof, en wel de Šjafecitische sekte, naar de twee op Zuid-Celebes gelegen' Makassaarsche rijken van Tálló en Gôwa overbragt. Later deelde ik in datzelfde Jaarboekje 1865, bl. 144 tot en met 150, mede, dat de Islam zich van daar hoofdzakelijk door de bemoeijenissen van Tálló's koning, die tevens rijksbestierder van Gôwa was, met name *Abd-allah* (of *slaaf van God*) Toe-mámēnañga-ri-agamāna (d. i.: *den in zijn geloof ontslapene*) al verder en verder over Celebes, vooral in Boëlo-boëlo, uitbreidde. Echter bleef de Koran daar tot op den huidigen dag niet slechts voor de heffe des volks, die van niets anders dan circumcisio en tandenslijpen weet, maar ook voor de aanzienlijken en zelfs voor de priesters een verzegeld boek, daar zelfs de laatstgenoemden van het Arabisch niets meer verstaan, dan vereischt wordt om de daarin geschreven boeken, werktuigelijk op te dreunen. Maar wat nog erger is, mijn vriend de hooge priester van Gôwa, maakt evenmin als iemand anders van zijn' betrekkingen of volgelingen van de schoone gelegenheid, die hem in zijn' eigen woning aangeboden wordt, gebruik, om den inhoud des Korans uit een' daarbij gevoegde en zeer duidelijk geschreven Makassaarsche vertaling te leeren kennen. Men verg. mijn Kort verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boeginesche handschriften, A N°. 52, bl. 17.

De meeste kennis van den Islam heeft men voorzeker nog te danken aan zoodanige werken, die in het Boegineesch onder den naam van *pañgādĵá* en in het Makassaarsch onder dien van *pañgādĵará* bekend

zijn, en hetzij in poëzie of proza eene soort van godsdienstig onderwijs bevatten. Men verg. het zoo even vermelde verslag A, N°. 139, N°. 140 vlgg., N°. 159, enz.

Is het wonder, dat de bevolking van Zuid-Celebes, bij zoo totale onbekendheid met den inhoud des Korans, den Islam slechts voor het uitwendige aangenomen heeft, en als 't ware bedolven is gebleven onder allerlei heidensche, ja feticistische, begrippen, zoo zelfs dat zij tot ergernis van alle Arabieren met de dienst van Mohammed die van heidensche priesters en priesteressen als de vroeger door mij beschreven' bissoe's konde blijven verbinden?

In het waarnemen van Mohammeds leer betreffende de uitwendige Godsdienst zijn de priesters en ook de vorsten of andere grooten, mits niet te zeer aan opium en dobbelspel verslaafd, tamelijk naauwgezet.

Dit geldt in de eerste plaats ten opzichte van alle voorschriften omtrent reiniging en gebed. Bij het laatste worden al de formaliteiten in acht genomen, welke men bij Niemann ter aangeh. pl., bl. 371 vlgg., gelijk in V. d. Berg's Beginzelen van het Mohammed. recht, bl. 22 tot en met 35, vermeld vindt, en waarvan Sale ons in zijn Account of the manners and customs of the modern Egyptians, Vol. I, bl. 108 en 110 zulk een' trouwe afbeelding gegeven heeft.

Ook zijn al de onderscheidene soorten van gebed, waarvan Niemann en v. d. Berg gewagen, ook op Zuid-Celebes in zwang. Men verg. bij voorb. Kort verslag Mak. en Boeg. handschriften A., N°. 143 en 144, bl. 56 (43). Wat de zakāt en ʿadaqat's betreft, hiervoor verwijs ik ook naar Nieman's werk, bl. 391 vlgg. en P. J. Veth's opstel in het Tijdschrift v. Ned.-Ind., Jaarg. 1871, Afl. 6, pag. 451 vlgg.

Van de Mohammedaansche bedehuizen, zoowel de grootere, die den naam van *masǧid* dragen, als de kleinere, die onder de Boeginezen *lāṅgará*, onder de Makassaren *lāṅgará* heeten, valt al zeer weinig te zeggen. Zij bevatten niets dan een minbar of preekstoel, en een mi'hrāb of nis, in den muur tot aanduiding van de hemelstreek waar

Mekka ligt, en zien er in één woord hoogst treurig en vervallen uit. Hoe weinig de Inlander op Zuid-Celebes voor zijn' godsdienst over heeft, kan hieruit onder anderen blijken, dat het geld dat door generaal van Swieten aan het rijk van Bône toegestaan werd, tot herstel van de in 1860 door onze wapenen verwoeste hoofdmoskee van dat rijk, nimmer daarvoor gebezigd werd, zoodat dat gebouw tot op den huidigen dag in puin is blijven liggen. En toch heeft men willen beweren, dat de Boeginees een fanatieke Mohammedaan was. Zelfs meende men uit dien hoofde zendelingen zoo bezadigd als een Donselaar en Goudswaard te moeten weren. Hoe zoo groote onverschilligheid met verregaande dweepzucht te rijmen ware, is en blijft mij altoos een onverklaarbaar raadsel!

Het priesterpersoneel bestaat op Zuid-Celebes in een *kāli* (het Arab. *qāḍī*) of *opperpriester*, letterlijk *reyter*, voor ieder rijk één, en evenals de *imām* in de moskee voorganger bij het gebed, *kāllé's* of *predikers* ('t Arab. *ḫaṭīb*), *bilālā's* (Boeg.) of *bīdalā's* (Mak.) *oproepers tot het gebed* ('t Arab. *moewaḍḍin*), aldus genoemd naar den eersten aankondiger van het gebed met name Bilāl (vergel. Weil's Mohammed, bl. 50, noot 57), *mókkēñ's* of *móekīñ's* ('t Arab. *moeqīm*), wier functie's omschreven zijn in Jaarb. Celebes 1865, bl. 143, *ámelé's* ('t Arab. *'āmil*), soort van boden of oppassers van den *kāli* (44), en *dólja's* of *kosters*.

Op welke wijze deze priesters op vrijdag en andere heilige dagen de dienst in *masǧī* en *lāṅṅkará* of *lāṅṅgará* waarnemen, kan men uitvoerig bij Niemann en Sale beschreven vinden (45).

Ook op Zuid-Celebes worden dezelfde Arabische gebeden en preeken (*katóéba*, 't Arab. *ḫoṭbat*), de eersten door den *kāli* of *imām*, de laatsten door den *kāllé* voorgelezen. Die preeken zijn op lange vellen papier of parkement geschreven, en hebben aan het einde eene vertaling in Makassaarsch of Boeginesch, die echter slechts dan na de voordragt van den Arabischen tekst aan de gemeente voorgelezen wordt, wanneer de vorst van het rijk, of een ander voornaam persoon, wien men eere bewijzen wil, de godsdienstocfening bijwoont.

Wie zulk een preek mogt wenschen te lezen, kan die vinden in de Bijdr. v. het Inst. Nieuwe volgreeds, Deel III, en Bijdr. 1860, bl. 85, gelijk ook Sale's Account, cet. I, bl. 120 vlgg.

Onder de door mij voor het Ned. Bijbelgen. verzamelde Boeg. en Mak. handschriften vindt men verscheidene Arabische preeken voor verschillende tijden en gelegenheden, alsmede van Makassaarsche vertaling voorzien. Vergel. Kort Verslag, enz. bl. 17, A., N°. 46 tot en met N°. 51.

Behalve deze dienst op Vrijdag, houden de Boeginezen en Makassaren ook de meeste andere Mohammedaansche feesten in eere, hetzij zij die in de moskee of daar buiten vieren. Doorloopen wij tot dat einde kortelijk het Arabische jaar.

Den eersten dag van de maand Moe'harram, en alzoo ook van het Arabische jaar, eet men rijstepap of brij (Mak. *ḏjépe*, Boeg. *péljá*) met kip; en deelt dit onder de behoeftigen uit, dewijl in die maand verscheidene profeten door honger zouden omgekomen zijn. Overigens doet die eerste dag van het Mohammedaansche jaar ons ook in Oost-Indie geenszins denken aan onzen Nieuwejaarsdag, daar men dien van wege den dood van zoovele profeten op dezen en volgende dagen van de maand Moe'harram volstrekt niet feestelijk viert. Om diezelfde reden sluit men in deze maand liever geen' huwelijken. Daarvoor geeft men althans aan de laatste maand des jaars, teweten die van ḏsoe-l-'hidjāt, verre de voorkeur.

De tiende van Moe'harram ('t Arab. *'āṣyōērāoen*) is ook op Zuid-Celebes, evenals in Arabie, een vastendag, dewijl 'Hoesain op een' Woensdag van dien datum bij Kerbelah gesneuveld zou zijn tegen Yezied, nadat hij eerst tengevolge van honger en dorst bijna geheel magteloos geworden was.

Wanneer dan de avond gevallen is, eet men slechts wat rijstepap of brij, om als ware men, gelijk 'Hoesain geheel uitgehongerd, de maag die geen op gewone wijze bereide rijst meer verdragen kan, langzamer-

hand weêr aan het eten te gewennen. Als men dit dan den 20sten en den 30sten van de maand Moe'harram herhaald en zich alzoo geheel met den kommer van 'Hoēsain vereenzelvigd heeft, is het niet te verwonderen, dat de geloovige behoefte gevoelt, om zijn' door zooveel droefenis verhit gemoed af te koelen. En van daar heeft men dan de gewoonte op Zuid-Celebes, om op één, of desnoods iederen, Woensdag van de op die maand volgende maand Çafar, hetzij bij een' put, hetzij aan een' rivier, hetzij in zee, een bad te gaan nemen, nadat men vooraf in het water een blad van den siri-boom (46), of bij gebreke daarvan een blad van de *Mangifera Indica* L., of des noods een stuk papier gegoooid heeft, mits het slechts met een amulet (Boeg. *simá*, Mak. *ŝjímá*, Mal. *ŝjiemat*, Arab. 'azimat) beschreven zij, gewoonlijk van dezen inhoud: "in den naam van den barmhartigen en meêdoogenden God. Heil, volgens het zeggen van een barmhartig' Heer. (Kor. 36 : 58.) Heil over Noach in de werelden. (Kor. 37 : 77.) Heil over Abraham. (Kor. 37 : 109.) Heil over Mozes en Aäron. (Kor. 37 : 120.) Heil over de familie van onzen Heer. Heil over ul., van wege hetgeen gijl. verduurd hebt; want heerlijk zal zijn hierna de vergelding. (Kor. 13 : 24.) Allah zegene en behoede onzen Heer Mohammed, en diens familie, gelijk ook diens gezellen! (47)."

Na afloop van het bad eet men wederom rijstepap of brij, met uitzondering van den laatsten Woensdag der maand. Alsdan doet men zijn maal met vruchten van de *Musa Paradisiaca* of eenige andere soort en gele of met kurkuma gekookte rijst (Boeg. *inãũre-máóŕñjĩ*, Mak. *kádó-koẽñjĩ*).

En hiermede is de zaak geheel en al getermineerd.

Dit laatste dñner doelt zeker hierop, dat de maag van 'Hoēsain dan als geheel weder in orde te beschouwen is.

Een belangrijker feestdag onder de Mohammedanen van Zuid-Celebes is de 12 van de maand Rabi'al-awwal, als de geboortedag van Mohammed.

Bij die gelegenheid heeft er uitdeeling van gekookte rijst onder behoeftigen (Mak. *sidákka-kánre*, Boeg. *sidákka-inánre*) plaats.

Voorts wordt die dag ten huize van den vorst met het zingen van een' lofzang ter eere van Mohammed (48), alsmede eten en drinken, gevierd.

In het kort zij hier meêgedeeld, hoe ik dit onder anderen eens ten huize van den koning van Gôwa bijwoonde.

Nadat de vorst met zijn' gemalin, alsmede alle rijks grooten, prins en prinsessen van onderscheiden rang en ouderdom, gelijk ook de opperpriester met een heirleger van geestelijken plaats genomen hadden, begon de feestelijkheid met het kaauwen van het zoo onmisbaar betelpruimpje. Vervolgens werden de potten met drinkwater binnengebracht en een' versnapering aangeboden, bestaande in driekante flensjes van meel of Chinesche laksa, eene soort van vermicelli (49), en kip met blimbing, zout en veel water gekookt (*pâlloe-bâsa dĵângang*). Wanneer men zich hiermede behoorlijk verkwikt heeft, worden de bij het zingen van den lofzang ter eere van Mohammed gebruikelijke bloemen (*boēnga-râté* of *boēnga sĳirĳ*), teweten: de *Michelia Champaka*, melattie en andere soorten, doch vooral de welriekende *pandanus*-blaêren, alsmede allerlei oliteiten (*minĵá-maôedôe*), gelijk ook in olie gekookte rijst (*kádó-minĵa*), op den grond, want van tafels en stoelen maakt men hier nog geen gebruik, ncêrgezet.

Voorts wordt er een prachtig tapijt gespreid en daarop een langwerpige rolkussen aangebragt, om het boek dat den lofzang bevat op neêr te leggen.

Zoodra nu alles gereed is, gaat de opperpriester in de allernederigste houding naar den vorst, om te vragen of Sire ook goed zou vinden, dat er een begin gemaakt wierd met de plegtigheid.

Nadat de koning daartoe verlof gegeven heeft, neemt het zingen een' aanvang. En dit duurt voort, totdat men aan de *Saraka* komt, waaronder dat gedeelte van den lofzang te verstaan is, 'twelk met de

Arabische woorden “aṣṣiraq lbadroc ‘alai-nā” (*de maan is over ons opgeggaan*) begint.

Alsdan rigt men zich op, en zet het zingen al staande voort, terwijl ondertusschen de koffij met het gebak opgedragen wordt.

Aan het einde van dit gedeelte van den lofzang gekomen, nuttigt men die versnapering, om daarna het slot van den lofzang te zingen. Het geheel wordt besloten met het lezen van een gebed door den opperpriester, en na afloop hiervan gaan al de aanwezigen, met den opperpriester te beginnen, één voor één naar den vorst, om Zijner Majesteit de hun toegereikte regterhand te drukken (ḍjâma-tâṅgāṅg). Zelfs de koningin rijst daarvoor van haren zetel op.

Na zooveel vermoeienis, want, ik verzeker u, dat zingen gaat alles behalve bedaard in zijn werk, zoodat niet enkel de longen, maar inderdaad het gansche ligchaam veel te verduren hebben, wordt er gewoonlijk een' goede versterking genomen. Eerst heeft men het gewone dîner, bestaande in rijst en keur van toespijken, en vervolgens wordt er een bij die gelegenheid nooit ontbrekende lekkernij opgedragen, die van *ḥinḥijâwo*, een afkooksel van eene soort van fijn zeewier met harts-hoorn en limoensap, bereid wordt, en den naam draagt van *ḥâ-palôda* (50).

Vervolgens verdeelt de vorst bovengemelde bloemen en oliteiten, alsmede de met olie gekookte rijst, onder de gasten.

En als de opperpriester daarna nogmaals een gebed voorgelezen heeft (ḍlôwanṅ-salâmá), geeft de koning te kennen, dat men huiswaarts kan keeren, hetwelk dan ook onmiddellijk plaats heeft.

En daarmede is het feest *vooreerst* afgelopen. Ik zeg met opzet *vooreerst*, want de volgende maand heeft er na dit godsdienstig (! ?) feest wederom ten huize van den vorst een meer wereldsch, en dus niet minder luisterrijk plaats. Ik laat thans alle vermelding van geregten achterwege, ofschoon zij natuurlijk bij deze gelegenheid evenmin ontbreken. Ik bepaal mij enkel bij het kenmerkende dezer festiviteit. De

feestzaal is voor een groot gedeelte gevuld met wel een 20 of meer werkelijk zeer kunstig en mooi versierde toestellen, uit verschillende oorden des rijks den koning toegezonden. Zij bevatten alle gekookte rijst met eijeren en veelsoortige lekkernijen, en zijn zeer onderscheiden in vorm.

Men treft daaronder inlandsche paleizen en vestingen, Hollandsche huizen met erven, leeuwen, draken, krokodillen, paauwen, ganzen, enz. enz. aan.

Op zij, of waar ook, heeft men ten deele gekleurde, ten deele niet gekleurde eijeren aangebragt, die met bamboesjes doorstoken, van wimpeltjes voorzien, en met allerlei uitgeknipt papier versierd zijn. Ook ontbreekt het niet aan menigte van nagemaakte vogeltjes en dergelijken.

En alsof zooveel moois nog niet voldoende ware, laat ook de koning voor deze festiviteit twee toestellen van rotting maken, wel anderhalve manslengte hoog, en zoo breed dat men ze naauwelijks met twee man omvatten kan. Die worden dan geheel met betelblad bekleed, en dragen van daar den naam van *betelrijst* (51). De eijeren worden hier echter grootendeels vervangen door stukken *dódoró*, een' van rijst, klappermelk en suiker vervaardigde lekkernij.

Ook de opperpriester van Gôwa geeft eenigen tijd na het feest ter eere van Mohammed's geboorte ten zijnen huize een' luisterrijke partij; en krijgt daartoe als Hoofd der geestelijkheid insgelijks van alle kanten des rijks, allerprachtigst versierde toestellen met rijst en lekkernijen.

De koning vereert zijn' opperpriester bij die gelegenheid mede met de eer van zijn' hooge tegenwoordigheid. En daarbij heeft dan steeds die eigenaardige bijzonderheid plaats, dat de gastheer zijn' hoogen gast op een metalen schenkblad behalve betel en toebehooren 1 tãï zilveren specie, of f 16 van onze munt, laat aanbieden. Doch meestal geeft Zijne Majesteit dit cadeau terug.

Ditzelfde gebeurt ook, zoo de kroonprins van Gôwa ergens eenig feest bijwoont. Voorts moet nog heden de gewoonte bestaan, dat de

vorsten van Bône en Gôwa, elkander een bezoek brengende, de een van den ander 2 tãí, alzoo f 32, ten geschenke ontvangt, om die naar goedvinden te behouden of terug te geven.

Eindelijk valt nog op te merken, dat de opperpriester van Gôwa, zoo dikwerf als ik dergelijk feest ten zijnen huize bijwoonde, steeds een mat en daarover een prachtig tapijt liet spreiden, terwijl aan het eene uiteinde daarvan een langwerpige kussen gelegd werd, en twee dochters van den gastheer daarachter plaats namen. Die zit- of ligplaats was dan voor den koning bestemd. Echter maakte hij daarvan nooit gebruik, maar zette zich eenvoudig naast mij neder.

Deze gewoonte is volgens den inlander hieruit ontstaan, dat in oude tijden een koning van Gôwa eens bij ongeluk iets overkwam, wat in een beschaafd gezelschap hoogst onfatsoenlijk genoemd wordt. Toen hierop één van de voornaamste hovelingen, niet wetende dat de koning juist de schuldige was, met verontwaardiging naar de oorzaak van het gebeurde vroeg, was er iemand onder de hofdames, die den schijn aannam, dat zij het was, die zich zoo vreeselijk vergeten had. Dat die dame hierdoor zeer in aanzien steeg, spreekt wel van zelf, maar van nu af aan werd ook bepaald, dat er altoos twee hofdames achter den vorst zouden zitten (52).

Dat de nacht van Mohammed's hemelvaart ('t Arab. *laïlatoe-l-mi-râdjî*), of nachtelijke reis van Mekka naar Jeruzalem en van daar door de zeven hemelen tot voor den troon van God, op den 27sten van de maand Redjeb, door Boeginezen of Makassaren bijzonder feestelijk gevierd zou worden, is mij nooit voorgekomen. Echter wordt die dag ook door hen gewis als een gewichtig tijdstip aangemerkt, gelijk onder anderen blijken kan uit de beschrijving, die daarvan gegeven wordt in N°. 33 van de verzameling Mak. en Boeg. handschriften van het Nederlandsch Bijbelgenootschap. Verg. mijn "Kort Verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boeginesche handschriften, bl. 14." Men vergel. tevens Sale's Account of the manners and

customs of the modern Egyptians, III, bl. 99 vlgg., Keijzer's Leerst. bl. 162 vlgg. en Mededeel. v. het Ned. Zendel. V, st. 1, bl. 100 vlgg.

De hierop volgende 15de van de maand Šja'bān, door de Arabieren *laīlatoe-l-barāūti*, of *zuiveringsnacht*, door de Makassaren *bāṅgi-lébaṅg*, letterlijk *gelukkige* of *geluk-aanbrengende nacht*, door de Boeginezen *wānni lāherāṅg-bāterṅg*, letterlijk: *nacht van het uit- en inwendige* en alzoo ook *van het openbare en geheime*, genoemd, is op Zuid-Celebes evenmin als de vorige dag een feestdag te noemen; echter wordt ook deze datum van groot gewigt geacht. Daarop toch moeten volgens den Mohammedaan de Engelen de registers indienen, waarin zij de handelingen der menschen, hetzij *goede* of *kwade*, hetzij *openbare* of *geheime*, gedurende dat jaar hebben opgeschreven, om daarvoor nieuwe te ontvangen, terwijl ook de doodsengel (Arzāēl) de registers krijgt, waarin de tot dusverre *geheim* gehouden' namen dergenen die dat jaar sterven moeten, opgeteekend, en alzoo thans *openbaar* gemaakt zijn. Bij deze gelegenheid vraagt men elkander dan ook vergiffenis voor ieder' *openbare* en *geheime* overtreding. Van daar dat de vroeger besproken nacht, waarin die *schuifpartij* (het *mésóé-ésóé*) der jonggehuwden een einde neemt, en zij *zich* als 't ware *met elkander verzoenen*, hiermede vergelijken wordt. Bovendien is daarbij ook dit een punt van vergelijking, dat het huwelijk, hetwelk tot dusverre slechts *uitwendig* voor den Priester gesloten was, thans ook *inwendig* binnen de bed-gordijnen bevestigd wordt.

Op de Arabische maand Šja'bān volgt onmiddellijk die van ramadḥān, waarin de regtgeloovige Mohammedaan elken dag van zonsopgang tot zonsondergang niet alleen niets mag eten of drinken, maar ook toe moet zien, dat hij zelfs zijn speeksel niet inslikke. Daarbij is dan ook de bepaling gemaakt, dat men te zes ure, wanneer de Zou gewoonlijk ondergaat, na het vasten van zoo'n ganschen dag vooreerst niets anders dan een sierihpruimpje nuttige (Boeg. *boēka-ōla*, Mak. *boēka-paṅṅjaōjāī*), 's avonds te 7 ure een kop koffij of thee drinke (Boeg.

boëka-oewãë-pállà, Mak. *boëka-ãjéné bámbawj*), en eindelijk pas te 8 ure wederom zijn' gewone spijs, teweten: rijst met toebehooren, etc (Boeg. *boëka-inãũre*, Mak. *boëka-kãũre*). Dat de vaste gebeden en andere vro-me oefeningen zoowel bij dag als nacht vooral deze maand niet verzuimd worden, spreekt wel van zelf. En zoo gaat het dan den eenen dag vóór en den anderen na bestendig door tot den 27 van de vastenmaand (Boeg. en Mak. *toedjoelekóró*, 't Mal. *toedjoelek*), die onder de Arabieren den naam draagt van *laïlatoe-l-qadri*, *nacht des Noodlots*, omdat volgens hun zeggen Allah eenmaal ten gevalle van het menschedom voorbeschikt heeft, dat in dien nacht de Koran stuksgewijze zou beginnen neder te dalen. Die nacht en de drie volgende zijn ook op Zuid-Celebes niet minder dan in de zuiver Mohammedaansche landen als Arabië en Perzië bijzonder feestelijk te noemen. Alsdan ziet men overal een' menigte van lichtjes opgestoken, en verneemt men van alle kanten het gooijen met voetzoekers. Ook ontwaart men dan te Makassar hier en daar een cylindervormigen toestel, van buiten met papier beplakt, waarachter allerlei figuren aangebragt worden, die bij het ronddraaijen van de machine door het daarin geplaatste licht om beurt en zichtbaar worden. (Mak. *lantéra iũro-iũro*.) Van daar, dat de Boegincees en Makassar die nachten gewoonlijk bestempelen met den naam van *nachten der lichtjes* (Boeg. *wánni-ápi-ápi*, Mak. *bãwji-pépé-pépé*, 't Arab. *laïlatoe-l-woeqwēdi*). Vraagt men nu, wat het doel dier lichtjes zij, zoo bekomt men meestal ten antwoord, dat de engelen in dien tijd gewoon zijn, des nachts in den tempel van Mekka te gaan bidden, weshalve de ongeloofige geesten (Boeg. en Mak. *ãjĩng-káperé*), bevreesd als zij zijn voor de engelen des lichts, de duistere plaatsen opzoeken, zoodat het raadzaam zij, zooveel mogelijk lichten aan te steken, en hierdoor die booze geesten af te weren. Volgens Johnson's Persian, Arabic and English Dictionary geschiedt dit aansteken van lichtjes in Perzië tot herinnering aan den ondergang van een' draak, die in 860 vóór Christus het land verwoestte. De toenmalige vorst

bestreed het monster met een' menigte van steenen, die op elkander vallende, een vuur deden ontstaan, waarin onder anderen ook het geduchte beest jammerlijk omkwam. Het is dus niet onmogelijk, dat men die *nachten van de lichtjes* aan de Perzen te danken heeft, die primitief eene leer van de twee beginselen van *licht* en *duisternis* hadden, en aan het *vuur* godsdienstige eer bewezen, gelijk nog heden onder de *Parsis* gebruikelijk is.

Op die nachten van zooveel lichtjes volgt ter afkoeling een zoogenaamde *koude nacht* (Boeg. *wānni-máṭjākké-ṭjākké*, Mak. *bāngi dīngīng-dīngīng*), waarin niet meer dan de hoogst noodige lichten worden ontstoken. En zoodra men dan de nieuwe maan gezien heeft, is het einde der vasten daar (Boeg. *alāppárrāñj*, Mak. *palappássañj*, Arab. *'īdoe-l-filri*, hetwelk reeds den volgenden dag met een groot feest gevierd wordt, tenzij die dag juist op een' Vrijdag vallen mogt, als wanneer het feest één dag verschoven wordt.

De opening van het feest bestaat hierin, dat vorst en onderdaan, priester en leek, groot en klein bij het aanbreken van den dag tempelwaarts stroomen, waar *kāli* of *inān* in het gebed vóórgaat, en de *kātté* of prediker de voor dien feestdag bestemde preek voorleest (53). Aan die preek schijnt bijzonder groot gewigt gehecht te worden; want niemand zal in de maand *Ramadhān* een huis beginnen te bouwen of eenig ander werk van grooten omvang ondernemen, tenzij hij berekene, daarmede vóór dien tijd gereed te kunnen zijn. Op zoodanige onderneming toch kan, als door die preek gestoord, onmogelijk zegen rusten (54).

Na afloop van de godsdienstoefening begeeft eer ieder zich naar het vorstelijk paleis, om Zijner Majesteit de verschuldigde hulde aan te bieden, waarbij natuurlijk het onthaal niet achterwege blijft.

Dit feest bij het einde der vasten van *ramadhān* wordt te Makassar en overal in Oost-Indië door de Europeanen met den naam van Nieuwjaarsdag bestempeld, en ofschoon het eigenlijk niets anders dan het

begin van het Mohammedaansch kerkjaar zij, kan het toch zeer gevoegelijk daarmede vergeleken worden, dewijl aanzienlijken en geringen, ouden en jongen van jaren, in één woord allen zonder onderscheid elkander bij die gelegenheid netjes uitgedost bezoeken brengen, en als 't ware met gelukwenschen overladen, zoodat men onwillekeurig aan de viering van onzen Nieuwejaarsdag moet denken. Zij die er echter het best bij varen, zijn de priesters, daar een ieder, al zij hij ook slechts door middel van de circumcisio in de Mohammedaansche gemeenschap opgenomen, dien dag tempelwaarts gaat, om den priester zijne gift in rijst, de zoogenaamde zakāt al-fitr (Boeg. en Mak. *pītará*, 't Arab. *fiṭrat*) aan te bieden.

Eindelijk is er in de laatste maand van het jaar, teweten die van ṭsoc-l-ḥiḏḡat, en wel op den 10^{den} dier maand, nog een feest, hetwelk insgelijks van vasten, doch nu slechts voor één dag, voorafgegaan, en vooral aan het hof van Gôwa met veel plegtigheid gevierd wordt. Ik acht het daarom niet onbelangrijk, ten slotte het een en ander mede te deelen van hetgeen ik daarvan bij zekere gelegenheid te zien kreeg.

Daar dit feest zeer vroeg in den morgen aanvangt, begaf ik mij reeds den avond te voren naar Gôwa, om ten huize van den kâli of opperpriester, een' man van hoogen leeftijd, die mij volgens inlandsch gebruik tot zoon aangenomen had, te overnachten. Nadat ik den ganschen avond tot laat in den nacht op het zingen van lofzangen ter eere van Allah en Mohammed, gelijk ook het lezen van de voor den volgenden dag bestemde preek onthaald was, mogt ik mij slechts voor een paar uurtjes in de armen van Morpheus werpen; want reeds te 4 ure 's morgens werd ik weder door het slaan op de gânraṅg of inlandsche trom gewekt, en ongeveer te 5 ure begon papa op nieuw zijn' gebeden; ook las men al weder de zoo even vermelde preek. Ongeveer te half 7 ure gingen wij gezamentlijk naar de vrij ver verwijderde moskee, de oude man in een palanquin, de zoon, die hem thans reeds

als opperpriester vervangen heeft, en een menigte andere priesters, gelijk ook mijn persoonlijk, ten deele te paard, ten deele te voet. Onze weg liep langs het oude thans geheel vervallen' Gôwa, alsmede een' put in de nabijheid van den vroeger onder den naam van *bôênjoeñj-barâni*, zooveel als *put der onverschrokkenheid*, bekenden put. Die put lag binnen de omheining van het oude Gôwa, en al wie daaruit dronk werd zeer onverschrokken, ja onoverwinnelijk. Toen die put op zeke- ren nacht censklaps verdwenen was, volgde weldra de val van Gôwa door Speelman.

Aan de moskee gekomen, vonden wij daarvóór een' menigte van allerlei voorwerpen staan, hier een viertal ledige bamboezen van zekeren Karâñg-Patallâssañg, daar een vracht zeepschors of Inga-saponaria D. C. van een' ander prins afkomstig, daar weder van een' ander eenige pinañg-noten. En zoo verder. De daar ook vertoonde betel bragt men onmiddellijk door naar het paleis des konings. De overige artikelen bleven vóór de moskee tot na afloop der godsdienstoefening, toen zij insgelijks derwaarts vervoerd werden.

Hier had men alzoo nog een overblijfsel uit de dagen van Gôwa's grootheid, toen de vorst van dat rijk den scepter zwaaid over vele landen van Zuid-Celebes en elders, en ieder van de vassalen zoowel op den 15^{den} van de maand Sja'bân als bij gelegenheid van de beide laatstgenoemde feesten naar Gôwa moest opkomen, om den vorst zijn' hulde te bewijzen, en hem het een of ander aan te bieden, als bij voorbeeld Timor: aloë-hout en benzoin, Salcijer: kokosnoten, Sambawa en Bima: elk een 40 kapoenen, Kaïli: timpâoesóe of testiculi van de mêmue, en pañggilñg of teeldecklieren van zeker beest op het gebergte, beiden gebezigd tot het bereiden van doepa en istañggi, gelijk ook van de bekende Makassar-olie, Mandar: klapperolie, anderen wederom wat anders, als: betel, pinañgnoten, enz. enz.

Nadat nu Gôwa door de Hollanders en Âroc-Palâkka overwonnen was, vielen de meeste leenmannen af; doch de trouw gebleven' onder-

clanen verzuimen tot op den huidigen dag niet, jaarlijks bovengemeld bewijs hunner onderdanigheid te komen brengen. En wee hem, die in gebreke mogt blijven, hieraan te voldoen!

Nadat ik deze gaven in oogenschouw genomen had, kwam de kroonprins van Gôwa, op wiens komst de aanvang der godsdienstplegtigheid wachten moest, al spoedig aan. De koning zou zeker ook verschenen zijn, doch werd ditmaal door een' steenpuist hierin verhinderd. Vooraf waren reeds eenige van de rijksornamenten tempelwaarts gebragt. Het voornaamste daarvan was de *sôcdanġ*, een' soort van zwaard, dat in oude tijden in een zeer grooten komkommer van dien naam gevonden en aan zekeren Lakipadâda gebragt zou zijn. Hoe dat zwaard er uitzag, kan ik u niet mededeelen; want het was zorgvuldig ingewikkeld, zoo zelfs dat ik later van den koning vernam, dat ook hij het nog nooit gezien had.

Dit kostbaar rijkssicraad nu, werd in de moskee vóór den kroonprins en diens broeder geplaatst.

En thans zou de plegtigheid onmiddellijk begonnen zijn; maar daar bespeurt men ongelukkig, dat de preek te huis gebleven was. Die moest dus eerst gehaald worden. En als wij dat prachtig stuk na lang wachten bekomen hadden, had het voorlezen daarvan, gelijk ook van de gebeden, volgens gewoonte plaats.

Na afloop der godsdienstoefening reed ik zoo spoedig mogelijk naar de woning van papa terug, waar ik reeds een 20-tal dames in haar lang over den grond slepend en bijna het gansche gezigt bedekkend bidgewaad zag zitten, met de nog opgerolde bij het gebed te bezigen matjes vóór zich.

Zoodra dan ook de priesters alle tegenwoordig waren, had hier nogmaals dezelfde vertooning als in de moskee plaats. Zelfs was tot dat einde ook hier een *minbar* of *preekstoel* opgerigt.

Ongeveer te half twee ure begaven wij ons en corps naar den koning, waar wij onder het nuttigen van een kop koffij met gebak, en later ook

van rijst met toebehooren, een voor dien vorst, ja voor het gausche rijk van Gôwa, hoogst gewigtig onderzoek moesten bijwonen. Eerst werd de zoo even vermelde *sôédañg* achter de schermen tot drie keeren toe behoorlijk afgeveegd en gelukkig zonder roest bevonden. Ik zeg gelukkig, want het tegendeel ware de voorbode van groote rampen voor vorst en volk geweest.

Dat onderzoek was hoofdzakelijk opgedragen aan het hoofd der bîs-soc's, dat in Gôwa den titel voert van *Layâka*, en, evenals in de Boeg-landen de Poêwa-mátôwa van de bîssoc's, en in sommige Makassaarsche streken, als bij voorbeeld in Bantâcñg, gelijk ook het vroegere rijk van Sanrabône de Pinâti's (55), met de zorg voor de rijkssieraden belast is.

Doch 's namiddags ongeveer te 3 ure had pas het belangrijkste plaats. Toen bragt de *Layâka* een kistje naar buiten, dat twee zeer kostbare rijkssieraden bevatte. Het eene was de onder den naam van I-Lênjông bekende *gouden ketting*, het andere heette *Ta-nisamãñg*, letterlijk: *niet te zamen genomen*, omdat het slechts *de helft* van een' gouden halsketen was, welke de eerste *uit den Hemel gedaalde* koningin van Gôwa bij haar terugkeer naar hoogere sferen aan haar' zoon achtergelaten had.

Deze twee sieraden werden in onze tegenwoordigheid gewogen, en men kan zich naauwelijks voorstellen, in welk een' spanning wij verkeerden; want zoo slechts één van beide, doch vooral die *Ta-nisamãñg* maar een weinig minder gewogen had dan het vorige jaar, ware het ergste te duchten geweest. Zoo iemand dit betwijfelen mogt; zoo verneme hij slechts wat de koning van Gôwa mij bij die gelegenheid zelf mededeelde. Het moet namelijk in oude tijden gebeurd zijn, dat die halsketen eens veel minder dan gewoonlijk woog, en in datzelfde jaar, verloor ook de koning van Gôwa, die daarnaar den naam van *Toe-ni-bálâ*, letterlijk: *den onthoofde*, draagt, in Bône het leven.

Doch tot onze geruststelling mogt het blijken, dat er ditmaal nage-noeg niets aan het gewigt ontbrak. En zoo bragten wij dan den dag verder in de opgeruimdste stemming en zeer genoegetlijk door.

En hiermede heb ik al de onder Makassaren en Boeginezen gebruikelijke Mohammedaansche godsdienstplegtigheden één voor één met u in oogenschouw genomen.

Uit hetgeen ik u daarbij medegedeeld heb, gelijk ook uit vele bijzonderheden naar aanleiding van het bespreken van huwelijk, geboorte, enz. zal het u reeds gebleken zijn, dat ik hierboven niet te onregt beweerd, dat het Mohammedaansch geloof op Zuid-Celebes met een menigte van heidensche, ja zelfs feticistische bijgeloovigheden vermengd is. Ik wil die thans nog kortelijk tezamen voegen.

Hoe weinig men zich dan hier om het zuiver Mohammedanisme bekreunt, blijkt voorzeker in de eerste plaats hieruit, dat Boeginees en Makassar tot groote ergernis van den geloovigen Arabier over geheel Zuid-Celebes zulke heidensche priesters en priesteressen als de bissoc's niet alleen dulden, maar hun hooge eere bewijzen. Men vergelijkte slecht mijn' uitvoerige beschrijving van die priesterkaste en de door haar bestuurde feesten in de reeds meermalen aangehaalde en voor rekening van de Akademie van Wetenschappen uitgegeven' verhandeling.

In de tweede plaats is het zeer opmerkelijk, dat in Bantâëng en Boeloekoëmpa, gelijk ook in de Toeratêya-landen, met de Mohammedaansche godsdienst tevens die van Karâëng-Lôwe verbonden wordt. Hierover zal ik insgelijks niet uitweiden, dewijl deze afgoderij niet alleen door mijzelf, maar ook door anderen meermalen besproken werd. Doch vooral verwijs ik bij het behandelen van dit punt naar twee hoogst belangrijke stukken van den helaas! zoo vroeg overleden' Bantâëngschen zendeling Goudswaard in de Mededeelingen van het Nederl. Zendelingengenootschap, Deel IX, stuk 1, bl. 75, vlgg. en stuk 4, bl. 289, vlgg. Daar wordt dunkt mij op overtuigende wijze aangetoond, dat die *Karâëng-Lôwe* of *groote heer* niemand anders is dan de Hindoesche *Šjiva*, die in het sanskrit ook genoemd wordt *Maheswara*, of *groote heer*.

Van de plegtigheden, die te Segêri bij den aanvang van ploegtijd en oogst ter eere van Polônggi of Poëwa-Iônggi plaats vinden, gelijk

ook van diens heiligen uit den Hemel gedaalden ploeg, welke zoowel na als vóór het bewerken der padievelden met bast van den lañgier-boom (*Inga saponaria* D. C.) gereinigd, vervolgens met olie ingewreven en bewierookt, eindelijk met bādaq (soort van poeder uit rijstemeel) bestrooid wordt, sprak ik reeds vroeger in een "Beknopt verslag mijner reizen in de binnenlanden van Celebes, in de jaren 1857 en 1861 (56)." Ook hierbij behoef ik dus niet lang stil te staan.

Evenmin zal ik dat doen bij de heilige palingen van Boeloekôẽmpa. Wie toch, die maar eenigzins op Zuid-Celebes bekend is, hoorde niet dikwerf verhalen, hoe die onder de goden opgenomen' beesten bijna dagelijks uit het water te voorschijn komen, om bij het bespelen van de gong op het land rond te dansen, en zich te goed te doen aan lekkere kippenboutjes, hun door vrouwen aangeboden, die reikhalzend naar moedervreugde uitzien, of de offers harer erkentelijkheid komen aanbieden, omdat zij van die palingen de vervulling van haar' zoo vurig gekoesterden wensch erlangen mogten.

Een' andere gewijde plaats van Zuid-Celebes, die insgelijks dikwerf door de geloovigen bezocht wordt, is de in de nabijheid van Maros gelegen' grot van Boeloe-Se-põng. In die grot treft men eenige door druipsteen gevormde figuren aan, waarvan de legende het volgende verhaalt. Op de plaats waar nu die grot gevonden wordt, stond in vroeger' dagen het bamboezen paleis van zekeren Karãẽng-Bôroẽng. En toen diens echtgenoot de weverspoel, welke zij bij het weven op den bodem onder het huis had laten vallen, door een' hond liet oprapen, versteende plotseling het gansche paleis met al wat daarin was.

Nog heden wijst men ons den versteenden Karãẽng-Bôroẽng met diens gansche familie. Echter schijnt hij, ofschoon van steen, een zeer gevoelig hart behouden te hebben, want menigmaal ziet men een' menigte menschen, zoowel mannen als vrouwen, tot hem gaan, om zijne hulp in te roepen.

Zij die dat doen, beloven hem dan bij voorbeeld, dat zij, zoo hij

hun wensch vervullen mogt, eene offerhande zullen komen aanbieden. En terwijl zij deze gelofte alleggen, omwinden zij hem met een' draad of dergel., ten einde zich als 't ware in betrekking tot hem te stellen.

Zulkeen offer bestaat gewoonlijk in gekleurde en geroosterde rijst, in rauw vleesch van buffel, geit of ander beest, in betel met toebehooren voor de pruimpjes, water, saguweer, enz. Vooral is hierbij niet te vergeten het berooken der offerhande met docpa, en het aansteken van de inlandsche kaarsen in de met ongekookte rijst gevulde mandjes (bâ-kôc-karâëng).

Nadat de priesteresse de offerhande met het binnen 's monds prevelen van eenige formules gewijd heeft, brengt zij ze met de beweldadigde menschen naar Karâëng-Bôroëng en familie, die eerst behoorlijk bewic-rookt en met olie ingesmeerd worden. Vervolgens houdt men hun het eten voor, en begooit ze met water en saguweer.

Ten slotte vraagt de priesteresse aan de omstanders, of zij meenen, dat de gelofte behoorlijk voldaan is. En als hierop toestemmend geantwoord is, besluit men het feest met een vriendenmaal.

Een' gelofte als de bovenstaande komt op deze en andere hetzij aan Allah of de afgoden gewijde plaatsen bijna dagelijks voor.

Zeldzamer is de gelofte dat men, zoo bij voorbeeld een zieke herstellen moge, een stuk goud ter lengte van dien kranke, of een buffel met gouden hoornen, offeren zal.

Men schatte echter de waarde van zoo'n offer niet te hoog.

In het eerste geval is het goud doorgaans niets anders dan een stuk gouddraad ter waarde van een 6 à 4 gulden. En wat de gouden hoornen betreft; hieronder heeft men slechts puntig uitlopende vingerhoedjes van goud te verstaan, die boven op de hoornen van den te offeren buffel gezet worden, en waarvoor men hoogstens een f 12 aan goud besteedt.

Kostbaarder is soms de gelofte om naar een graf of andere heilige plaats te gaan offeren, en aldaar een groot feest te geven, al zij dat

feest dan ook niet altoos zoo groot als dat van Âroe-Palâkka, dien tijdgenoot van Speelman, welke zooveel bijdroeg tot zegepraal der Hollandsche wapenen en onderwerping der Makassaren.

Toen deze Boeginesche prins het land van Bône zou verlaten, om de hulp der Hollanders tegen Gôwa in te roepen, ging hij te Tjâmpa-lâgi op een' berg staan, en in een' slingerplant die van boven afhing een' stevigen knoop 'makende, als zinnebeeld van het onverbreekbare zijner gelofte, sprak hij in dezer voege: Zoo ik Gôwa overwinnen en ongedoerd herwaarts wederkeeren mogt, zal ik mij en mijn' volgelingen aan deze plaats het lange hoofdhaar laten afscheren, en alsdan tegelijkertijd een groot feestmaal aanrigten, waarbij de in wasem gekookte rijst zoo hoog als deze berg opgestapeld ligt. Ook zal ik daarbij tot toespijs bezigen het ligchaam van een Gôwaasch' prins van zuiver vorstelijk bloed.

Dat Âroc-Palâkka die gelofte werkelijk op luisterrijke wijze voldaan heeft, vinden wij in de geschiedboeken, zoowel inlandsche als Hollandsche, opgeteekend. Alleenlijk is gelukkig die zonderlinge, zeker van geen' geringe wraakzucht getuigende, toespijs achterwege gebleven.

Worden alzoo dergelijke geloften en offerhanden op Zuid-Celebes niet alleen aan Allah, maar insgelijks aan bovengenoemde menschen en beesten, die op de eene of andere plaats onder de goden zijn opgenomen, aangeboden; ook vele andere wezens, die aan geen' bepaalde plaats gebonden zijn, mogen in die hooge eer deelen.

Men denke slechts aan de offerhanden voor de afgestorven' betrekkingen, die ten deele onder de krokodillen huisvesten, ten deele in hoogere gewesten zich ophouden, weshalve men steeds de eene helft in een' boom ophangt, de andere in de zee werpt.

Dikwerf ook hebben de afgestorvenen boven op zolder een rustbed, en alsdan ontvangen zij daar ieder' Vrijdag eene offerhande (57).

Doch de Boeginees en Makassar hebben niet slechts goede wezens

om te vereeren. Er zijn ook vele booze geesten en spoken, die maar al te vaak hunne rust komen verstoren (58). En o wee! wanneer men bij de begrafenis vergeet, de banden der lijkkleëren los te maken. Zoo iemand wordt door den duivel in eeuwigheid rondgewenteld, tenzij hij zoo gelukkig zij, van bij het rollen den een' of ander' te ontmoeten, welke op zijn verzoek het verzuim herstelle.

Deze kan daarvoor dan rijkdom of eenig ander groot geluk bedingen, en de ongelukkige is naar het schijnt steeds bij magte aan dit verlangen te voldoen (59).

De spoken zijn onderscheiden in soort. Zoo heeft men bij voorbeeld: de *páppó's* (B.) of *popókanj's* (M.), eene soort van vrouwelijke kwelgeesten, die vooral op Saleijer en Bima, doch ook wel elders rondwaren. Over dag hebben zij een menschelijke gedaante, doch des nachts leggen zij haar' ingewanden hier of daar neder, en alzo ligter geworden, zweven zij overal door de lucht onder het geroep, volgens de Boeginezen van *páppó*, *páppó*, volgens de Makassaren van *pópó*, *pópó*, om zielen te rooven en ziekten van allerlei aard aan te brengen, vooral door ook aan anderen de ingewanden uit het lijf te halen. Zij houden er eene bovennatuurlijke wetenschap op na, die haar zulk een' scherpen doordringenden blik verschaft, dat zij zelfs door een' dikken, naauwelijks met vijf man te omvatten boom heen kunnen zien. Bij nacht kan men ze niet anders weren dan door warm water op die afgelegde ingewanden te gooijen, doch hoe die te vinden?

Over dag gaat zulks gemakkelijker; dan legt men eenvoudig eene soort van oneetbare pinañg-noot (Boeg. *aliláro*, Mak. *ráppo-Báli*) in de sierihloos. En men kan er zeker van zijn, dat de *páppó's* of *popókanj's* zich op een' afstand houden; want daarvan hebben zij een' zeer sterke antipathie. Bij den minsten twijfel dus, of eene dame ook soms zulk een kwelgeest zij, wordt haar die soort van pinañg aangeboden. En zoo zij weigeren mogt, wordt zij onmiddellijk voor een' *páppó* of *popókanj* gehouden. Dat het onthaal dan niet zeer vriendelijk is, kan men zich

voorstellen. Aan de hoven wordt zoo iemand onmiddellijk tot slavin gemaakt, en moet den ganschen dag *kāmīrīnoten* (*Aleurites Moluccana* Willd) voor de inlandsche kaarsen staan stampen, hetgeen een zeer goed middel zou zijn, om ze den lust tot het stelen van ingewanden te benemen.

Een' tweede soort is de *pārrakanj*, die nog al veel overeenkomst met eerstgenoemde moet hebben. Gelukkig is zij te herkennen aan een' bak met gloeiende kolen boven op het hoofd.

Een' derde soort is de *poentiyānt*, ook een vrouwelijke kwelgeest, en wel met een' holte in den rug, die ontstaan zou zijn, door als kraamvrou te bezwijken. Zij roept gedurig op huilenden toon *n̄ja*, *n̄ja*. Daarom zal men, wanneer een' vrouw in het kraambed komt te bezwijken, haar bij de begrafenis een ei onder ieder' armholtte meêgeven en vervolgens de armen goed tegen het lijf aandrukken. Ook zal men haar aan de binnenzijde van de handen eenige naalden eventjes insteken.

Dit doende, houdt men zich overtuigd, dat zoo'n kraamvrou uit vrees om de eijeren te laten vallen, en de naalden hoe langer des te verder in de handen te doen dringen, zich wel wachten zal om op te vliegen, vooral om iemand aan te vallen.

Een' vierde soort is die van de *tañpakóro's* (Boeg.) of *koroljálji's* (Mak.). Hieronder verstaat de inlander kleine dartele zwart- en kroesharige duiveltjes, die echter geen kwaad van eenig belang kunnen doen.

Gevaarlijker daarentegen is een vijfde soort, bij Makassar en Bicingees algemeen onder den naam van *pañróli* bekend.

Deze booze geest is vooral de schrik der mannen, die hij naar het eenparig gevoelen van alle deskundigen onvatbaar voor elk huwelijks-genot zou maken. Zijn' aannadering is kenbaar aan een geluid als van het ruischen van den wind of het vliegen van een grooten zwerm rijstdiefjes door de lucht. Zoodra de inlanders meenen, dat hij in aantogt is, zoeken zij hem van kampong tot kampong te verdrijven, door zoo-veel mogelijk allen tezamen in de rijstblokken te stampen.

Een' zesde soort, te weten: de *ásoc-pāntīng* (Boeg.) of *kóngkóng-*

pánjljĩwĩ (Mak.) is insgelijks zeer te duchten. Dit spook ziet er, gelijk het Boeg. *úsoe* of het Mak. *kónjkonĩ* te kennen geeft, evenals een *hond* uit, doch verdwijnt terstond, als men hem vervolgen wil. Wannecr het de excrementa van een mensch opeet, krijgt zoo iemand stellig de dysenterie.

Deze lijst van booze geesten zou nog met vele andere vermeerderd kunnen worden; doch de voornaamste heb ik thans stellig wel vermeld. En hun aantal is waarlijk groot genoeg, om een' gansche bevolking van Zuid-Celebes bij voortduring vrees aan te jagen, te meer daar zij het menschedom bovendien zoo rijkelijk voorzien hebben van allerlei mid-delen, om elkander kwaad te berokkenen. Om niet andermaal van de reeds boven besproken' *saradási's* die verstoorders van het huwelijks-geluk te spreken, zoo denke men slechts aan het heirleger van toover-formulieren, als waarvan zich bij voorbeeld de dieven op Zuid-Celebes bedienen, om een geheel huisgezin in slaap te brengen of te houden, opdat zij ongestoord alles wat van eenige waarde is, weg kunnen halen (60).

Gelukkig, dat de inlander tevens zulk een' menigte van voorboden en kenteekenen, zoowel van goed als kwaad dat hem te wachten staat, bezit. Reeds boven deelde ik daarvan te gelijk met de opsomming dier booze geesten, eenige mede. Thans voeg ik er nog de volgende bij. In de eerste plaats verwijs ik naar mijn geschrift over de *Makassaarsche en Boeginesche kotika's*, of *gunstige en ongunstige tijden*.

Dat ook aan droomen, evenals vroeger bij ons, groot gewigt wordt toegekend, kan o. a. blijken uit N°. 128 en N°. 129 van de in mijn Kort Verslag der Mak. en Boeg. IISS. vermelde handschriften van het Nederl. Bijbelgen. Laatstgemeld nommer bevat ook vele voorteekenen uit de beweging van een deel des ligchaams, uit aardbeving, uit maans-verduistering enz. af te leiden.

Doch overigens spelen in dit opzigt onder Boeginezen en Makas-saren de vogels een' voorname rol.

Zoo zal bij voorbeeld, de nachtuil, (Boeg. *sárroó*, Mak. *kariyoe*) van het oosten naar het noorden vliegende voorbode van lijken en ongeluk, daarentegen van het noorden naar het oosten vliegende van herstel uit ziekte en in één woord van voorspoed zijn.

Veel kraaijen voorspellen een sterfgeval, het is als roken zij reeds een' lijkluucht.

Kleine vleermuizen (Boeg. *bíkó*, Mak. *bálanj-bálanj*) ziet men ook hoogst ongaarne in zijn woning, als toekomstig ongeluk te kennen gevende.

De reiger, die op Zuid-Celebes doorgaans zeer kalm boven op den buffel gaat zitten, wordt in Segêri als voorbode van hongersnood beschouwd, wanneer hij oostwaarts alzoo naar het gebergte vliegt, dewijl men het er dan voor houdt, dat hij wortels als *sikúpa* en dergelijke gaat zoeken, om bij aanstaand gebrek aan rijst daarmede zooveel mogelijk te vermengen. Een vliegen naar de west- of zeezijde daarentegen belooft een' rijken oogst. De reiger gaat als het ware de menigte van menschen verwelkomen, die met hunne vaartuigen naar Segêri komen, om rijst te halen.

De vogel die in het Boegineesch *wáloe-wáloe* (weduwe of weduenaar), in het Makassaarsch *rónronj-báloe* (lett.: *weduwen* of *weduvenaars wakkend*) heet, geeft volgens den inlander met zijn *huilend* geluid te kennen, dat er spoedig iemand weduenaar of weduwe staat te worden. In het eerste geval zou de vogel minder hard huilen, dan in het tweede, dewijl de mannen gewoonlijk minder misbaar maakten dan de vrouwen. Werd zijn geluid vroeg in den avond vernomen, zoo ware het een veeg teeken voor jonggetrouwen. Zoo hij zich in het midden van den nacht liet hooren, gold het gehuwden van middelbaren leeftijd. En tegen het aanbreken van den morgen, ware hij de schrik voor oude echtelingen.

Een zekere vogel, ter grootte van een duif, die in het Makassaarsch den naam van *vogeldief* (*ájáánjgááj-ájáánjgááj palóékká*) draagt, waarschuwt,

wanneer hij uit het westen of zuiden aan komt vliegen, dat er *dieven* in de nabijheid zijn.

De *páppi* (Boeg.) of *pípi* (Mak.), eene soort van vogel, die veel naar een' musch gelijkt, heeft, hoe klein ook, insgelijks een' voorspellenden geest. Wanneer hij hoog uit zee komt aanvliegen, waarschuwt hij als het ware tegen brand. Zeer laag bij den grond vliegende, is hij voorbode van moord. En zoo hij niet bijzonder laag, maar toch ook niet bijzonder hoog vliegt, voerspelt hij den visscher een goede vangst.

Hoeveel waarde op Zuid-Celebes aan de van vogelen ontleende voor- teekenen toegekend wordt, blijkt onder anderen in het Heldendicht van J-Mádi (Mak. Chrest. bl. 378, reg. 10 en vlgg.) uit de woorden, waarmede de moeder van J-Mádi haren zoon van den strijd terug wil houden: "Rust gij u dan wezenlijk uit ten strijde? mijn zoon!" zoo spreekt zij. "(Maar weet) ik heb zeer slecht geslapen, en mijne hanen, zij willen niet meer kraaijen. Ik heb gedroomd, dat het bovenste gedeelte van het dak van mijn huis in tweeën was gebroken, dat de stijlen van mijn' trap naar beneden waren gestort, dat de nachtuilen hun nest gemaakt hadden juist boven het midden van mijn huis, dat de vogel *rônroŋg-bâloc* onder den buitensten rand van het dak mijner woning zijn' stem had doen vernemen."

Doch zelfs de kapel (Boeg. *pálla-pálla*), dit zou men zeker niet verwacht hebben, heeft een bijzonder fijn vóórgevoel. Wanneer zij in een huis komende naar het vuur toe vliegt, duidt zij hiermede kommer en zorgen aan. Haar' koers nemende naar zolder of slaappleats, is het alsof zij zeggen wilde: men zal hier veel winst erlangen. Gedurig in- en uitvliegende is zij, evenals in het eerste geval, de voorbode van kommer, doch slechts in geringe mate.

Doch thans genoeg over vogels en kapellen.

Een kring om Zon of Maan baart den inlander geen' geringe bezorgdheid. Zulks is hem een teeken, dat er iets gewigtigs, bijv. het overlijden van een' magtig vorst, of een oorlog op handen zij.

Hoe zelfs een sterretje in het haar van een paard (*palísœ* Boeg., *tampalísœ* Mak.), al naar gelang van de plaats waar het zich bevindt, een belangrijk teeken zijn kan, vindt men in mijn Boeg. Woordenboek (bl. 148, kol. 1, reg. 11 vlgg. op *palísœ*) met een zevental voorbeelden opgehelderd. Nu eens is het een teeken, dat de eigenaar van het paard gevaar loopt er af te vallen, dan eens om in den strijd te sneuvelen, dan weder om vernederd te worden, dan weder eens om tot rijkdom te geraken, enz. enz.

Zelfs de nietige schubben van een' hanepoot zijn, men zou het nauwelijks kunnen gelooven, onder de voortekenen geenszins van gering belang te achten. En wee den liefhebber van hanenvechterijen, die zich daarvan geen' opzettelijke studie gemaakt heeft. Hij kan onmogelijk op goede gronden tot de meerdere of mindere sterkte en dapperheid van zijn' kemphaan besluiten, en hij loopt dus groot gevaar van hem in den strijd met zijn' medechanen het onderspit te zien delven (61).

Doch nog vreemder zal het welligt klinken, dat het voor het geluk van den toekomstigen eigenaar van huis of vaartuig van het uiterste belang is, dat men lette op de plaats waar de knoesten of kwasten (62) van het bamboes worden aangebragt, gelijk ook, welke houtsoorten tezamen voor één werk gebezigd worden. Uit vele voorbeelden slechts dit eene. Men bediene zich bij het bouwen van een huis vooral niet tegelijkertijd van de twee houtsoorten, die in het Boegineesch onder de benamingen van *wilálanġ* en *gároe* bekend zijn, want de eerste doet onwillekeurig denken aan het woord *rilálanġ*, binnen of *incendig*, de tweede is ook het gewone woord voor *roeren*, *beroeren*. Van daar dat men door de combinatie van deze twee houtsoorten gevaar loopt, om den bewoner van zoo'n huis veel *incendige ontroering*, met andere woorden *onrust des gemoeds*, te berokkenen.

Doch weinig zou het den inlander baten, of hij deze en nog zooveel meer andere voortekenen kende, zoo hij de middelen derfde, om den

vijand, die hem van alle kanten bedreigt, te bestrijden. En hier heeft hij nu gelukkig een' ontelbare menigte van wapenen ter zijner beschikking.

Men verneme bij voorbeeld, hoe de dokters of dokteressen ter verdrijving van allerlei ziekten en kwalen, die haar ontstaan aan de booze geesten te danken hebben, onder het prevelen van gebeden, nu deze dan gene medicijn op den patiënt spuwen en blazen (63), of hoe de bîssoc's bij groote rampen, als aanstekelijke ziekten, of ook bij zeer gewigtige plegtigheden, als het verplaatsen der rijksornamenten, en dergel. meer, door middel van gebeden, of duivelsbanning, of tooverformulieren, den invloed der booze geesten trachten te keeren. (Boeg. *awároe*, Mak. *kawároe*.)

Onder de vele middelen die niet enkel door dokters of dokteressen (*sânro* Boeg. en Mak.) en bîssoc's, maar ook door anderen zonder onderscheid gebezigd worden, bekleedt een' voorname plaats het bij Boeginees en Makassar onder den naam van *toélá-bála* en bij den Maleijer onder dien van *tōlaq-belā* bekende *middel tot afwering van ongeluk*. Het wordt vooral gebezigd van een koperen schenkblad (*kâppará*), waarop men sierih, pinañg en meer derg., voorts een potje drinkwater en een mandje gekleurde en geroosterde rijst, met een' aangestoken' inlandsche kaars er in, geplaatst heeft. Dit blad wordt op de slaappleats gesteld van hem, die op reis, of voor een' moeilijke, eenigzins gevaarlijke, zaak van huis is. Het afbrokkelen van de inlandsche kaars is een slecht, het tegenovergestelde een goed teken. In het eerste geval begeeft men zich naar de moskee om een offer te brengen, meestal in suiker met klapper bestaande, in de hoop, dat de afwezige daardoor als 't ware het zoete en vette der aarde deelachtig worde.

Doch ook zonder bijzondere aanleiding zenden de geloovigen van tijd tot tijd zulk een *toélá-bála* naar de moskee, om elk onheil, van welken aard het ook wezen moge, af te weren.

Zoo doet Âroe-Panjijâna de oude het bij voorbeeld alle jaren 7 weken achter elkander iederen Vrijdag. Telkens wanneer het koperen schenkblad naar het bedehuis zal gaan, brengt zij den rug harer handen tot twee keeren toe onder aan den rand van het blad, en eens daarboven, tegelijkertijd het manuaal makende van iets te willen afweren.

Behalve deze *tóólá-bála* heeft men nog verscheidene andere middelen tot afwering van gevaren.

Zoo zal men bij voorbeeld bij het in den wasem koken van rijst (Boeg. *sókkó*, Mak. *sonǵkoló*) zout in het vuur gooijen, opdat de booze geesten op het hooren van het daardoor veroorzaakte geknap wegloupen; bij het gewone koken van rijst (Boeg. *inânre*, Mak. *kânre*) is zulks overbodig, omdat dan de rijstpot gesloten is, en de booze geesten dus niet weten, wat in dien pot is.

Zoo zal men ook bij voorbeeld op zee zijnde dikwerf tot wering van ongeluk eene offerhande in het water gooijen, bestaande in eijeren, met sierih en pinañg, alsmede gekleurde en geroosterde rijst (64). Bij gebreke hiervan bedient men zich in nood ook wel voorloopig van een gevouwen sierihblad, met kalk en gambier er in, alsmede kalk er bij, voor een pruijpje (*râkkó-ôta*). Zeer gewoon is ook de meestal in eten bestaande offerhande voor *schip*, *huis* of *land*, die bijv. bij het betrekken van een nieuw huis of in geval van ziekte hier en daar neêrgezet wordt, waarbij natuurlijk de *pinañg* en *sierih* nooit vergeten worden (65).

Verder zijn onder de behoedmiddelen inzonderheid te rekenen de zoogenaamde *âjimats* of *talisman's*, die hoofdzakelijk de een' of andere met Arabische letters geschreven' plaats uit den Koran bevatten. Zulk een talisman wordt dan dikwerf door de kinderen in den vorm van een armbandje gedragen, en is nu eens grootendeels van goud, dan eens eenvoudig van wit doek (66). Doch vooral is de man die op de jagt of ten strijde trekt doorgaans goed van *âjimats* voorzien, opdat hij zooveel mogelijk onkwetsbaar zij en geen gevaar loope van zijn paard te vallen

of eenig ander ongeluk te bekomen (67). Daarom heeft de voorname inlander meestal van voren boven zijn' krisband een gouden doosje of kokertje hangen, met een geschreven talisman er in (68). Daarbij is hij er vooral op uit, om de eene of andere *oeláwoe*, of soort van steenachtige verharding, magtig te worden. Hoe zulk een *oeláwoe* niet alleen dienen kan, om iemand ijzervast te maken, maar ook in ontelbare andere opzigten van onberekenbaar nut is, kan men opmaken uit mijn Boeg. Woord., bl. 890, kol. 2, reg. 14, op *oeláwoe*, waar men een 25 soorten van *oeláwoe* vindt opgeteekend.

Wat men onder Boeginesche en Makassaarsche helden zeldzamer aantreft, omdat het hoogst moeilijk valt, zoo iets te bekomen, is eene soort van kogels, die altoos raken, en daarna tot den eigenaar terugkeeren. Dit kostelijk wapen is bekend onder den naam van *ánú-peljóé-nanŷ* (69). Twee andere insgelijks niet gemakkelijk te verkrijgen middelen om ijzervast te maken zijn een *muizenkettingje* van klokkemetaal en een *varkenskettingje* van ijzer. Het eerste is van den vorst der ratten en muizen, het andere van dien der varkens afkomstig (70).

Behalve deze middelen om ijzervast te worden, zijn er nog verscheidene andere, doch om die alle te kennen, dient men de geheime wetenschap te bezitten, die ons den weg daartoe aanwijzen kan (71). Doch niet alleen wanneer hij op de jagt gaat of ten strijde trekt, bedient de Boeginee of Makassar zich van allerlei middelen, om zijn geluk te verzekeren en het ongeluk af te weren, maar ook in vele andere omstandigheden des levens. Zoo is hij bij voorbeeld regt blijde, wanneer hij bij het klimmen in de boomen zich van een *kattenhoorn* (72) kan voorzien. Zulk een hoorn, dien ik tot mijn leedwezen nog nooit te zien kreeg, geeft den bezitter de vaardigheid, om van de steilste hoogte ongedecerd af te springen, evenals of hij een kat ware.

Hij die uit visschen wil gaan, voorziet zich gaarne van zeker tooverformulier, waarop de visschen in menigte komen aanzwemmen.

Dat de minnaars ook op Zuid-Celebes een toovermiddel hebben om

het hart der geliefde aan zich te verbinden, zal zeker niemand bevreemden. De tranen van een' soort van dolfijn, die onder de Boeginezen *róedjoeñg*, onder de Makassaren *róeyoeñg* heet, moeten vooral een onweêrstaanbare tooverkracht bezitten (73).

Dat het voor den handelaar insgelijks van groot belang is, om de koopers tot zich te lokken, spreekt wel van zelf (74). Men hangt alzoo in de winkels nu eens het kleverige van een gâmmi-visch op (75), in het volle vertrouwen, dat hierdoor de koopers zullen blijven kleven, dan eens den kop van een' jaarvogel, die bij Boeginees en Makassar *álo* heet, opdat de menschen niet (!?) *verhinderd* mogen worden, om te komen koopen, aangezien dit *álo*, insgelijks de betcekenis heeft van *verhinderen*, dan weder den kop van een vogel welke bij ons den naam van *timmerman*, onder de Boeginezen dien van *tampálitáto*, en onder de Makassaren dien van *bantinóttó* draagt. Dit laatste geschiedt, omdat die vogel steeds met den snavel tegen den stam van een' boom kloppende, van beneden naar boven voortgaat, en den winkelier alzoo gedurigen vooruitgang in zijn' zaken waarborgt (76).

Van de zoogenaamde *peñjôeroe's* (Boeg.) of *piñjôeroe's* (Mak.) (77), of middelen tot aubrenging van geluk, bij voorbeeld bij gelegenheid van het *trouwen* gebezigd, gewaagde ik reeds boven. Hier nog slechts een enkel woord over de *barákká* (Boeg.) of *barákká* (Mak.), het Arab. *barakat*, *zegen*.

Als *barákká* wordt vooral gebezigd een geschenk van iemand die veel *zegen* van den Hemel ontvangt, hetzij door tot hoogen rang op te klimmen, hetzij door veel schatten te vergaderen, hetzij door hoogen ouderdom te bereiken, hetzij door op cenige andere wijze bijzonder grooten vooruitgang te maken.

Zulk een *barákká* bestaat bij voorbeeld in wat geld, of een' kris, of wat het ook wezen moge, en zal, meent men, hem, wien het gegeven wordt, den zegen van Allah in dezelfde mate doen ondervinden (78).

Zal een inlander op Zuid-Celebes het u soms vrij lastig maken niet

zijn verzoek om toch de een' of andere *barákká* van u te mogen hebben, en zoodoende evenals gij tot eer en aanzien bij het Hollandsch gouvernement op te klimmen; nog veel meer moete zoudt gij met hem hebben, zoo hij zich verbeeldde, dat gij in het bezit waart van een' zoogenaamden ring of armband van den onder den naam van *Lóũgga* bekenden reus (79); hiermede toch zou hij zich tegen elken aanval van de booze geesten gewaarborgd achten. Jammer slechts, dat zoo kostelijke zaak zoo hoogst zeldzaam voorkomt.

Over *sabiyái* en *katoepána Toewalónronj* zie men beneden bij behandeling der begrafenisplegtigheden. En thans genoeg hiervan. Liever sta ik nog eenige oogenblikken stil bij een drietal dingen, waarvoor ieder inlander, zonder onderscheid van rang of stand, zich wachten kan en moet.

Zij worden aangeduid met de woorden *boesoeng* (Boeg.) of *bássoenj* (Mak.), *mákárrá* (Boeg.) of *kárrassá* (Mak.) en *pemáli* (Boeg.) of *kassipáli* (Mak.)

Onder het Boeginesche *boesoeng* en het Makassaarsche *bássoenj* (80) verstaat de inlander algemeen *opzicelling van den buik* tengevolge van gebrek aan eerbied, hetzij in woorden of daden, jegens de voorouders, vooral wanneer die van vorstelijke afkomst zijn. Hiervan loopt dus bij voorbeeld een ieder gevaar, die de namen der oude vorsten met te weinig naauwkeurigheid en zoo maar lichtzinnig weg vermeldt.

Zoo ook zal een schrijver eenig bijzonder oud en daardoor in zijn oog zeer heilig boek niet voor ons durven af te schrijven, uit vrees van *máboesoeng* te worden, tenzij hij vooraf, onder het prevelen van gebeden, wat bloed van een' haan en een hen tegen zijn papier aangesmeerd heeft.

Deze offerhande heet *patjérá*, onverschillig van welk beest men zich daarvoor bediene. Dit *patjérá* komt dus insgelijks voor van den buffel, welks bloed bij de wijding van het vaandel vóór of na den strijd, daartegen aangesmeerd wordt. Zoo ook van het beest dat aan het einde van

een feest op gelijke wijze gebezigd wordt bij het opbergen van rijks-sieraden en duivelbanners (81).

Het Boeginesche *mákárrú* of Makassaarsche *kárrassá* wordt van ieder persoon of plaats gebezigd, die volgens inlandsch begrip door een' boozen geest bewoond of bezield is (82). De inlander zal daarom zulk een persoon of plaats zooveel mogelijk vermijden.

Wanneer een heer zijn' jongen vervenscht, en deze kort daarop enig ongeluk ondervindt, houdt men zich zooveel mogelijk op een afstand van den man, die blijkbaar in betrekking staat tot de booze geesten.

Een boom waaronder iemand geslapen heeft en kort daarna ziek werd, is den inlander een verblijf van den eenen of anderen boozen geest.

Wanneer hij bij ongeluk iemand voorbijgaat, die zichzelven het leven benam, of op last der overheid opgehangen werd, meent hij terstond den invloed van een' boozen geest te bespeuren (83). Zelfs wanneer hij op zee eene plaats voorbijvaart, waar hij meent dat de booze geesten zich kunnen ophouden, al zij het ook het *graf van een heilige* (84), of een *afgodstempeltje* (85), is hij alles behalve op zijn gemak. Hij houdt zich dan ook zoo stil mogelijk, en wanneer hij noodzakelijk spreken moet, heeft hij voor *water, wind, vuur, koken, eten, rijstpot*, enz. geheel eigenaardige woorden, die noch Boeginesch noch Makassaarsch zijn en alzoo door de booze geesten niet begrepen kunnen worden. Ook wacht hij zich wel om op zulke plaatsen enig licht aan te steken, en daardoor zijne tegenwoordigheid te verraden.

Deze voorzorgsmaatregelen worden vooral in acht genomen nabij Tâna-boëkkóe, bewesten Zuid-Celebes. Dan verbergt men zelfs al wat wit of ligt van kleur is, en daardoor bijzonder in het oog valt. Nu geen wonder, want op die hoogte bevindt zich de *koerûa*, een zee-monster met drie armen, waarvan er één tot bij Mandar, een tweede tot het eiland Samatâloc (ter hoogte van Panġkaġjene), en een derde tot bij Panġikîyaŋ reikt. Zoo dus dit monster den schepeling be-

speurt, sleept het hem zonder de minste moeite in den diepsten afgrond mede.

Bij het Boeginesche *pemâli* of Makassaarsche *kassipâlli* (86) denkt de inlander aan alles wat verkeerd is en gewoonlijk nadeelige gevolgen na zich sleept. Zoo bij voorbeeld het vegen in een huis na zonsondergang, omdat men daardoor gevaarloopt om rijst en ander eten door den vloer naar beneden te laten vallen, zonder dat kippen of andere nuttige huisdieren daarvan tot voeding gebruik maken. Zoo ook is het pemâli, indien de vrouwen zonder baadje, of niet behoorlijk aangekleed naar den zolder gaan, om een zoo heilig gewas als de padie te halen, of zoo zij de rijst koken in een' oogenblik dat zij wegens het een of ander ontstemd zijn.

Desgelijks is het zeer pemâli om van de rijst te eten, terwijl die nog op het vuur staat. Dit mag dan pas geschieden, als zij behoorlijk opgedischt is, en zoowel mannen als vrouwen overeenkomstig de gewoonten des lands gezeten zijn. Men mag, zoo spreekt de Inlander, vooral niet vergeten, dat de rijst van Saṅgiyaṅ-sârri, die dochter van Batâra-goëroe en We-Sâocriwoë, afstamt. En wat de toespijken betreft; zoo moge men zich daaromtrent eenige meerdere vrijheid veroorlooven; echter houde men toch steeds op het oog, dat zij als 't ware de volgelingen van die Saṅgiyaṅ-sârri zijn.

Voorts is het ook pemâli, zoo kleine kinderen te veel met kippen spelen, want daardoor loopen zij NB. gevaar *kippen-blind* te worden, of de *vallende ziekte* te krijgen. Dit laatste ziet daarop, dat deze ziekte in het Boegineesch en Makassaarsch wordt aangeduid met eene uitdrukking die letterlijk beteekent: *spartelen als een kip die ligt te sterven*. (Boeg. *mâte-mâte mânôé*, Mak. *mâte-mâte ðjāṅjaṅj*.)

Eindelijk is het, om nog één voorbeeld aan te halen, en daarmede mijne beschouwing over de bijgeloovigheden te eindigen, pemâli, zoo men op reis ga, of iets anders van eenig gewigt onderneme, zonder vooraf de *kolika's*, d. i. *geschriften, tabellen of figuren*, of wat het ook

wezen moge, waaruit wij vernemen kunnen, welke tijd daarvoor gunstig zij, of niet, behoorlijk geraadpleegd te hebben. Men verg. mijne verhand. over de Makassaarsche en Boeginesche kotika's.

Zal het U uit het bovenstaande overvloedig gebleken zijn, dat Boeginees en Makassar, zelfs de hoogere standen niet uitgezonderd, over 't algemeen nog zeer weinig kennis van de Mohammedaansche Godsdienst bezitten; een' beter' gedachte krijgt men voorzeker van de verstandelijke ontwikkeling van beide volkeren, wanneer men de onderscheiden' voortbrengselen hunner letterkunde ter hand neemt, men vergelijke slechts hetgeen ik daarvan in mijne Boeginesche en Makassaarsche Chrestomathiën opnam.

Evenwel valt het niet te ontkennen, dat zij als echte kinderen der natuur zich dan pas het gunstigst aan ons voordoen, wanneer het er op aankomt, om hetzij te land of te water hun lichamelijke vaardigheid te toonen. Laat ons dus thans een' enkelen blik werpen op jagt en visscherij, en daaraan zooveel mogelijk een' beschouwing van alle onder hen gebruikelijke vermaken, ook die der kinderen niet te vergeten, vastknoopen.

De jagt nu van den inlander op Zuid-Celebes bestaat hoofdzakelijk in de strikjagt op herten en wilde zwijnen. Soms geschiedt die eenvoudig door middel van strikken van reepen buffelhuid, die men hier en daar in het bosch uitzet (Boeg. *sáppanġ* of *síyó*, Mak. *pénġko* of *síkó*) en in stilte van wachters laat bewaken, terwijl het wild met groot geraas door menschen en honden derwaarts gedreven wordt.

Meestal echter heeft een' strikjagt op geheel andere wijze plaats, namelijk zoo, dat men te paard zit en behoorlijk van een' striklans voorzien is. Zulk een' lans vindt men afgebeeld in de beide ethnographische atlassen van mijn Makassaarsch en Boeginesch Woor-

denboek, Plaat VIII, Fig. 3. En een' naauwkeurige beschrijving daarvan voegde ik aan het slot van elk dier werken toe.

Meestal gaat men maar eenvoudig op zulkeen' jagt, zonder het wild vooraf te hebben doen bijéén drijven (87).

Dikwerf echter laat men ook van te voren met behulp van menschen en honden het wild binnen een zeker terrein opjagen, en soms met bamboezen omheiningen, doch gewoonlijk door middel van de geelkleurige, en daardoor de herten en zwijnen verschrikkende *oclámí's* (Mak.) of *áúmpóé's* (Boeg.), eene soort van zeer dun band, vervaardigd van de uitspruitsels der palmbladen (Boeg. *wáúmpoŋg*, Mak. *bómbonŋ*) insluiten. Als de beesten dan op den dag van de jagt uit de bosschen in de vlakte, waar bij voorname jagten een' *laŋgkéyanŋ*, of *hooge bamboezen stellaadje voor de toeschouwers*, prijkt, gedreven worden, rent het heirleger van jagers op de vlugge ongezadelde rossen het verschrikte wild tegemoet en achterna, om hert of zwijn de aan de bamboezen lansen bevestigde lasso's (89), om kop of lijf te slingeren, en het vervolgens met het lemmet der pick zonder eenig mededoogen den doodelijken steek toe te brengen (90).

Soms, vooral bij groote jagten, die maanden van te voren voorbereid zijn, is de buit zoo aanzienlijk, dat men dien vooral in een Oost-Indisch klimaat onmogelijk naar behooren verorberen kan, en alzoo een groot gedeelte totaal moet laten bederven. Het beste wat men doen kan, is om daarvan ten spoedigste d'inding (Boeg. *pídjá*, Mak. *tóppá*) of gedroogd en met zout, tamarinde en speerijen bereid vleesch te maken.

Op de jagtplaats zelve doet men zich natuurlijk terdege te goed aan dien overvloed van hertevleesch. Daarbij wordt het inzonderheid als eene lekkernij beschouwd, om dit vleesch raauw met zout, peper, limoensap en dergel., soms ook met het bloed dat in de ruggegraat zetelt, te eten (91). Een' andere jagt-lekkernij bestaat in hertebloed met aan stukjes gesneden' darmen, hetgeen men tot een' pap gekookt

heeft. Dit geregt is bij Boegincees en Makassaar bekend onder den naam van *balóvtá* (92).

Behalve deze twee lekkernijen is er nog een' derde, teweten de *nieren*, en deze lekkernij schijnt al bijzonder in den smaak te vallen, want gewoonlijk heeft de jager die reeds uit het hert gchaald en raauw opgegeten, vóórdat het beest nog de langkêyañg bereikt.

Om den jager, die een hert gestrikt heeft, niet uit eigen' beweging den kop tot en met de borst van dat beest aan te bieden ware vooral, wat de Makassaar, gelijk wij boven zagen, *kassipállí*, de Boegincees *pe-máli* noemt. Zoo men dit verzuimen mogt, zou het paard, waarop die ruiter zat, niet ligt weêr een hert achterhalen.

Wanneer de inlander op Zuid-Celebes nu en dan met een geweer op de vogeljagt gaat, om bij voorbeeld wilde eenden te schieten, is dit natuurlijk geheel in navolging van ons.

Meer overeenkomstig de Boeginesche en Makassaarsche gebruiken zou het zeker zijn, wanneer hij zich daartoe van een blaasroer (Boeg. *sáppóé*, Mak. *sáppóé*) bediende. Dit wapen echter, waarvan men in mijn' ethnographische atlassen een' afbeelding, en achter mijn' Boeginesche en Makassaarsche Woordenboeken de beschrijving vindt (93), wordt thans, evenals pijl en boog (Boeg. *páppé*, Mak. *pána*), slechts zelden meer aangetroffen.

Een ander vermaak, dat zeker niet minder gezocht is dan de jagt, en ook, gelijk ten onzent, voor velen tevens een middel van bestaan uitmaakt, is de vischvangst.

Zeer onderscheiden zijn de wijzen, waarop die plaats vindt, gelijk men vooral uit den Ethnographischen Atlas bij mijn Boeginesch Woordenboek zal kunnen zien. Ter bekorting verwijs ik dus den lezer* hoofdzakelijk naar dit werk. Zoo vindt men Pl. XIII, Fig. 7, en Pl. XIII, lett. a, Fig. 7 een' vischhengel met toebehooren, ter linkerzijde van laatstvermelde Fig. een hengeltuig met een zwaar stuk lood van onderen, om in diep water, bij voorbeeld op zee, mê te kunnen vissen,

Fig. 8 een' vischhaak dien men uitwerpt, Fig. 9 eene vischlijn met haak, welke men al varende voorttrekt. Hier valt het zeker op, dat de vischhaak van kippeveëren voorzien is. Die veëren moeten soms de dienst doen van aas, waarvoor men anders gewoonlijk in zoet water de eijeren van eene soort van roode boommier (Boeg. *arállá*, Mak. *boembéra*), in zout water kleine vischjes, garnalen en dergelijken, bezigt. De visschen laten zich door dit zoo fladderend aas maar al te dikwerf verschalken, en raken terwijl zij een lekker beetje denken magtig te worden met hun bek aan den haak vast.

Fig. 10 stelt een vischharpoen voor (Boeg. en Mak. *kanjǽǽǽ*), dat evenals onder ons slechts bij het vangen van walvisschen, haaijen en andere groote visschen te pas komt.

Pl. XIII, Fig. 1 tot en met 4, en Pl. XIII, lett. *a*, Fig. 1 tot en met 6, stellen allerlei netten voor, als Pl. XIII, Fig. 1, een treknet van koewal of ander touw (Boeg. en Mak. *panámbe*) (94); Fig. 2 eene soort van groot net, dat bij voorbeeld over de gansche breedte van een' rivier wordt uitgespannen en dan toegehaald; Fig. 3 eene soort van schepnet, bestaande uit drie bamboezen in den vorm van een' driehoek tezamen verbonden, en een' zak van koewal-touw (Boeg. *sódo*, Mak. *dári*), terwijl men hieraan ook soms, gelijk Pl. XIII, lett. *a*, Fig. 5, voorgesteld wordt, een bamboezen vlechtwerk heeft; Pl. XIII, Fig. 4, een werpnet (Boeg. en Mak. *ǽǽǽ-bóéwǽǽ*); Pl. XIII, lett. *a*, Fig. 2, stelt een net (Boeg. *bǽǽǽǽ*, Mak. *bǽǽǽǽ*) voor, dat van een' hooge bamboezen stellaadje in zee neêrgelaten wordt; Fig. 4 wederom eene soort van schepnet (Boeg. *dári*), bestaande in twee elkander kruisende bamboezen, waar het net in het vierkant oingespannen wordt, alsmede een bamboezen handvatsel, dat die twee bamboezen in het snijpunt raakt; eindelijk Fig. 6 eene soort van vischtuig (Boeg. en Mak. *rǽǽǽ-rǽǽǽ*), bestaande in een' langen houten stok en een net met een rand van rotan (95).

Behalve vischhaken en netten bezigen Boeginesche en Makassaarsche

visschers ook onderscheiden' bamboezen toestellen. De meest algemeene, die ook elders in Oost-Indië veel aangetroffen wordt, is die welke daar bij alle Europeanen onder den naam van *sero* (Boeg. *ḡállá*, Mak. *bíla*) bekend staat. Men vergel. de zeer duidelijke teekening op Pl. XIII, lett. a, Fig. 1, met de uitvoerige beschrijving daarvan bij Pl. XIII, Fig. 5.

Pl. XIII, Fig. 6, stelt een bamboezen korfje voor, hetwelk men bij laag water op de visschen zet, om ze zoo te vangen. (Boeg. *salákkó*, Mak. *bíla-bódo*.)

Verder heeft men een' fuik van gespleten rotting of bamboes met één opening, bij Boeginezen en Makassaren onder den naam van *boe* of *bóewoe*, bij Maleijers en Batakkers onder dien van *boeboe* bekend, alsmede eene soort van vischfuik van gevlochten bamboes, met een' stok er aan, waarmede zij door het water voortgetrokken wordt, ten einde aldus den visch te vangen. (Boeg. en Mak. *lángka*.) M. v. Pl. XIII, lett. a, Fig. 3. Nog een andere bamboezen vischtoestel is de Boeginesche *padĩmpa* of Makassaarsche *paŋgẽmba*, zooveel als *opdrijver van visch* (96). Deze toestel bestaat in circa 5 vadem lange bamboezen, alsmede jonge uitspruitsels van palmblad (Boeg. *wáĩmpoŋg*, Berg-Boeg. *õĩpoŋg*), door middel van stevige ranken of slingerplanten (Boeg. *welárũŋg*, Mak. *kaléleŋg*) tezamen gebonden, en met behulp van steenen tot onder op den bodem van het water reikende. Met zulk een' toestel wordt dan de gansche breedte eener rivier afgezet, om den visschen allen doortogt te beletten. En wanneer nu die toestel met al het den Inlander zoo bijzonder eigen geschreeuw en gejoel voortgetrokken wordt, terwijl de rivier bovendien bezaaid is met eene menigte van allerlei prauwtjes, zoekt de verschrikte visch, zoo hij niet reeds in de netten van de hem aan alle kanten omgevende visschers verstrikt is, wanhopig aan de monding der rivier een' uitvlugt, maar o wee! ook daar is hem de aftogt belet, en vervalt hij op jammerlijke wijze in de reeds boven besproken' sêro's of bamboezen vischfuiken.

Reeds vroeger gaf ik van deze wijze van visschen eene beschrijving in het Jaarb. van Celebes van 1865, bl. 153. Doch verkeerdelijk werd daar die toestel *ómpoñj* genoemd; dit *ómpoñj* is een woord uit het Berg Boegineesch, hetwelk gelijk staat met het zuiver Boeginesche *wámpoñj*, en dus de jonge uitspruitsels van palmblad, waarvan boven gewaagd werd, te kennen geeft.

De daar beschreven vischpartij vond plaats bij een' zandbank aan de monding van de Boëwa-rivier in de tegenwoordige Afdeeling der Oosterdistrikten van het gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden. Dat was een' privatieve visscherij van zekeren Âroc-Boëlo-boëlo, bekend onder den naam van *Máná-lówe*, letterlijk: *groote erfenis*. Zoo heeft men ook op Zuid-Celebes, evenals in Holland, vele privatieve jagten. En ook daar wordt de overtreder van visch- en jagtreglementen strengelijk gestraft. Zelfs mag hij in de onafhankelijke inlandsche rijken blijde zijn, zoo hij er met eene boete van 44 reyaal of f 88 afkomt, en zijn jagtros of praauw behouden mag.

Daar, waar geen' privatieve visscherij bestaat, heeft men soms de bepaling, dat alle visch, die des Donderdags (teweten van Zonsondergang tot den volgenden morgen, wanneer de Zon opkomt) in de *séro's* aan strand gevangen wordt, van het eerste ploegen af tot aan het padicstampen toe, aan den vorst toekomt. Zoodanige visch wordt dan ook in het Boegineesch en Makassaarsch met een eigenaardige benaming aangeduid, die zooveel te kennen geeft als *Donderdagsche visch*, of *visch* die op *Donderdag* aan den vorst des rijks toebedeeld wordt.

Doch om tot de toestellen voor de vischvangst terug te keeren, het opdrijven van den visch geschiedt niet enkel met zulke overendstaande bamboezen, maar ook eenvoudig door middel van eene lijn, waaraan stokjes van eene soort van suikerriet zonder sap (Mak. *tábœ-sála*, Boeg. *arásœ*) gebonden zijn (97).

Een' eenigzins verraderlijke manier om den visch te vangen, is door middel van *lówa* (Boeg., Mak. en Soend. = het Mal. en Jav. *lorba*),

vastmaakte (109). Waartoe dit eigenlijk diende, durf ik niet te bepalen.

Na afloop nu van dit alles, treden de eigenaars van de beide hanen of hunne gemagtigden met de heldhaftige beesten in het strijdperk, waarin zich reeds de man bevindt, die met het toezigt bij het hanengevecht belast is, en daarvoor den linkerpoot van den overwonnen haan bekomt (*pasépa* Boeg. en Mak.).

Bij zeer groote feesten treft men ook een' scheidsregter (*pabijjára-sáoēj*) daarbinnen aan. Anders komt die slechts te voorschijn, wanneer er eenige twist omtrent den uitslag van het gevecht of dergel. te beslechten valt.

Nadat een ieder eerst zijn' eigen haan in hoogdravende bewoordingen geprezen (*gānti* Boeg. en Mak.) heeft, houdt men de strijders een poos tegenover elkander, ze terdege aanhitsende, om ze ten slotte los te laten. Nu strijken zij met de lange achterveêren statig langs den grond (110), terwijl de veêren van den hals bij wijze van kragen over den kop vallen. Dit duurt echter niet lang, want weldra beginnen zij elkander te pikken en met de pooten te slaan (Boeg. *māñjāmpā*, Mak. *sépoló*).

Als de hanen dan na eenigen tijd vermoeid tegenover elkander blijven staan, heet het, dat zij elkanders schubben in oogenschouw nemen, om te overwegen, wie van hen wel de sterkste zou zijn. (Boeg. *mābi-ljára-sissí-ni mānoéē*, Mak. *ābiljára-sissí-mi ōjāñgāñja*). Doch meestal duurt de strijd niet lang, en ziet men spoedig één van de beide hanen dood of zwaar gewond ter aarde storten, tenzij hij bijna onmiddellijk in de vlugt zijn heil zoek. Wanneer de eene haan den ander op het slagveld doet vallen; wordt hij van zijn' spoor bevrijd (Boeg. *riboekāwi pamoelāna*, Mak. *nilakkāsi pamoelāna*), en bij het slagtoffer gebragt. Indien hij dan voortgaat, met zoo nijdig mogelijk te pikken, voldoet hij hiermede aan de laatste vereischte, om als overwinnaar beschouwd te worden. (Boeg. *naālāñgi alēna*, Mak. *napanḡalléyanḡi kalēna*).

Bij gebreke daarvan wordt aan den eigenaar van den bezweken' haan

gevraagd, of hij zijn' haan met den kop op de *parasīla*, eene soort van *gaffeltje* (111), wil laten leggen.

Acht deze dit overbodig, zoo is de zaak uit. Anders geschiedt zulks door den opzigter van het strijdperk (*pasépa*), en moet de overwinnaar nog tot drie keeren toe in den kop van den ander pikken. Doet deze zulks, zoo heeft zijn meester de weddingschap en ook den gevallen' haan gewonnen (112). Echter moet hij den linkerpoot van het beest aan den opzigter van den strijd afstaan, tenzij hij zulks afkoope, waartoe gewoonlijk de gelegenheid bestaat tegen betaling van 5 duiten.

Als de haan, die de zegepraal behaald heeft, niet alleen terstond daarna, maar zelfs vóór het gaffeltje gehouden, weigert in den kop van den gevallen vijand te pikken; nog veel meer, wanneer hij terstond, nadat hij dien doodelijken slag toegebracht heeft, aan den haal gaat, wordt de zaak als *pari* (Boeg. en Mak. *poéli*) beschouwd, ten minste bij een hanengevecht in een behoorlijk strijdperk.

Indien echter het gevecht zonder voorbereidselen zoo maar eenvoudig vóór het huis of op den weg plaats heeft (*sáoenj-ñjáwa*), komt het er zoo naauw niet op aan. De haan, wiens leven (*ñjáwa* Boeg. en Mak.) gespaard blijft, wordt als overwinnaar beschouwd, al mogt hij ook na het toebrenge van den doodelijken slag aan den haal gaan, of weigeren tot drie keeren toe in den kop van zijn' tegenstander te pikken.

Voorts wordt niet enkel de haan, die op het slagveld valt, maar insgelijks de lafhartige die wegloopt, als overwonnen beschouwd, en draagt dan den naam van *levend lijk* (Boeg. *bákke-tóro*).

Men brengt in dat geval de hanen tot drie keeren toe bij elkander (Boeg. *mópasīla*). En als de weggeloopte haan zich dan tot drie keeren toe laat pikken, zonder terug te pikken, is de neêrlaag volkomen.

Wanneer beide hanen zwaar gewond nedervallen (Boeg. *máloekáña*, Mak. *áloekáña*), is het *pári* (*poéli*).

Zoo ook, wanneer zij beide weglopen.

Bij dit *pari* is de eene haan voor den opzigter, de ander voor den

scheidsregter, tenzij de eigenaars het willen of kunnen vinden, om hun haan voor 30 duiten af te koopen.

Wat verder de afrekening betreft, zoo wordt er van de *tóro* of *inzel*, die binnen de omheining van het strijdperk te voldoen is, dertig duiten per reyaal of *f* 2 afgetrokken. Daarvan zijn 10 duiten voor den opzichter (Boeg. *si-ówañj padjére wála-wála*), 10 duiten voor den eigenaar van den haan (Boeg. *si-ówañj padjére-mánoé*) en 10 duiten voor den eigenaar van de spoor (*si-ówañj padjére-ládji*).

Ten slotte gewaag ik nog van een hanengevecht, dat volgens den Heer Bakkers (Leenvorstendom Bôni, bl. 101) in het rijk van Bône bij groote door den vorst te geven huwelijks- en besnijdenisfeesten plaats vindt. Alsdan moeten alle voorname landschaps- of distriktshoofden twee aan twee hunne hanen tezamen laten vechten, en ieder wiens haan overwonnen wordt, betaalt *se-káti se-tái*, of 88 reyaal (*f* 176) en 88 duiten. Dit geld wordt niet door het hoofd zelf, wiens haan het onder-spit gedolven heeft, maar door de arme bevolking van het landschap of distrikt opgebracht, en den koning als hommage aangeboden.

Na de hanenvechterij is de toptafel (Boeg. *amedjãñgãñj* of *adadoéñj*, Mak. *pamedjãñgãñj* of *padadoéwañj*) zeker het spel, dat de hartstogten het meest in beweging brengt (113).

De voorname toptafel echter, die altoos door een' Chinees gehouden wordt, is het zoogenaamde *tóngkó*-spel, waarvan ik zoowel in mijn Makassaarsch (bl. 270 vlgg.) als mijn Boegineesch Woordenboek (bl. 286 vlgg.) een' uitvoerige beschrijving gaf.

Het meest gebruikelijke kaartspel is het *omi*, dat wel enige overeenkomst met ons ombre- en quadrille-spel heeft, zooals blijken kan uit hetgeen ik daaromtrent mededeelde in het Tijdschrift voor Ind.-taal-, land- en volkenkunde v. 't Bat. Genootsch., Deel XI, Afl. 6, bl. 525 tot en met 527. Voorts heeft men het *patówi*-spel (114), het *kówa-góñjgonj*-spel (115) en het spel genaamd *kénsi*, het Port. *quinze*, *vijftien*, veel overeenkomst hebbende met ons *vingt et un* (116).

Ons schaakspel (Boeg. en Mak. *ĩjátoró*), 't welk, gelijk bekend is, zijn' oorsprong uit Perzië ontleent, wordt onder Boeginezen en Makassaren, niet of althans hoogst zelden, aangetroffen.

Meer, ofschoon geenszins algemeen, bekend is het damspel (Boeg. *adĩnjĩnjĩ*, Mak. *padĩnjĩnjĩ*), waarbij men zich echter niet, gelijk wij, van een *bord* met *schijven*, maar eenvoudig van een' *in het zand getrokken figuur* en *steen*en, bedient. Eene andere soort van damspel, welke alleen onder Makassaren in gebruik is, en met een houten bord gespeeld wordt, draagt den naam van *patábállanĩ* (117).

Van het *gĩla*-spel, hetwelk evenals het damspel door twee personen op een bord met 49 vierkante vakken, waarvan 9 met een kruisje gemerkt (118), (Ethn. Atlas, Pl. XIII, Fig. 12) gespeeld wordt, vindt men een' naauwkeurige beschrijving in mijn Boeg. Woordenboek, bl 71, kol. 1, reg. 4 v. o. op: *gĩla* N°. 1, vlgg.

De twee soorten van *galĩljĩnjĩ*-spel, die vooral in rouwtijd veel gespeeld worden, en waarvan de eerste in het Makassaarsch *galĩljĩnjĩ*-, de tweede *dĩra-dĩra*-spel heet, vindt men in beide Woordenboeken uitvoerig beschreven (119).

Dat muziek en zang op de feesten van Boeginezen en Makassaren niet gemist worden, zal uit de beschrijving daarvan reeds overvloedig gebleken zijn. Jammer slechts, dat zij ten minste voor Europeesche ooren alles behalve lieflijk klinken. Eene afbeelding van al de onder hen gebruikelijke muziekinstrumenten vindt men in beide Ethnogr. Atlassen, Pl. VIII, Fig. 17 tot en met 24. En eene beschrijving daarvan plaatste ik achter de Woordenboeken.

Aan de danskunst wordt meer zorg besteed. Echter vallen ook de dansen van Zuid-Celebes doorgaans niet in den smaak der Westerlingen. De danseressen munten wel door buigzaamheid van ledematen, maar geenszins door vlugheid en sierlijkheid van bewegingen uit.

De voornaamste dansen zijn: het Boeginesche *mĩljĩgĩ* of Makas-

saarsche *ákaréna*, dat evenals het Boeg. en Mak. *salóuréng*, enkel aan de hoven door prinsen en prinsessen geschiedt.

Bij het laatste heeft men altoos 2, 4, 6, 8 en nog meer personen, doch steeds een even getal.

Danseressen van minder allooi, die evenals de Javaansche *roŋg-gēng*'s voor geld nog wel eens meer dan enkel haar danstalent veil hebben, heeten onder Boeginezen en Makassaren *padjôgé*, terwijl de man die tegen betaling van eenige duiten, hetzij 10, 30 of 60 duiten, de eer geniet van met haar te mogen dansen, den naam draagt van *paŋjibīŋj*.

Wanneer een Europeaan op Zuid-Celebes zulk een dansend paar hier of daar langs den weg ontmoeten mogt, zij hij gewaarschuwd, daar vooral niet midden door te loopen, want de *paŋjibīŋj* zou hierin ligtelijk een' grove belediging zien, en hij ware volgens inlandsch gebruik volkomen in zijn regt, indien hij den vermetele, die zich zoo iets durfde verstouten, op staanden voet, met kris of dolk doorstak. Ja zoo hij dit niet deed, had men zulks waarschijnlijk enkel hieraan te danken, dat de man bij zich zelven dacht: O! dat is zeker weêr een domme onbeschaafde Hollander, die volstrekt geen' opvoeding genoten heeft!

Eenigzins meer levendige dansen, eene soort van krijgsdansen, die alleen door mannen uitgevoerd worden, zijn:

het Boeg. en Mak. *lénjgó*, door één man (120), het Boeg. *pánjlja* of Mak. *pánjlja*, door twee mannen (121), het Boeg. en Mak. *sére-Bándaŋj*, eene soort van Bandaschen dans door 2 mannen, het Boeg. en Mak. *sére-Malókie*, eene soort van Molukschen krijgdsans door 12 personen (122), en eindelijk een Maduresche krijgdsans, onder Boeginezen en Makassaren bekend als *gámbo-dans* (123).

Een dans die ook evenals de laatstgenoemde van elders afkomstig is en op Zuid-Celebes slechts zelden voorkomt, ja eigenlijk ter naauwernood den naam van dans verdient, is het zoogenaamde *mádábosó*, hetwelk hierin bestaat, dat men al vuur etende en andere dergelijke kunsten vertoonende, heen en weêr springt (124).

Geven de hier vermelde dansen, vooral die welke wij in de eerste plaats noemden, ons geen hooge gedachte van de vlugheid dezer kinderen der Natuur; geheel anders is het voorzeker, wanneer wij er getuigen van zijn, hoe zij elkander, hetzij te paard of per vaartuig, voorbij trachten te snellen, al houden zij er ook niet, evenals wij, formele wedstrijden op na (125).

Ook in het zwemmen zijn zij meestal zeer bedreven. Van daar dat de jongens dikwerf al zwemmende krijgertje spelen. Dit spel heet dan in het Boegineesch en Makassaarsch zooveel als *met zout spelen* (Boeg. *mápádje-pádje*, Mak. *áljéla-ljéla*), omdat zulks meestal in zee geschiedt. Het water wordt dan eerst terdege geroerd, zoodat er belletjes ontstaan. In dit schuim moet ieder zijne vingers steken, en wie te laat komt, zoodat de belletjes reeds verdwenen zijn, moet het eerst de anderen vangen. Zoodra hij één der jongens achterhaald heeft, moet deze op zijne beurt de krijger zijn, enz. (126).

Te Bantacñg heet dit spel *kraal-eendje spelen* (*kíli-kíli bálañg*).

Soms wordt dit *zwemspel* ook nog met een' andere benaming bestempeld, die zoowel in het Boegineesch als Makassaarsch te kennen geeft, dat de jongens om beurten *met de vingers in het water te knippen en zodoende een zeker geluid voort te brengen hebben*. En hij wien dit mislukt, moet dan het eerst de andere jongens al zwemmende zien te krijgen (127).

Andere spelen, waarbij het ook vooral op lichaamskrachten en behendigheid aankomt, zijn: eene soort van worstelen, het Zwitsersche *ringen* (128), en het boksen (129).

Ook heeft men eene soort van spel, waarbij twee of drie jongens zich naast elkander plaatsen, met het eene been voor-, en het andere achterwaarts, terwijl dan twee of drie andere jongens één voor één zoo hard mogelijk met hun eene been tegen die drie vereenigde beenen aanslaan (Boeg. *lánílja*, Mak. *lánílja*).

Voorts is zeer in zwang het spelen met een' bal van gevlochten

rottan (Boeg. en Mak. *rāga*), dien men zoo lang mogelijk nu eens met de handen en armen, dan eens met de voeten en beenen omhoog werpt en opvangt, totdat hij ten slotte valt (129^a).

Eindelijk komt ook dikwerf voor het spelen met suikerriet, hetzij dat men een stuk suikerriet in de hand neme, en daarmede zoo op een ander stuk suikerriet mikke, dat dit laatste breke (130), hetzij dat men eenige stukken suikerriet tegelijk met een hakmes trachte door te houwen (Boeg. *mápólo tábbōe*, Mak. *ámólonŋ tábbōe*).

Behalve deze en meer dergelijke spelen heeft men nog onderscheiding, welke meer kinderlijk zijn, als bij voorbeeld de zoodanige, waarbij men enig beest of mensch, of wat het zij, voorstelt. Zoo heeft men onder anderen het *veêrmuisje spelen* (131), het *varkentje spelen* (132), het *kaaimannetje spelen* (133), het *tijgertje spelen*, dat eenige overeenkomst heeft met ons *jeu d'assaut* (134), het *katje spelen*, te vergelijken met ons *blindemannetje spelen* (135), het *bloedzuigertje spelen*, waarbij de jongen, die de rol van bloedzuiger vervult, de andere jongens moeten trachten te krijgen (136), het *paardje spelen*, of, zoo als de Makassaren het noemen, *hoofddoekje gooijen*, omdat de eene helft der jongens voor paarden, de andere voor ruiters speelt, die elkander al rijdende gedurig een' hoofddoek toegooijen, zoolang totdat die valt (137), het *haantje onder een' korf spelen* (138), het *kikvoorschje spelen* (139), het *kamponŋshoofdje spelen* (140), het *diefje spelen* (141), het *reusje spelen*, ons *op stellen loopen* (142), het *prauwtje spelen* of *schuitje varen*, waarbij men een vaartuijge van pisanŋbast op het water laat drijven (143), eindelijk het *laddertje spelen*, hierin bestaande, dat één van de kinderen een touw in den vorm van een' *ladder* om zijne handen windt, en een ander het alsdan daarvan afligt, zonder het uit malkander te halen (144).

Zijn er onder deze spelen verscheidene, die ook bij onze kinderen het burgerregt verworven hebben; niet minder geldt dit van de volgende, als: *verstoppertje spelen* (145), *stuivertje wisselen* (146), *linkepoot*

(147), *handjeklap* (148), *met de tol spelen* (Boeg. en Mak. *gásinŋ, tol*), *met een waterspuitje spelen* (Boeg. en Mak. *pána, spuit*), *rijstdiefjes* of andere vogels *door middel van een' kruk op en neér laten vliegen* (Boeg. en Mak. *paléŋjēñŋ*, Bantlâēngsch: *pasáya*) en *vliegerspel* (149).

Voorts heeft men verscheidene spellen met duiten, die nu eens gegooid of gerold, dan eens rondgedraaid worden. Men denke aan ons pleiten en andere spellen van dien aard (150).

Evenals de duiten, bezigt men ook *bamboesjes*, of in stede daarvan *stalen stansjes*, om meê te spelen. Die worden dan opgegooid en opgevangen. Dit spel wordt in de dagen van rouw ook door de vrouwen gespeeld (151).

Ook *pitten* cener vrucht verstrekken dikwerf tot speelgoed. Zoo zal men bij voorbeeld één er van met de vingers voortknippen, ten einde daarmede een' andere te raken (152). Men vergelijkte ons *knikkeren*.

Zoo zal men soms twee pitten op elkander leggen, en er vervolgens op trappen, om te zien, wiens pit stuk ga (153).

Zeër veel maken de kinderen bij het spelen ook gebruik van de klapperdop, hetzij zij ze halveeren, of in kleiner' stukken verdeelen. Nu eens brengen zij deze stukken met de *voeten* (154), dan eens met de *handen* in beweging (155), ten einde die van de makkers daarmede te raken, dan weder bedienen zij zich tegelijkertijd van bamboezen stokjes. Dit spel bestaat bij Boeginezen en Makassaren bekend onder den naam van het spel met de *lôgo's* of stukken kokosschaal (156). Deze *lôgo's* worden dan door de jongens met een bamboezen stokje voortgegooid, en hij die de *lôgo* van een' maat raakt, nadert ter lengte van zijn stokje; totdat hij de *lôgo* van dien maat bereikt heeft, welke daarvoor een streepje (Boeg. *ásoe*, Mak. *kónŋkōñŋ, hond*) aan *krijgt* (157).

Ook andere voorwerpen worden gebezigt om meê te gooijen of te rollen. Zoo zal men een steen gooijen naar een' paal of bamboes, die op zekeren afstand in den grond geplant is (158).

Zoo werpt men de *knoken van de knieën der buffels of koebeesten* (Mak.

en Boeg. *pántá*), die aan de beide zijden een teeken hebben, het een' van *winst*, het ander' van *verlies*, over een' staak, en ziet dan, welk teeken boven is (159).

Zoo rolt men ballen van klei tegen elkander aan; en wiens bal dan stuk gaat, verliest (160).

Een veel kalmer spel is zeker het uit elkander halen van een op eigenaardige wijze tezamen gevouwen lontar- of *pīsaṅg*blad (161).

Eindelijk gewaag ik ook van een paar spellen van zeer kleine kinderen, die nog niet, of ten minste zeer moeilijk, loopen.

Het eene bestaat in eene soort van kroon, gemaakt van lontarblad en van lapjes goed van allerlei kleur, die men boven een achteroverliggend klein kind hangt, opdat het gedurig daarnaar grijpe en zich zodoende vermake (162).

Het andere spel is slechts een staak, dien men in den grond plant, en waarop men een stuk uitgehold bambocs met handvat sel steekt. Het kind moet dan met dit handvat sel in het handje, om den staak heenloopen.

Ten slotte vermeld ik nog het Makassaarsche spel *kána-kanáyoñj*, dus genaamd naar het zingen van deze en andere klanken (163), en het Mak. *ágáli-gáliṅkañj*, of Boeg. *mágáli-galiṅkañj*, waarbij men deze klanken voortdurend opdreunt (164.)

Na aldus onderscheiden' toestanden en bijzonderheden uit het leven van Boeginezen en Makassaren beschouwd te hebben, wil ik nu ook nog eenige oogenblikken stilstaan bij het laatste bedrijf des levens, waarin niet enkel spel en dans maar alle bezigheden van het ondermaansche, hetzij van geestelijken of ligchamelijken, hetzij van vrolijken of somberen aard, een einde nemen, met andere woorden: bij dood en begrafenis, alsmede alles wat daarmede in verband staat.

Wanneer de koning van Loëwoé of eenig ander voornaam vorst ernstig ziek is, worden alle dokters en dokteressen van het rijk, zoowel

Mohammedaansche als heidensche, ontboden, die zich natuurlijk met den meesten spoed hofwaarts begeven. Nu eens wordt deze, dan weder gene geraadpleegd. En vóórdat nog een' medicijn hare werking kan gedaan hebben, wordt al weder een' andere beproefd, zoodat ik het niet onmogelijk acht, wat mij wel eens door inlandsche vrienden beweerd werd, dat de vorst of vorstin soms niet zoo zeer tengevolge van de kwaal als wel van de vele maar al te dikwerf zeer uitéénloopende adviezen van de onderscheiden' leden der geneeskundige faculteit bezwijkt.

Het ontbieden van ieder dokter of doktersse gaat gewoonlijk gepaard van dertig duiten, één bosje sierih en drie of vijf pinañnoten (165).

Tegelijk met al die dokters en dokterssen wordt ook het Hoofd der bissoc's met al diens onderhoorigen ten hove genoodigd, die dan de reeds meermalen besproken' instrumenten tot verdrijving der booze geesten medebrengen, en daarmede zooveel geraas maken, dat zelfs een gezond mensch zou kunnen wenschen, dat die heerlijke muziek niet al te lang duurde (166).

Dewijl dat Hoofd der bissoc's met een voornaam vorst gelijk staat, zendt men hem bij die gelegenheid niet slechts als dokter één bosje sierih, vijf heele pinañnoten en zestig duiten, maar ook een stuk wit katoen ter lengte van 14 maal een elleboog tot aan den uitersten top van den middelsten vinger (167).

Wanneer de kranke vorst of vorstin bijzonder bemind is, en ook wel, wanneer dit juist niet het geval is, worden er door vrienden en betrekkingen, door hoog- en laaggeplaatste ambtenaren allerlei geloften gedaan voor het geval dat de patiënt nog herstellen mogt.

Zoo echter in weêrwil van dit alles de ziekte hoe langer des te meer toeneemt, spreekt men bij voornamen vorstelijke personaadjes niet van het *hevige* der krankheid, maar zegt men eenvoudig dat er geen beterschap op is, letterlijk: *dat zij staan blijft* (168).

Als eindelijk de dood nabij is, plaatst één van de naaste betrekkingen of eenig voornaam ambtenaar zich achter den lijder of de lijderesse,

om hem of haar in den rug te steunen, en tevens een gevouwen stuk wit katoen onder de kin te houden, opdat de mond zich bij het uitblazen van den laatsten adem behoorlijk sluite (169).

Wanneer de koning van Loëwoë nu het tijdelijke met het eeuwige verwisseld heeft, mag men nog niet zeggen, dat hij *dood* is, men geeft zulks slechts te kennen met de uitdrukking, dat *er nu niet meer van 's vorsten ziekte te spreken valt* (Boeg. *tânñsân-na powadâdai lasâna datôwe*). Later bezigt men voor hem en andere vorsten van gelijken rang den titel van *den ontslapene te*, met vermelding van de plaats waar, of de omstandigheid waaronder hij overleden is (Boeg. *To-mâtñrówe-riyânoe*, Mak. *Toe-máménanña-riyânoe*).

Bij vorsten van minder rang heet het: *de aan het oog onttrokken te NN* (Boeg. *Pátta Mâtñróençe riyânoe*) of *de vorst die verlaten heeft zijn' heerschappij*, of *zijn paleis*, enz. (Boeg. *Pátta Mpelâiyênji pañjarâna, adatôcna, patoedjôrna, salassâna*, enz.)

Zoodra de vorst van Loëwoë den laatsten adem uitgeblazen heeft, houdt de Ôpoe-Patôñróé, of eerste man na den Oppervorst, evenals de Rijksbestierder in Bône, den overledene tot drie keeren toe een' spiegel voor, om dien daarop telkens hij de voornamen rijksgrouten te laten rondgaan, welke dan even daarin kijken, en vervolgens zeer bedenkelijk met het hoofd schudden.

Waarschijnlijk geschiedt dit, om te doen zien, dat die spiegel niet meer door den *asem* van den vorst beslagen, en deze alzoo *dood* is.

Naauwelijks heeft zulks plaats gevonden, of de opvolger, wanneer deze ten minste aangewezen is, wordt naast het lijk geplaatst, en nadat men dit op de legerstede geheel uitgestrekt heeft, wordt tot drie keeren toe geschoten, voor de hoofdvorsten van Zuid-Celebes met kanonnen, voor mindere vorsten met geweren. Ook verkondigt de rijksvizier den volke, dat de vorst van het rijk nog leeft, doch dat de man, welke dien titel droeg, ontslapen is.

Ofschoon het nu weldra door het gansche land, en ook verre daar-

buiten algemeen bekend zij, dat de monarch overleden is, volgt toch zoo spoedig mogelijk de officiële kennisgave, welke bij het overlijden van een' koning van Loëwóe of ander voornaam' vorst hierin bestaat, dat men bij familie en intieme vrienden een stuk van het tot lijkkleed bestemde witte katoen zendt (170); waarop dan de Mohammedaan uitroept: "wij zijn Allah's, en tot Allah keeren wij terug" (171). Doch het is er verre van daan, dat hij hiermede volstaan kan, hij is ook verplicht zijne deelneming in het geleden verlies met daden te toonen, en daarvoor moet elk, hij zij voornaam of gering, oud of jong, die eene communicatie van overlijden ontvangt, ook dan wanneer deze eenvoudige mondeling overgebracht wordt, zooals trouwens meestal het geval is, een geschenk zenden dat in het Boegineesch den zonderlingen naam draagt van *paroewāë-māta*, hetwelk letterlijk zooveel te kennen geeft als *geschenk ter vervanging van tranen* (172).

Dit geschenk bestaat geheel of ten deele in geld.

Het bedrag dier som hangt af van den stand en het vermogen niet alleen der overledenen maar ook dergenen die condoleeren. Gewoonlijk geeft men *f* 160, *f* 80, *f* 40, *f* 16, *f* 8, *f* 4 of *f* 2.

Zoo bij voorbeeld de hoofdvorst van Loëwóe komt te sterven, zendt een leenman die tot de familie behoort (Boeg. *paláli-paseadjwǎng*) als rouwgeschenk zestien ringgiets of *f* 40, en voegt daarbij: één' zwarten buffel (173), vijf stuk wit katoen, zooals gewoonlijk gebezigd wordt tot het vervaardigen van een lijkkleed (174), honderd gântaŋg's (175) rijst, 40 kokosnoten, 10 hoenders, voorts peper, koriander, roode en witte uijen, líkoe (*Alpinia galanga* Sw.), sárre (*Andropogon muricatus* L.), tamarinde en zout.

Zulk een rouwgeschenk wordt later door de familie van den overledene met een contrageschenk (Boeg. *pamālā*) beantwoord, dat volgens de regelen minstens de dubbele waarde van het ontvangene zou moeten bedragen; het komt me echter voor, dat men meestal verre beneden het minimum blijft.

Wanneer zulk een leenman die tot de familie van den hoofdvorst van Loëwóe behoort (een *palili-pasead̃jĩngāng*) dit contra-cadeau uit het sterfhuis van zijn' leenheer ontvangt, wordt hem tegelijkertijd kennis gegeven van den tijd waarop het lijk van den vorst ter aarde besteld is, opdat hij zorge, om op den 100sten dag na de begrafenis de bij overlijden gebruikelijke plegtigheden te helpen besluiten.

Daarom heet het bezoek van den met die boodschap belasten gezant volgens de eigenaardige uitdrukking der Boeginezen letterlijk zoo-veel als: *een wegwerpen of begraven van de lijkst* (176).

Doch genoeg hiervan, want vóórdát ik verder ga, moet ik den Lezer verzoeken, eerst nog eens met zijne aandacht terug te keeren tot het tijdstip waarop het voor goed uitgemaakt is, dat de vorst het tijdelijke met het eeuwige verwisseld heeft.

Nu brengt men het lijk onmiddellijk uit de binnenvertrekken naar buiten in de groote vóórzaal, tenzij men daarvoor eene afzonderlijke pandoppo bestemd hebbe (177).

Hier wordt het lijk met het hoofd naar het Noorden onder een vierkant verhemelte van doek op een matras neêrgelegd, terwijl men het aan de vier zijden met gordijnen omhangt.

Vervolgens wordt er een bamboezen wijd uitééngevlochten toestel, waarvan men eene afbeelding zien kan in mijn' ethnographische atlasen (Pl. XIII, Fig. 18), opgezet, dien men dan met eenig kostbaar doek overdekt. En alsof dit nog niet genoeg ware, wordt daarboven een draagbaar verhemelte van zijde of dergelijke stof met vier houtjes, aan ieder hoek één (*lālloēng*), vastgehouden door vier prinsen met loshangende haren zonder hoofddoek of mutsje.

Als nu de reiniging van het lijk plaats zal vinden, wordt het door acht leden van de familie, aan iedere zijde vier, zoo de overledene een man is, door prinsen, als het eene vrouw is, door prinsessen, op den schoot genomen en met water gewassen.

Bij geringen legt men gedurende het bad eenvoudig vier stuk pĩ-

saṅgṣam onder het lijk, en aangezien dit in oude tijden algemeen het gebruik was, bedient men zich ook thans nog voor een' vorstelijke begrafenis tegelijkertijd van deze pīsaṅgstammen, ofschoon die eigenlijk geheel overbodig zijn, wanneer menschen de dienst daarvan vervullen.

Op de priesters rust vervolgens de taak, niet enkel om te bidden, maar ook, om verder het werk der reiniging goed te regelen, want dit is minder eenvoudig, dan men wel zou meenen, vermits men daarbij voortdurend allerlei Arabische bidformules opzeggen moet. Ook dient het ligchaam voor de reis naar gindsche gewesten zoo schoon te zijn, als het zeker nog nooit te voren gedurende het verblijf op Aarde geweest is.

Zelfs hoofdhaar en nagels, ja welk deel des ligchaams ook, mogen hier niet vergeten worden. Alleenlijk bedient men zich daartoe slechts van den rug van kam en mes, dewijl het gebruik van de scherpe zijde een veel te wereldschen zin verraden zoude.

Dit neemt echter niet weg, dat men toch wel bidāra- en limoensap, gelijk ook laṅgier of zeepschors en andere ingrediënten van dien aard aanwendt.

Terwijl men met deze reiniging bezig is bevindt zich aan den hoek van het paleis, die het dichtst daarbij is, een zwarte buffel, welke bestemd is om geslagt te worden, zoodra het lijk de deur uit is, en dan tot toespijs bij de rijst te dienen voor de priesters, die met het doen van gebeden belast zijn. Deze buffel is daar eenvoudig met een touw vastgebonden, en niet, zooals bij gelegenheid van de geboorte van een vorstelijk kind door middel van een in elkander gestrengeld koord van touw en langen zijden doek.

Ook hier ziet men beneden het huis, en thans juist onder de plaats, waar het lijk gewasschen wordt, binnen een' met wit doek overdekte bamboezen omheining eene slavin staan, die een metalen presenteerblad boven op het hoofd houdt met een' aarden kom daarin, ten einde het vuile water dat door den bamboezen vloer naar beneden stroomt,

in op te vangen. Het spreekt echter van zelf, dat die vuiligheid niet enkel in de kom, maar voor het grootst gedeelte op het ligchaam der arme vrouw nederkomt.

Tot loon voor deze zeker alles behalve aangename taak bekomt zij, na afloop daarvan, hare vrijheid. Jammer slechts, dat dit geluk dikwijls aan een' hoog bejaarde slavin te beurt valt, want daardoor wordt het wel eens twijfelachtig, of die vrijheid werkelijk een geluk te noemen zij; als slavin toch had zij behoorlijk kost en kleeding, doch eenmaal vrij geworden, moet zij des noods in haar eigen onderhoud voorzien.

Als men nu met dit bad klaar is, wordt het lijk opgenomen en op eene soort van staatsiebed gelegd.

Dit geschiedt zelfs, wanneer de overledene een' vorstin is, door mannen, doch dan heeft men vooral te zorgen, dat men daarvoor niet de zoodanigen neme, met wie de vorstin gedurende haar leven een wettig huwelijk had kunnen sluiten; want zoo de aanraking daarmede vroeger haar eigen gebed krachteloos gemaakt had, niet minder is dit thans het geval met de menigte van gebeden, welke, terwijl zij op dit staatsiebed ligt, door een' grooten stoet van priesters ten haren behoeve opgedreund worden (178).

Inmiddels worden de noodige bevelen gegeven, om alles, wat tot het ter aarde bestellen van het lijk vereischt wordt, in gereedheid te laten brengen.

Hiertoe behoort in de eerste plaats de lijkkoets, waarvan men in mijn Boeg. Woord. (bl. 877, kol. 2, reg. 12, op *oeléráñj*), en ook in mijn Mak. Woord. (bl. 209, kol. 2, reg. 4 v. o. op: *boelékáñj*) een uitvoerige beschrijving, alsmede in mijn' ethnographische atlassen (Pl. XIII, Fig. 17) eene afbeelding vinden kan. Men houde echter wel op het oog, dat de lijkkoets van een regerenden vorst van Loëwóe en diens gelijken geen vier, maar minstens 12 boomen van pinangstam heeft. Het getal daarvan hangt geheel af van den stand van hem, of haar, die overleden is, 12 of 8, of 6 of 4.

Ook het getal zonneschermen, die evenals de lijkkoets met wit katoen bekleed zijn, wordt daarnaar geregeld. Is bij voorbeeld de lijkkoets van 12 boomen, zoo wordt die met 8 zonneschermen behangen, terwijl er 4 vooruit gedragen worden. Bij een lijkkoets van 8 boomen heeft men 6 zonneschermen daarop, en 2 vooruit, bij een lijkkoets van 6 boomen 4 daarop en 2 vooruit. Is het echter een lijkkoets van 4 boomen; zoo worden de 4 zonneschermen alle daarop geplaatst, en gaat er geen vooruit.

Voorts houde men bij de afbeelding van de lijkkoets mijner atlassen op het oog, dat een lijkkoets van 12 boomen niet één, maar drie bamboezen, met wit doek overdekte bamboezen omheiningen heeft. Eindelijk heeft zulk een lijkkoets wel 3 verdiepingen, waarvan de onderste en ruimste, het lijk bevat.

Hoe groot zulk een lijkkoets zij, is die nog dikwerf te klein om de menigte van menschen te bevatten, die soms wel 30 à 50 personen bedraagt. Waarlijk geen geringe vracht, zoodat de dragers, vooral wanneer de begraafplaats niet zeer nabij is, elkander gedurig moeten aflossen.

Voor den geringen inlander bezigt men geen lijkkoets, maar alleen een' eenvoudige draagbaar met twee boomen, die niet evenals de eerst besproken lijkkoets van boven met doek overdekt is. Hierop wordt het lijk in doeken gewikkeld, neêrgelegd, en dan met den bamboezen wijd uitéén gevlochten toestel van Pl. XIII, Fig. 18, die ook in de lijkkoets gebezigd wordt, overdekt.

Die bamboezen toestel vervalt, indien het lijk in eene kist gelegd en zoo per lijkkoets grafwaarts gebracht wordt. Van zulk eene kist wordt soms maar gebruik gemaakt, om het lijk meê naar de begraafplaats te brengen, waar het er vervolgens uitgenomen en op de gewone wijze begraven wordt. Doch meestal bedient men zich dan slechts van die kist, wanneer de eigenlijke begrafenis tengevolge van omstandigheden, bij voorbeeld vanwege de afwezigheid van betrekkingen, eerst na ge-

ruimen tijd kan plaats hebben. De kist wordt in dat geval met aarde gevuld en het lijk als het ware daarin begraven. Vervolgens wordt de kist in een ruime bamboezen loods tegenover het palcis bewaard, totdat de tijd der ware begrafenis aanbreekt. Dewijl alsdan het lijk gewoonlijk reeds tot ontbinding overgegaan is, wordt het tegelijk met die kist in den grafkuil neêrgelaten.

Bij het digtmaken van zoo'n kist wachte men zich wel, om koperen of ijzeren spijkers te bezigen. Wie zich zoo iets vermeten mogt te doen, zou hier namaals zwaar gestraft worden. Daarom bedient men zich van houten spijkers, of nog liever bindt men kist en deksel eenvoudig samen met drie banden van gespleten' rotting. Waarin het misdadige eigenlijk gelegen zij, durf ik niet te beslissen. Welligt zou dit digtmaken met metalen spijkers, in stede van houten spijkers of rottingbanden, den overledene ten jongsten dage belemmeren, om uit de kist op te staan, evenals hij wien men bij de begrafenis verzuimd heeft om de banden van het lijkkleed los te maken, dientengevolge, gelijk wij boven zagen, in eeuwigheid zou blijven rondwentelen, zoolang totdat zich iemand over hem ontfermt door hem van die banden te bevrijden.

Indien nu eindelijk het oogenblik der begrafenis aangebroken is, wordt het lijk op een' bamboezen ligplaats (*pânroë-pânroëng*) gelegd en over een' witten looper (*talôtoé*), dien men tot onder aan den trap uitgespreid heeft, naar buiten gedragen. Hierbij neemt men echter niet den gewonen weg, maar opent men tot dat einde het zoogenaamde pseudo-venster (Boeg. *tállôŋgâŋg-sála*, Mak. *tontôŋgâŋg-sála*), zijnde een *langwerpig venster*, dat bij dergelijke gelegenheid tot deur kan ingerigt worden. Ook worden de leuning van den daarvóór aangebragten trap, en de beide palen onder aan den voet daarvan met wit katocn bekleed (179). 'Maar wat daarbij vooral opmerking verdient, is, dat men het lijk met het hoofd vooruit den trap afdraagt. Het is alsof men zeggen wilde: de ontslapene loopt niet meer als de levenden; hij wil

niets meer van de wereld weten, hij denkt slechts aan God en Mo-hammed (180).

Beneden gekomen, plaatst men het lijk met de bamboezen ligplaats er onder en den gevlochten toestel (Pl. XIII, Fig. 18), gelijk ook het draagbaar verhemelte van zijde of dergelijke stof (lâlloeng), er boven, midden op de lijkkoets, tenzij men zich van de boven beschreven kist bediene, en die dan voor kort of lang, al naar gelang van de omstandigheden in de loods vóór het paleis neêrzette.

Die lijkkoets nu heeft men vooraf reeds gewijd, door daarvóór en achter een' buffel te slagten, en haar van beide zijden met het bloed daarvan te besprengen.

En dewijl er dus niets meer is, dat het overbrengen van het stof-felijk overschot naar de laatste rustplaats tegen zou kunnen houden, nemen alle voorname prinzen die tot de naaste familie van den overledene behooren op de *lijkkoets*, of welligt juist *stellandje*, plaats. Tegelijkertijd bevinden zich daarop verscheidene vrouwen met waskaarsen, doch die thans als zinnebeelden des doods niet aangestoken mogen worden, alsmede andere met *sûmpâ's*, eene soort van ronde roode waaijers. Van de zonneschermen werd reeds boven gesproken; thans heb ik nog te gewagen van de twee groote schotels gevuld met onder elkander gemengde geroosterde rijst en dubbeltjes, waarmede de menigte voortdurend bestrooid wordt, en wel zoo dat de voorraad ongeveer op is, wanneer men het kerkhof bereikt.

Eindelijk ziet men daarop mannen met uitgetrokken lans en zweep staan, om de noodige orders te geven en krachtdadig tusschen beiden te treden, wanneer bij zoo grooten oploop van menschen de veiligheid van personen door amok als anderzins bedreigd wordt.

Die zoo vol geladen stellandje bevat nog slechts een klein gedeelte van al hetgeen tot een' vorstelijken lijkstoet behoort.

Zoo worden bij voorbeeld gewoonlijk vooruit gedragen:

1°. de zoogenaamde bamboezen hemeltoortsen (*sotelo-lângi*), waarvan

50 - 60 - 100 - 200 - 300 - 400 - 500 - 600 - 700 - 800 - 900 - 1000 - 1100 - 1200 - 1300 - 1400 - 1500 - 1600 - 1700 - 1800 - 1900 - 2000 - 2100 - 2200 - 2300 - 2400 - 2500 - 2600 - 2700 - 2800 - 2900 - 3000 - 3100 - 3200 - 3300 - 3400 - 3500 - 3600 - 3700 - 3800 - 3900 - 4000 - 4100 - 4200 - 4300 - 4400 - 4500 - 4600 - 4700 - 4800 - 4900 - 5000 - 5100 - 5200 - 5300 - 5400 - 5500 - 5600 - 5700 - 5800 - 5900 - 6000 - 6100 - 6200 - 6300 - 6400 - 6500 - 6600 - 6700 - 6800 - 6900 - 7000 - 7100 - 7200 - 7300 - 7400 - 7500 - 7600 - 7700 - 7800 - 7900 - 8000 - 8100 - 8200 - 8300 - 8400 - 8500 - 8600 - 8700 - 8800 - 8900 - 9000 - 9100 - 9200 - 9300 - 9400 - 9500 - 9600 - 9700 - 9800 - 9900 - 10000

men eene afbeelding vindt in de ethnographische atlassen (Pl. IX, Fig. 7), doch vooral niet aangestoken,

2°. de vaandels,

3°. de boven besproken' zonnescermen,

4°. de vorstelijke staatsielans en schild (Pl. VIII, Fig. 9),

5°. de groote steenen potten (balôeboe) met water,

6°. de bakken met welrickende bloemen en pandañgbladen,

7°. de *sĩĩpá's* of *waijers*,

8°. een zestien-tal groote inlandsche kaarsen (Boeg. *apĩnjála* of *pállang-batówa*), doch ook wederom niet aangestoken.

Al deze voorwerpen zijn geheel of gedeeltelijk met wit katoen bekleed.

Achter de lijkkoets ziet men ook groote inlandsche kaarsen, potten met water, bakken met bloemen, doch vooral ook te midden eener groote menigte van menschen van allerlei stand en sekse verscheidene priesters die de onder den naam van *síkiri takalélé* of *asámāolá-hosána* en *síkiri-sĩĩpá* (181) bekende lofzangen ter eere van Allah en Mohammed opdreunen.

Tevens laat zich van tijd tot tijd het geweën der vrouwen die bij den overledene in dienst waren vernemen, hetgeen echter ook hier niet altoos als een bewijs van waarachtige droefheid te beschouwen is, want maar al te dikwerf wordt dit geweën door gepraat en gelach vervangen.

Doch niet enkel van achteren en van voren maar ook aan regter- en linkerzijde bespeurt men een gedrang en geraas, niet enkel van voetgangers, maar ook van ruiters en draagkoetsen, zoodat het werkelijk te verwonderen is, dat er bij zoo'n vorstelijken begrafenis slechts nu en dan eenig ongeluk plaats vindt.

Dat bij zooveel rumoer de booze geesten niet meer weten, waar zich te wenden of te keeren, laat zich zeer goed begrijpen. Geen wonder alzoo, dat een ieder die aan den weg woont, waar zulk een lijkstoet voorbijgaat, groot gevaar loopt van door die leelijke gasten bezocht te

worden. Men doet dus best, met aan de poort van zijn erf wat zout te branden, want de booze geesten, die over het algemeen nog al zenuwachtig van aard zijn, blijven dan uit vrees voor het daardoor veroorzaakte geknap op een' eerbiedigen afstand.

Inmiddels trekt de vorstelijke lijkstaatsie te midden van al dat geschreeuw en geraas al verder en verder grafwaarts. Gelukkig wanneer het kerkhof maar niet te verre verwijderd is, want die arme dragers hoe groot ook in getal, en hoe dikwerf ook afgelost, hebben alles behalve een' gemakkelijke taak.

En toch maakt men nog wel eens een' omweg, ten einde zooveel mogelijk het overtrekken van rivieren te vermijden, vermits zulks steeds als minder verkieslijk beschouwd wordt, want ofschoon de krokodil volgens den inlander zeer na aan het menschdom verwant zij, weten de Boeginezen en Makassaren zeer goed, dat onder de krokodillen, evenals onder de menschen, zeer ontaarde wezens gevonden worden, die zich wel eens zouden kunnen verstouten om het lijk van den overledene of één van diens betrekkingen naar den afgrond mee te slepen.

Ziet men zich dus genoopt, om het lijk over eene rivier waar veel krokodillen zijn, te vervoeren, zoo tracht men daar de edele familie te vriend te houden door haar een stuk goud ter zwaarte van 4 uâné-pitjes (of pitjes van de vrucht der *Mimusops Kauki Linn.*), twee reyaal of *f* 4 en één hakmes te offeren.

Wanneer men eindelijk, hetzij na langen of korten tijd, aan de begraafplaats gekomen is, wordt het lijk van de lijkkoets genomen, om, nadat de banden van hetzelfde losgemaakt zijn, naar het graf gedragen te worden, dat evenals bij ons reeds van te voren behoorlijk gegraven is. De wijze echter waarop dit laatste gewoonlijk geschiedt verschilt veel van de onze.

Nadat men eerst een' kuil gegraven heeft ter diepte van $\pm$ 2 bij eene breedte van 1.5 en eene lengte van 3 Ned. ellen, holt men dien

op den bodem aan de westzijde ter hoogte van $\pm \frac{1}{2}$ bij eene breedte van $\frac{3}{4}$ Ned. el uit.

In dit uitgehold gedeelte wordt dan het lijk als een' lade ingeschoven, en wel zoo, dat het op de regterzijde, met het aangezicht naar het westen en alzoo naar den kant van het heilige Mekka, met het hoofd naar het Noorden en met den linkerschouder boven, komt te liggen.

Daarna legt men een weinig aarde op mond, neus en oogen van den overledene, om hem te herinneren, dat hij van de aarde is, en thans tot de aarde terugkeert, en vervolgens wordt tegen den rug van het lijk een' zware plank geplaatst, die de geheele lengte van het graf beslaat, zoodat dit geheel gesloten is, en er verder geen aarde op het lijk kan vallen. Die plank (Boeg. *pépāñj to-māle*) draagt onder Makassaren den van de Maleijers ontleenden naam van *dīndīñj-āyeré*, zooveel als *beschutsel tegen het indringen van het water*.

Soms wordt de grafkuil niet op bovengemelde wijze, maar geheel zooals bij ons gegraven, en in dat geval bedient men zich niet van dezen plank, maar van een' soort van langwerpig houten deksel, dat bij Makassaren en Boeginczen onder den naam van *kād̃jāñj-rócm̃poe* bekend is.

Wordt het lijk, hetgeen echter zelden het geval is, in een kist begraven, zoo heeft men natuurlijk noch plank noch deksel van noode, tenzij die kist alleen mogt dienen, om het lijk meê naar de laatste rustplaats te brengen.

In dat geval wordt die ledige kist na de begrafenis boven op het graf geplaatst. Vraagt men den inlander naar de reden hiervan, zoo bekomt men soms ten antwoord, dat de ontslapene welligt verkiezen mogt, om daarvan later bij de reize naar den Hemel gebruik te maken, dewijl zulk een' kist evenzeer als die plank en dat deksel zeer geschikt is, om bij dezen togt op te gaan zitten.

Doch hetzij men van deze kist, dan wel van plank of deksel gebruik make, men verzuimt nooit, om na het neêrlaten daarvan, door

twee priesters de boven vermelde woorden van de *bañj* of oproeping tot het gebed in de moskee te laten opzeggen.

Na afloop hiervan wordt dan de grafkuil met aarde gevuld en aangestampt.

Vervolgens spreken bij een' begrafenis van den Hoofdvorst van Loëwoë, de Ôpoc-Balirânte en Ôpoc Patoënrôc, twee der voorname prinsen, met luider stemme aldus: "overleden zijt gij, o vorst! (waarbij dan de naam van dien vorst vermeld wordt), maar de koninklijke waardigheid hebt gij niet mede genomen in het graf, evenmin als uw' onderhoorigen. Ook blijven Oost- en Westmoeson elkander voortdurend afwisselen, m. a. woorden: de Westmoeson zal ons rijst, de Oostmoeson zal ons zout aanbrengen. NN (de naam van den opvolger) vervangt u in de regering des lands en krijgt thans in handen al wat gij op aarde achterlaat."

Hiermede is de taak van den Ôpoc-Balirânte en den Ôpoc-Patoënrôc afgedaan, en thans komt weder de beurt aan den Opperpriester, die, aan de oostzijde van 't graf gezeten, de zoogenaande talâkîng ('t Arab. *talqîn*) moet lezen, welke hoofdzakelijk dient, om den overledene te leeren wat hij te antwoorden heeft aan de engelen Moenkar en Nakîr, wanneer die straks in het graf zullen nederdalen, om hem omtrent zijn geloof en zijne handelingen gedurende de dagen des levens te onderwerpen, gelijk men bij voorbeeld lezen kan in Lane's Account of the manners and customs of the modern Egyptians (London 1846), III, bl. 166 vlgg. Men verg. ook mijn Kort versl. van Mak. en Boeg. handschr., bl. 16, N°. 45.

Na het lezen der *talâkîng* worden gewoonlijk onder de aanwezige menigte eenige *pasidâkka's* of aalmoezen rondgedeeld, die, zooals de inlander het uitdrukt, op die manier als 't ware met den ontslapene in den grafkuil nederdalen, en hem daar tot passerduiten verstrekken (182).

Voorts worden boven op het graf van den koning van Loëwoë twee

van boven ronde of hockige paaltjes geplant, het een aan het hoofden-
het ander aan het voeten-einde (Boeg. *mésa*, Mak. *mésaṅg*, Mal. *mēsan*,
het Pers. *nūjān*). Geringe Loëwoésche mannen bekomen slechts één
zoo'n paaltje boven het hoofdeneinde van hun graf, terwijl de vrouwen
van Loëwoé, onverschillig van wat stand of rang er steeds 2 op hun
graf hebben, doch die plat-langwerpig zijn. Zoo is het ook in de Ma-
kassaarsche landen, doch in Bône en Wād̃jó is het juist omgekeerd.
Daar plaatst men boven het graf eener vrouw 1 paaltje en boven dat
van een man steeds 2 stuks. In dit laatste geval zou men de gewoonte
der vrouwen om één vracht boven op het hoofd (Boeg. *manj̃tj̃óé̃d̃joeñg*),
en die der mannen om twee vrachten tegelijk over één van de schou-
ders (Boeg. *málé̃npá*) te dragen, tot voorbeeld nemen.

Behalve deze paaltjes plant men ook op het graf twee korfjes elk
met een van boven gespleten' bamboezen steel, ten einde daarin doepa
of harst te branden (Mak. en Boeg. *tómpoñg-tómpoñg*, Boeg. *lāwá-lāwá*).

Deze paaltjes en korfjes, of liever het gansche graf, omgeeft men
met een langwerpig vierkant, zoo het de begraafplaats van een' vorst of
ander voornaam persoon geldt, van steenen (Boeg. *pálloe-pálloe*, Mak.
pálloe-pálloe), anders van heele bamboezen, die vlak naast elkander in
den grond geplant, en door middel van een lang stuk bamboes, welk
men daar doorheen steekt, tezamen verbonden zijn (Boeg. *patalát̃l̃l̃oé*,
Mak. *talóét̃l̃oé*). Soms worden ook wel de bamboezen van de boven be-
schreven' lijkkoets gebezigd, om eene omheining voor het graf van
te maken.

Vervolgens wordt het gewijde water uit de steenen potten die vóór
de lijkkoets uit gedragen werden, door een' priester over het gansche
graf uitgestort, te beginnen van het hoofdeneinde en zoo voortgaande
tot het voeteinde.

Eindelijk wordt er een van pandaṅgblaëren en melattiebloemen
vervaardigd net over het graf uitgespreid, terwijl men de grafpaaltjes
elk met een' bloemenkrans omhangt.

Ook verzuimt men niet, om een' kokosnoot boven het graf door midden te houwen, en het eene stuk daarvan boven het hoofdeneinde te begraven. Wanneer dat stuk dan daar een' dag of drie onder den grond gelegen, en alzoo, gelijk het heet, met den overledene één geworden is, wordt het door de achterblijvende betrekkingen gegeten, en dient aldus, om den band tusschen hen en den afgestorvene als 't ware te verslinden of te vernietigen en zodoende te voorkomen, dat diens geest op aarde rondwarende hunne rust verstore.

Tot hetzelfde doel wordt ook wel voor een dag of drie een stuk gember boven het hoofdeneinde van een lijk begraven.

Zulks heet dan in het Boeg. en Mak. zooveel als: *een middel tot verbreking van den band tusschen een' afgestorvene en diens nagelaten' betrekkingen* (183).

Een ander middel van dien aard, hetwelk in sommige streken vooral toegepast wordt, wanneer de overledene nog zeer jonge kinderen achterlaat, bestaat in de zoogenaamde *bókong* (Boeg.) of *kato'pá* (Mak.) (het Mal. *kātōēpat*) van zekeren *Towalōn'ron'g* (Boeg.) of *Toewalōn'ron'g* (Mak.), een' wijze, die in overoude tijden, lang vóór de invoering van het Islamisme op Celebes, zou geleefd hebben, en later als de voornaamste, of wel het hoofd, der afgestorvenen schijnt beschouwd te zijn. Bij zulke *kātōēpats* van *Towalōn'ron'g* denke men dan aan *peperhuisjes voor de katoēpat, zonder rijst er in*. Deze worden, na drie dagen op het graf gelegen te hebben, huiswaarts gebragt, en gebezigd om in water gedoopt, de kinderen van den overledene mede te besprenkelen.

Het aanbieden dezer leêge peperhuisjes aan de afgestorvenen, geeft te kennen, dat zij voor hunne herinnering geen voedsel meer van de achterblijvende kinderen moeten verlangen, met andere woorden, dat zij de achterblijvende kinderen thans vergeten, en hen na hun verscheiden niet door geestverschijningen moeten verontrusten.

Het met water besprenkelen der kinderen door middel van die leêge peperhuisjes welke drie dagen en nachten op de graven der afgestor-

venen gelegen hebben, doelt dan wederkeerig hierop, dat er voortaan niets is, wat hen met die afgestorvenen verbindt.

En thans genoeg hierover.

Nadat men den bamboezen toestel, waaronder het lijk gelegen heeft, op het graf gezet, en over hetzelfde een verhemelte met gordijnen opgerigt heeft, bouwt men eene soort van kleine bamboezen loods, die het graf geheel insluit, en dient om de priesters, welke een' geruimen tijd dag en nacht daar komen bidden, te beschutten.

Op eenigen afstand hiervan verrijst een' grooter loods, waar gekookt en gebraden wordt voor die priesters.

Van de begrafenis te huis komende, vindt men reeds den witten looper opgerold, en het doek waarmede de leuning van den trap en de palen onder aan den voet van den trap bekleed waren, afgenomen.

Ook heeft men de kleêren van den overledene, die hij in de dagen zijner ziekte tot aan zijn' dood toe droeg, naar beneden gebragt om te wasschen.

Voorts is er in de receptie-zaal vóór het middenbeschoot eene soort van praalbed gemaakt, dat van boven in de lengte onder het verhemelte een bamboes heeft, waaraan men die kleeren zoodra zij gedroogd zijn ophangt voor 3, 7 ja soms tot 40 dagen toe.

Ook doen de priesters daar op vastgestelde tijden gebeden voor het heil van den afgestorvene (184).

Doch niet slechts te huis maar nog veelmeer daar buiten bij het graf, of in de loods tegenover het paleis, zoo ten minste de kist, die het stoffelijk overschot van den overledene bevat, zich daar nog bevindt, worden dagelijks gebeden voor den dierbaren afgestorvene hemelwaarts opgezonden.

Inzonderheid geschiedt dit op den 3^{den}, 7^{den}, 40sten en 100sten dag na de *begrafenis*, of *nederlegging in de lijk-kist* (185), doch ook wel op den 10^{den}, 20sten, 30sten, 50sten, 60sten, 70sten, 80sten en 90sten dag (186).

Doch de Boeginezen en Makassaren zijn vooral ook de leer toegedaan, dat de mensch aan geestelijk voedsel alleen niet genoeg heeft, weshalve men zelfs den overledene bij dergelijke gelegenheid spijs en drank vóórzet. Ook moet daarbij voor de gasten, waartoe inzonderheid de priesters behooren, terdege gezorgd worden.

Zoo worden aan het Hof van Loëwóe voor de vier eerstgenoemde dagen 2 zwarte buffels, 3 schapen, 3 geiten en 20 kippen geslagt. Ook is er overvloed van visch.

Daarbij reikt men 80 reyaal of f 160 aan aalmoezen uit voor die arme priesters, welke in de dagen van vorstelijken rouw zich zoo bijzonder in te spannen hebben, want behalve de Arabische gebeden, die zij voor te lezen hebben, moeten zij ook de lofzangen ter cere van Allah en Mohammed bij het graf van den ontslapen' vorst aanheffen, wel te verstaan die welke onder den naam van *síkiri' takalilé* of *asámāo-lá-hosánā* bekend zijn, en ook *síkiri-sím̃pá* heeten naar de 2×8 *sím-pá's* of *ronde roode waaijers*, welke men bij het *opdreunen*, want *zingen* mag men het waarlijk niet noemen, dier lofzangen in de hand houdt (187).

Gelukkig dus, dat men bij zooveel vermoeienis des geestes, behalve het opgenoemde, ten minste nog één klein voordeltje wacht, zooals hieronder zal kunnen blijken uit hetgeen ik verder van de bij deze gebeden gebruikelijke plegtigheden heb mede te deelen.

Naauwelijks heeft men zich om het graf van den vorst geschaard, of daar naderen vier groote zonneschermen. Één daarvan wordt gehouden boven een over het graf uit te spreiden net van melattiebloemen en pandang-blaëren, dat men als één bloem beschouwende met den naam van *groote bloem* bestempelt (188).

Een tweede zonnescherm overschaduwet een' bak met losse bloemen en pandang-blaëren, die in tegenstelling van dat net *kleine bloemen* (*bóênja baíljóé*) genoemd worden.

De twee andere zonneschermen dienen elk tot beschutting van een

grooten steenen pot met water, waarvan men gebruik maakt tot besproeiing van bloemen en graf.

Dat alles nu gaat alweder vergezeld van een zilveren presenteerblad met de zoo onmisbare sierih en toebehooren (189). En onder op den bodem van dat blad liggen twee reyaal of *f* 4, ten minste bij de begrafenis van een' voornaam vorst, anders slechts de helft.

Dit geld heet naar die bloemen in het Boegineesch: *lísá-boênŋa*, lett.: *vulsel van bloemen* (190), en is bestemd voor hem die gebeden over die bloemen uitspreekt. De betel met toebehooren wordt onder al de priesters verdeeld.

Wanneer later de rijst met al de toespizzen van buffel-, schapen- en geitenvleesch, visch, enz., ten behoeve van de priesters opgedragen wordt, gaat ook deze bezending van een zilveren presenteerblad met sierih en hetzelfde bedrag in geld vergezeld. Alleenlijk is het onderscheid, dat het laatste nu *lísá-inânŋe*, lett. *vulsel van rijst*, heet, en aan den priester die gebeden over de *rijst* uitgesproken heeft, terhand gesteld wordt. De sierih op het presenteerblad wordt weder, evenals boven, verdeeld.

Op de minder voorname gedenkdagen van 's vorsten overlijden, tweweten den 10^{den}, 20sten, 30sten, 50sten, 60sten, 70sten, 80sten en 90sten dag na het begraven of nederleggen in de lijkist is alles op minder schaal ingerigt. Zoo neemt men bij voorbeeld van de buffels, schapen en geiten slechts één stuk van ieder' soort. Zoo in stede van 80 reyaal voor aalmoezen, slechts 40 reyaal. Zoo in plaats van 16 ronde roode waijers slechts 8.

Ook blijft de spreij van bloemen achterwege, en stelt men zich tevreden met het strooijen van bloemen over het graf.

Eindelijk ligt op de zilveren presenteerbladen met sierih voor hen die gebeden uitspreken over bloemen en rijst slechts de helft van bovengenoemde som gelds.

Dat men zich bij het overlijden van zeer jonge kinderen, en ook

van volwassenen, wanneer zij tot de armen en behoeftigen der aarde behoreen, veel minder ja bijna geen' onkosten getroost, behoeft ter naauwernood herinnerd te worden. De Boeginees bezigt dan ook van dergelijke begrafenis een' uitdrukking, die letterlijk te kennen geeft, dat alles in een' oogenblik afloopt, *als een schaduw voorbijgaat* (191).

Ook is er dan van uiterlijken rouw zoo goed als geen' sprake.

Trouwens zelfs in rijken als Bône, Sôppeñg en Wâdjó, alsmede Sidênreñg en Gôwa, bespeurt men ook in de gegoeede standen weinig daarvan.

Dit is bijna alleen dan het geval, wanneer de koning of koningin van het land overleden is.

Doch meer dan ergens anders op Zuid-Celebes wordt er nog heden in Loëwoë zwaar gerouwd, als de hoofdvorst van het rijk gestorven is.

Van regeringswege wordt dan alom de rouw afgekondigd. En hiermede wordt verlangd, dat men zooveel mogelijk zwarte kleêren drage, en de *zwarte* asepôlôc-rijst of bruine sago etc. Om zich het haar te kammen, en lāñgier of zeepschors, alsmede olie, te gebruiken, ware groote zonde.

Zoo men witte kemphanen hebbe, mogen die niet te voorschijn komen.

Zelfs het gekraai der hauen mag niet in de nabijheid van het paleis vernomen worden, evenmin als het stampen der padie.

Ook wachte men zich om markt te houden in de aangrenzende kampong's.

En o wee! wie binnen de omheining van het paleis zich verstouten durft om eenigzins luidruchtig te spreken of zelfs maar zijn gezigt tot lagchen te vertrekken!

Dat de prinsen van het Hof in die dagen geen pantalon dragen mogen, maar slechts eene sarong of dock om de middel slaan, en onder de beenen doorhalen (Boeg. *soengkálli*, Mak. *bára-bára pasámbañj*), terwijl zij ook de anders steeds onafscheidelijke kris moeten afleggen, dit is niets bijzonders, want zulks treft men overal op Zuid-Celebes aan.

Zoo ook, dat de vrouwen in de dagen van rouw, wanneer zij loopen, de sarong over het hoofd trekken (Mak. en Boeg. *mábówonj*). Vandaar, dat het ook zeer verkeerd (Boeg. *pemáli*, Mak. *kassipállí*) is, om wanneer men niet in den rouw is, op die wijze ergens binnen te komen. De vrouw die zulks doet loopt daardoor groot gevaar van spoedig een sterfgeval in haar eigen familie of die van degenen aan wie zij een bezoek brengt, te doen plaats hebben.

Wat echter nog meer afkeuring verdient, is, om de schulden van iemand tot wien wij in naauwe betrekking staan, niet gedurende den rouwtijd te betalen; want bij gebreke daarvan moeten die schulden in goede werken (Boeg. en Mak. *ámali*, het Arab. *'amal*) van den overledene voldaan worden. En zoo die goede werken niet toereikend zijn; is hij verplicht, om, naar gelang van de achtergelaten' schulden hier na-maals een zeker aantal jaren tot rijpaard van zijn' schuldeischers te verstrekken.

Daarom beijvere zich een ieder die zijn' betrekkingen liefheeft, om hen voor zulk een hard lot te bewaren; doch hij make spoed, want zelfs in Loëwoë duurt de rouwtijd veel minder lang dan ten onzent. Als de vorst van dat rijk overleden is, wordt er binnen de omheining van de hoofdplaats 100, door het volk van Loëwoë 40, en door de leenmannen van dat rijk 20 dagen gerouwd.

Den honderdsten dag na de begrafenis komen dus de priesters voor het laatst bij het graf van den overledene tezamen, en hiermede neemt dan ook die sombere rouw voor goed een einde.

Geen wonder, dat de inlander dien laatsten dag van gebed en rouw, welke met zoo groot verlangen tegemoet gezien werd, op luisterrijke wijze viert, om daarna weldra tot zijn' gewone bezigheden terug te keeren, en te midden van dobbelspel en haneulechterij alle droevige gedachten te laten varen.

Ook ik leg thans de pen neder, om mij wederom tot anderen arbeid te spoeden.

AANTEKENINGEN.

(1) Vergel. over de *spinfeesten* Makass. Woordenboek, bl. 267, kol. 1, reg. 11 v. o. op: *tákka* N°. 2, en bl. 112, kol. 1, reg. 1, op: *pāñlĭja* N°. 1, alsmede bl. 572, kol. 1, reg. 5, op: *sĭnto* N°. 1; over de *oogstfeesten* Boegin. Woordenb., bl. 393, kol. 1, reg. 7, op: *dĕndañj*.

(2) Men vergel. 't Boeg. *makóẽnráĩ nasóppá tákkańna*, in mijn Boeg. Woordenb. op: *sóppá* N°. 2, bl. 685.

(3) Die koopprijs heet dan in het Boegineesch: *ówañj-paẽnré*, d. i.: *geld tot verheffing* (van rang), of: *állĩ-dára*, d. i.: *bloedprijs*, of: *geld tot verwerving van edeler bloed*.

(4) Vergel. Boeg. Woordenb. op: *óppó* N°. 2, bl. 791, kol. 1.

(5) *Málĭĩna* beteekent in het Boegin. en Makass.: *verlangen, begeeren*.

(6) *Padaẽló* beteekent in het Boegin.: *tezamen of wederkeerig gene- gen zijn*.

(7) Deze geschenken heeten in het Boegin.: *patáńrú mánoé-mánoé* en *pasíyó* of *pasíyó-áda*. Vergel. Boegin. Woordenb. op: *mánoé*, bl. 251, doch vooral bl. 252, kol. 1, reg. 8 vlgg., en op: *táńrú*, *drukken, vast-drukken, doen blijven*, bl. 342, kol. 2, reg. 14 vlgg., alsmede op: *síyó*, *binden*, bl. 720, kol. 2, reg. 10 v. o., en bl. 818, kol. 1, reg. 9.

Volgens sommigen heeft men hier hetzelfde als hetgeen onder de Makassaren *lĭjĩĩkárĩ* genoemd wordt. Anderen beweren daarentegen, dat die *lĭjĩĩkárĩ* pas gezonden wordt, nadat de jongman het ja-

woord ontvangen heeft, of ook wel na het zenden van de huwelijksgift. Vergel. Makass. Woordenb. op: *tjĩngkárra*.

(8) Men vergelijkte het Boegin. *papátloe-áda* en *paloemáë* in het Boegin. Woord., bl. 106, kol. 2, reg. 4 vlgg. op: *pátloe*, en bl. 307, kol. 1, reg. 26, op: *toemáë*. Het Makassaarsche *patáppóé-kána*, = het Boeg. *papátloe-áda*, worde in het Makass. Woordenb. opgenomen onder: *táppóé* N°. 2, bl. 283, kol. 1, reg. 15.

(9) Verg. Boeg. Woord., bl. 208, kol. 1, reg. 16, op: *báli* N°. 5.

(10) Men verg. Boeg. Woord., bl. 388, kol. 1, reg. 7 v. o. *mápa-dóéppa*, en bl. 388, kol. 2, r. 5, *papadóéppa*, op: *dóéppa* N°. 2.

(11) Men vergel. Boeg. Woord. op: *tjôéroe* N°. 2, bl. 441, waar men ziet, dat zulke oude menschen hier als een *pejtjôéroe*, of *middel tot aanbrengring van geluk*, te beschouwen zijn.

(12) Men verg. Boeg. Woord. bl. 243, kol. 2.

(13) Men verg. Boeg. Woord. bl. 393, kol. 1, reg. 1.

(14) Het Boegineesch luidt letterlijk aldus: "mâoe sóe-tappéré dé-to; mâoe ðjároeŋg-tjâppimoc dé-to, mâoe boéloe-boelôe-moe dé-to." In deze laatste woorden ligt volgens sommigen een' triviale zinspeling op de *boéloe-láso*, vergel. Boeg. Woord. op: *boéloe* en *láso*.

(15) Men verg. Lane's account of the manners and customs of the modern Egyptians, Vol. I, bl. 213.

(16) 't Arab. Ašjhadoe an lā ilāha illa llāhoe, wa-ašjhadoe anna Mochammadan rasōeloe-llāhi.

(17) 't Arab. Bismi llāhi. Wal'hamdoe lillāhi waççalātoe wassalā moe alā millati rasōeli llāhi çallā llāhoe 'alaihi wasallama, waba'dahoe oēçīkoem 'ibāda llāhi wajjāja bitaqwa llāhi.

(18) 't Arab. allahoemna çalli 'alā Moehammadin wa-'alā āli Moehammadin.

(19) Deze openbare inzegening van het huwelijk door den Priester (Boeg. *níka-láheráñg*) wordt soms later bij gelegenheid van den eersten coitus binnen de bedgordijnen door een' andere geestelijke plegtigheid

achtervolgd, waarbij de jonggehuwden elkander onder het bezigen van Arabische formules ware huwelijkstrouw zweren. Hiervoor bezigt men de Arabische benaming van *nīka-bāleñj* of *geheime inzegening des huwelijks*. Verg. Boeg. Woord., bl. 180, kol. 2, reg. 18, op: *bāleñj*, en bl. 409, kol. 1, reg. 12.

(20) Verg. mijne verhandeling over de bīssoc's, bl. 4, l. reg. vlgg.

(21) Verg. verh. bīssoc's, bl. 10, reg. 3 vlgg.

(22) 't Boeg. *oenñāĩ-pólo*, vergel. 't Boeg. Woord. bl. 838, kol. 2, op: *oenñāĩ*.

(23) Deze spijzen zijn bestemd voor de 7 broeders van den man en de 7 zusters van de vrouw, gelijk ieder mensch zonder onderscheid met zulk een zevental ter wereld zou komen. Als men nu naar de namen dier broeders of zusters vraagt, krijgt men onderscheiden' antwoorden. Het meest gewone is dit, dat men hieronder te verstaan heeft: het vruchtwater, de navelstreng, de nageboorte, het bloed, eene soort van vocht, ten deele rood, ten deele wit, dat zich na de bevalling bij de kraamzuivering ontlast (Boeg. *dāra-óete*, Mak. *rāra-óete*) en een tweelingpaar bestaande in een' geest der voorouders in den Hemel en een dito van de tot de krokodillen behoorende voorouders.

(24) Beiden, zoowel slavin als buffel, worden in het Boegineesch bestempeld met een woord, dat letterlijk *druppeling van bloed*, van daar: *datgeen, waar het bloed der barende vorstin op druppelt* (*lālīkū-dāra*) beteekent.

(25) Voor een' zoon heet de wijze van bespelen der *gāñrañg*: *kūñj-ñjará*, voor eene dochter: *sóre*.

(26) Het Arabisch luidt aldus: "Allāhoc akbar (viermaal) Ašjhadoe an lā ilāha illa llāhoc (tweemaal), wašjhadoe anna Moehammadan rasōloc llāhi (tweemaal), hajja alā ççalāti (tweemaal), hajja alā llalahi (tweemaal), Allāhoc akbar (tweemaal). Lā ilāha illa llāhoc.

(27) Het Arabisch luidt aldus: qad qāmati ççalātoc.

(28) Het Arabisch luidt aldus: allahocmma çcalli wasallim 'atā sajjī-

dinā Moe'hammadin wa-alā āli Moehammadin, allahoemma rabba hād̄sihi dda'wati ttāmati waççallāti lqājimati āti sajjidanā Moehammadan lwasīlata wa-fadhīlata wasj̄sjoerfata waddarađjata l'ālijata rrāf'atawa-b'at̄lhoc l-maqūma l-ma'hmoeda llađsī wa'adtahoc jā çādiqoe l-wa'di. Inna-ka lā tocchīfoc l-mī'āda bi-ra'hmati-ka, jā ar'hama rrā'himīna.

(29) Het Arabisch luidt aldus: akāma-hā llāhoc wa-adāma-hā, mā dāmati ssamawātoe wa-l-ard̄hoc. Wađj'al-nī min 'ibādi-ka ççālī'hīna, ahla-hā, jā mocqalliba l-qocloēbi! t̄habbit qalbī alā dīni-ka.

(30) Dit afsnijden van de navelstreng (Boeg. *rāttā* of *sāppā lolōna*, Mak. *pōlonj lolōna*) geschiedt meestal op een stuk geld (Boeg. *padāttā-lōlo*), bij voorbeeld op een kwart gulden bij geringe lieden, of op een goud tientje, wanneer het een vorstelijk of ander aanzienlijk kind is, terwijl dit geld steeds aan de dokteresse gegeven wordt. Ook bedient men zich bij deze gelegenheid niet van een mes, maar van een scherp stuk van het buitenste van een bamboes (Boeg. *t̄jawīle*, Mak. *saoēle*) en wel liefst van een' bamboezen mast, of een' bamboezen trap, om daarmede te zinspelen op den hoogen trap, waartoe men hoopt, dat het jonggeboren' kind in later' jaren opklimme.

Bij jongens wordt de navelstreng ook wel eenvoudig door een' man afgebeten, en hiermede dan op een' onverschrokken regt mannelijk karakter gezinspeeld.

(31) Men verg. mijne verhandeling over de bīssoc's, bl. 11, en mijn Boeg. Woord., bl. 75, kol. 1, op: *gāllā*, N°. 3.

(32) Men verg. mijne verhandeling over de bīssoc's, bl. 10 en 11, alsmede Boeg. Woord., kol. 1, bl. 92, op: *pōēñjo*, en kol. 1, bl. 280, op: *tāñjā*, N°. 1.

(33) Men verg. Boeg. Woord., bl. 441, kol. 1, op: *t̄jérā*.

(34) Men verg. verhandeling over de bīssoc's, bl. 5 en 6.

(35) Men verg. Mak. en Boeg. Ethn. Atlassen, Pl. XII, Fig. 30.

(36) Men verg. Mak. en Boeg. Ethn. Atlassen, Pl. XII, Fig. 28.

(37) Men verg. Mak. en Boeg. Ethn. Atlassen, Pl. XII, Fig. 29.

(38) Men verg. Boeg. Woord., bl. 712, kol. 1, reg. 7 v. o., op: *só'nná*, N°. 1, en bl. 685, kol. 2, reg. 19, op: *sóppá*, N°. 2.

(39) Ook bij deze operatie neemt de priester weder een weinig bloed van een' haan, en smeert dit tegen den penis aan, onder het in het Arabisch prevelen van de woorden: "o! God! zegen onzen heer Mohammed, en de familie van onzen heer Mohammed; o! Heer! zegen en behoed hem! o! God! zegen en behoed onzen heer Mohammed en diens familie, en diens gezellen! ('t Arabische: allahoemma! çalli alā sajjidi-nā Moehammadin, wa-alā āli sajjidi-nā Moehammadin, allahoemma! çalli wa-sallim alaihi, allahoemma! çalli alā sajjidi-nā Moehammadin wa-āli-hi wa-ça'habi-hi wa-sallim.)"

Daarna wordt het praeputium met een bamboesje opgeligt (verg. Mak. en Boeg. Ethn. atlassen, Pl. XII, Fig. 27), en vervolgens tusschen de beenen van een bamboezen nijptangetje, dat men vlak vóór den patiënt regtop in den stam van de Musa Paradisiaca gestoken heeft, gebragt, om door middel van een ringetje, hetwelk men aanhaalt, zamengeknepen (verg. Ethn. Atlas, Pl. XII, Fig. 26), en ten slotte met een mesje (verg. Ethn. Atlas, Pl. XII, Fig. 25) afgeneden te worden.

Soms bedient men zich dan ook nog van eenige medicijn, om het bloeden te stuiten. De opperpriester van Gôwa bezigde tot dat einde altoos een' ring met een' robijn, waarvan de eenvoudige aanraking volgens hem voldoende was.

(40) Volgens een' mij gegeven' beschrijving wordt de zaak gewoonlijk door twee vrouwen afgedaan. De eene, die achter het meisje zit, opent zooveel mogelijk het pudendum, en laat daardoor de clitöris een weinig uitsteken; de andere vrouw die vóór haar zit en altoos eene doktersse zijn moet, zou dan een *zeer, zeer*, klein stukje van de clitöris afsnijden, slechts zooveel, dat er eventjes bloed uitkomt, weshalve die operatie bij de vrouw dan ook zoowel in het Boegineesch als Makassaarsch aangeduid wordt met een woord, dat slechts *afschaven* te kennen geeft (Mak. *kállan̄j*, Boeg. *kállá*).

(41) Dit heet in het Makassaarsch *síkiri*- of *râte-sánneŋ* en *síkiri*- of *râte-ǎjoemǎ*, verg. Boeg. Woord., bl. 669, kol. 2, op: *síkiri*.

(42) Het Arabisch luidt aldus: *lā ilāha illa llāhoe*, wa-Allāhoe akbar, wa-lillāhi l-ḥamdoe.

(43) Men verg. ook mijn Boeg. Woord., bl. 403, kol. 2, op: *dó-waŋŋ*, N°. 1, bl. 739, kol. 2, reg. 14, op: *sǎlli*, N°. 4, en bl. 752, kol. 1, reg. 17, op: *salǎwa*.

(44) Verg. Boeg. Woord., 799, kol. 2, reg. 14 v. o., en Jaarb. Celebes 1865, bl. 143.

(45) Verg. ook Kort Verslag Boeg. en Mak. handschr., bl. 17, r. 4.

(46) Verg. Boeg. Woord., bl. 725, kol. 2, op: *síri*, N°. 2.

(47) Het Arabisch luidt aldus: "bismi llāhi rraḥmāni rraḥīmi, salāmoen qaulan min rabbin raḥīmin, salāmoen alā Noeḥin fī l-'ālamīna, salāmoen alā Ibrahīma, salāmoen alā Moēsā wa-Harōēna, salāmoen alā āli sajjidi-nā, salāmoen alaikoem bi-mā ṣabartoem; fa-ni'ma 'oqbā ddāri, wa-ṣallā llāhoe alā sajjidi-nā Moeḥammadin, wa-āli-hi, wa-ṣaḥabi-hi wa-sallama."

(48) Dit is de zoogenaamde *síkiri-maoélóe*, verg. Boeg. Woord., bl. 669, kol. 2, reg. 14, op: *síkiri*, of *râte-maoédoe*, verg. Mak Woord., bl. 447, kol. 1, reg. 24, op: *râte*, N°. 1.

(49) Deze flensjes heeten in het Makassaarsch: *témpa-báyaŋŋ*, de Chinesche laksa: *lǎssa*. Het eerste worde in het Makassaarsche Woordenboek opgenomen onder: *témpa*, het tweede onder: *lǎssa*, N°. 5.

(50) Dit *éba-paloéda* worde in het Makassaarsch Woordenboek opgenomen op: *éba*.

(51) Deze *betelrijst* heet in het Makassaarsch *kádó-lékó*. Men voege dit in het Makassaarsch Woordenboek bij op: *kádó*, N°. 1.

(52) Men verg. het Mak. Woord., bl. 273, kol. 1, reg. 2 v. o., op: *lóŋŋkoclóe*.

(53) Men verg. Kort Verslag Mak. en Boeg. handschriften, A, N°. 46 tot en met 51.

(54) Men verg. het Boeginesche *nasípi katoéba* in het Boeg. Woord., bl. 683, kol. 2, reg. 10 v. o., op: *sípi*, N°. 1, en het Mak. *naépéki katoéba*, in het Mak. Woord., bl. 633, kol. 1, op: *épé*, N°. 1.

(55) Men verg. Mak. Woord., bl. 111, kol. 1, reg. 4, op: *pináli*.

(56) Verg. verzameling van berigten betreffende de Bijbelverspreiding, XCVI tot en met XCIX.

(57) Verg. Boeg. Woord., bl. 145, kol. 1, reg. 6 v. o., *palákka-atoriyolónj*, op: *palákka*, en Mak. Woord., bl. 107, kol. 1, reg. 19, *pántasá-patoeriyolówanj*, op: *pántasá*; Boeg. Woord., bl. 408, kol. 1, reg. 9 v. o., *mápanó-paté*, op: *nó*, N°. 2, en Boeg. Woord., bl. 849, kol. 1, reg. 17, op: *ánjljá*; doch vooral verhand. bissoc's, bl. 25, reg. 12 v. o., tot en met bl. 40, reg. 9.

(58) Verg. Boeg. Woord., bl. 150, kol. 1, reg. 16, op: *powádjo*, N°. 1, bl. 385, kol. 2, reg. 22, op: *dánjānj*, bl. 707, kol. 1, reg. 16, op: *sélanj*.

(59) Verg. Boeg. Woord., bl. 172, kol. 1, reg. 5, *boéngkoesoé-sélanj*, op: *boéngkoesoé*.

(60) Verg. Boeg. Woord., bl. 496, kol. 1, reg. 20, op: *rāmmá*, N°. 1, en Mak. Woord., bl. 483, kol. 1, reg. 13, op: *lópoe*, N°. 1.

(61) Verg. Boeg. Woord., bl. 760, kol. 1, reg. 11 v. o., op: *sissi*, N°. 6.

(62) Verg. *pásoe*, N°. 1, in het Boeg. Woord., bl. 151, kol. 2, r. 13.

(63) Verg. Boeg. Woord., bl. 456, kol. 1, reg. 12, op: *ǎǎppi*, en Mak. Woord., bl. 199, kol. 1, reg. 12, op: *bárroesóe*, N°. 2; zoo ook Boeg. Woord., bl. 519, kol. 2, reg. 5 v. o., op: *roéwa*, N°. 2, en bl. 800, kol. 1, reg. 9, op: *ánpá*, N°. 1.

(64) Verg. Boeg. Woord., bl. 228, kol. 2, reg. 10, *boéwaǎpoe-wǎnjānj*, op: *boéwanj*, N°. 1.

(65) Verg. Boeg. Woord., bl. 113, kol. 2, reg. 23, *papínanj-pínanj*, en reg. 30, *papínanj-rákka ri-samoedáw*, gelijk ook reg. 31, *papínanj-rákka ri-lanjkanáw*, op: *pínanj*.

- (66) Verg. Boeg. Woord., bl. 695, kol. 2, reg. 12, op: *símá*, N°. 3.
- (67) Verg. Boeg. Woord., bl. 10, kol. 2, reg. 12 v. o., op: *kábbáñj*,
= het Mak. *kábalá*, en bl. 303, kol. 1, reg. 21, op: *tímboló*.
- (68) Verg. Boeg. Woord., bl. 268, kol. 1, reg. 21, op: *máílí*.
- (69) Verg. Boeg. Woord., bl. 120, kol. 1, reg. 14, op: *petjóenāñj*.
- (70) Verg. Boeg. Woord., bl. 503, kol. 1, reg. 10, op: *ránle*.
- (71) Verg. over deze geheime wetenschap mijn Mak. Woord.,
bl. 673, kol. 2, reg. 5 v. o., op: *éranj*, en Boeg. Woord., bl. 372,
kol. 1, reg. 4 v. o., op: *túwí*, en bl. 656, kol. 1, reg. 3, op: *wawáñj*.
- (72) Verg. het Boeg. *táũróé-méyoñj* in het Boeg. Woord., bl. 337,
kol. 2, reg. 6, op: *táũróé*.
- (73) Verg. Boeg. Woord., bl. 514, kol. 1, reg. 11 v. o., op: *róé-
ñjoenj*, en bl. 859, kol. 1, reg. 17, op: *éroé* N°. 1.
- (74) Over het Boeg. en Mak. *palarísi* verg. men het Boeg. Woord.,
bl. 589, kol. 2, reg. 7, op: *lárísi*.
- (75) Verg. Boeg. Woord., bl. 57, kol. 1, reg. 3, op: *gámmi* N°. 1.
- (76) Verg. Boeg. Woord., bl. 314, kol. 2, reg. 6 v. o., op: *lanĩpá-
litĩlto*.
- (77) Verg. Boeg. Woord., bl. 441, kol. 1, reg. 3.
- (78) Verg. Boeg. Woord., bl. 202, kol. 2, reg. 14, op: *barákká*.
- (79) Verg. Boeg. Woord., bl. 533, kol. 1, reg. 5, op: *lónjga*.
- (80) Verg. Boeg. Woord., bl. 232, kol. 2, reg. 18.
- (81) Verg. Boeg. Woord., bl. 441, kol. 1, reg. 21, op: *tjérá*.
- (82) Verg. Boeg. Woord., bl. 33, kol. 2, reg. 1, op: *kárrá*.
- (83) Verg. Boeg. Woord., bl. 381, kol. 2, reg. 11, *napatáoewi to-
rigáttoenjge*, op: *láoé* N°. 2.
- (84) Verg. Boeg. Woord., bl. 552, kol. 2, reg. 3 v. o., *limbāñjāñj*,
op: *lĩmbañj*.
- (85) Verg. Boeg. Woord., bl. 766, kol. 1, reg. 3 v. o., *saoékanj*,
op: *sáoé* N°. 5.
- (86) Verg. Boeg. Woord., bl. 101, kol. 2, reg. 3 v. o., op: *pemáli*.

(87) Verg. Mak. Woord., bl. 143, kol. 1, reg. 8, op: *paóéwará*, en bl. 369, kol. 2, reg. 19, op: *dássa*, en Boeg. Woord., bl. 523, kol. 1, reg. 10, op: *résá*, en bl. 609, kol. 2, reg. 11, op: *lóéwanj*.

(88) Verg. Boeg. Woord., bl. 763, kol. 1, reg. 9, op: *sósó* N°. 1.

(89) Verg. Boeg. Woord., bl. 324, kol. 2, reg. 3, op: *tádó*.

(90) Verg. Mak. Woord., bl. 188, kol. 1, reg. 27, op: *bára* N°. 1, en Boeg. Woord., bl. 646, kol. 1, reg. 6 v. o. op: *wála*.

(91) Verg. Boeg. Woord., bl. 606, kol. 1, reg. 25, op: *lává*, N°. 2, en bl. 862, kol. 1, l. r., op: *arómpañj*, Mak. Woord., bl. 533, kol. 1, reg. 7, op: *laxará* N°. 2.

(92) Verg. Boeg. Woord., bl. 221, kol. 2, reg. 7 v. o. en Mak. Woord., bl. 216, kol. 2, reg. 9.

(93) Verg. Ethn. Atlassen, Pl. VIII, Fig. 1, letter *a*, *b*, *c* en *d*.

(94) Over de verschillende soorten van touw zie men Boeg. Woord., bl. 363, kol. 2, reg. 18, op: *tóólóé* N°. 2.

(95) Onder de netten, die hier niet afgebeeld zijn, behoort vooral het in het Boeg. Woord., bl. 83, kol. 2, r. 14, op *gáé* N°. 1 vermelde lange vischnet van *maníñjđjo*-touw.

(96) Deze toestel heet in het Boegincesch ook *pañjéñré*, en in het Makass. *lári-laríyañj*.

(97) Verg. Boeg. Woord., bl. 499, kol. 1, reg. 7, op: *padíñpa*.

(98) Verg. Boeg. Woord., bl. 374, kol. 1, reg. 11, op: *tóéwa* N°. 5.

(99) Verg. Mak. Woord., bl. 482, kol. 1, reg. 5, op: *paléjá*.

(100) Verg. Boeg. Woord., bl. 501, kol. 1, reg. 17, op: *róñponj*.

(101) Men verg. mijne Boeg. Chrestomathie, Deel III, bl. 196, reg. 10, bl. 203, l. reg., bl. 204, reg. 3 v. o., bl. 205, reg. 13, bl. 206, reg. 5, bl. 210, reg. 7, bl. 211, reg. 13, bl. 213, reg. 4, bl. 214, reg. 3, bl. 248, reg. 19, bl. 250, reg. 19.

(102) Dit heet dan in het Boegincesch: *mábóló-risalíwáñj*, terwijl het *gelijke geldsommen tezamen wedden* heet: *mábóló-páda*.

(103) Men vergelijk hier ook Boeg. Woord., bl. 543, kol. 2,

reg. 15, op: *lípá* N°. 1; en bl. 559, kol. 1, reg. 17, op: *limāi*, en reg. 23, op: *palimāi*.

(104) Zulk een korf heet in het Boegineesch: *sákkórānj* of *oeróēngānj*, in het Makassaarsch: *sonjókókanj*, verg. Ethn. atlassen, Pl. VIII, Fig. 27. Van daar die haan genoemd in het Boeg.: *mánóe-riyóroēnj*, in het Mak.: *ǎǎngānj-nisónjókó*.

(105) Zulke hanen heeten dan in het Boegineesch: *mánóe-maradéka*, in het Mak.: *ǎǎngānj-maradéka*, *vrije hoenders*.

(106) Men vergel. Boeg. Woord., bl. 760, kol. 1, reg. 2 v. o. vlgg., alsmede bl. 135, kol. 1, reg. 4 v. o., op: *páli* N°. 6; bl. 442, kol. 2, reg. 6 vlgg., op: *ǎǎrre* N°. 1 en *ǎǎrre-siwatǎngi*; bl. 42, kol. 2, reg. 10 v. o., op: *kalómpinj*; bl. 179, kol. 1, reg. 7 v. o., op: *bátóe-láppá*; bl. 297, kol. 1, reg. 11 v. o., op: *tapíde*; bl. 355, kol. 2, reg. 14, op: *lóre* N°. 3; bl. 890, kol. 1, reg. 9, op: *mángóroé-alíri*; bl. 422, kol. 2, reg. 20, op: *ǎǎpá*; bl. 760, kol. 2, reg. 3, op: *pólo-sissí*, *lǎbbi-sissí*, of: *áná-sissí*.

Voorts voege men in het Boegin. Woordenb. op: *sissí* N°. 6, het volgende bij: *sissí-boewǎǎja*, een haneschub onder den poot. — Men heeft ook haneschubben beneden en boven de natuurlijke spoor, en daarboven de kleine schubben, genaamd *bátóe-lǎngí*. Heeft nu een haan aan den eenen poot één *sissí bátóe-lǎngí*, omgeven door *zeven* zulke *sissí*'s, aan den anderen poot één *sissí bátóe-lǎngí*, omgeven door *acht* zulke *sissí*'s; zoo heet die haan *mágǎǎrǎmpéla*, verbastering van *mágǎǎrǎnj-pǎlla*, naar het slaan op een' vorstelijke *gǎǎrǎnj*, aan de eene zijde *zeven*, aan de andere *acht* slagen. Daarop wedt men in Sidênreng *káli's*, of bij sommen van *f* 160 (akatína-to-Sidênrengé). Men zegt alzoo: siwáli pítóe lǐpoeŋgi bátóe-lǎngína, siwáli aroewǎ lǐpoeŋgi bátóe-lǎngína. — *Dǎēnj-mánái* is een klein uitstekend schubje aan de binnenzijde van één van de twee buitenste der drie voorste teenen (*ǎǎjári*) van een' hanepoot, een weinig heenhangende over de *dóelaŋj-dóelaŋj*, of het vlies van boven tusschen de teenen van een' hanepoot.

(107) Men vergel. Boeg. Woord., bl. 251, kol. 2, reg. 6, en voege daarbij nog de volgende hanen: “*bákká-márówe*, verbastering van: *bákká-márówá*, zooveel als: *overal bákká*, dus niet slechts *rood* aan *ieder*’ *vleugel*, maar ook aan *kop, rug, staart* en *borst* hebbende. — *Mánóe-laiyóda*, *een witte haan, en zwart van bek, oogen en pooten*.”

Men vergelijkte verder Boeg. Woordenb., bl. 39, kol. 2, reg. 10, op: *mánóe-kálláñg*; bl. 43, kol. 2, reg. 3, op: *kalijábo*; bl. 105, kol. 1, reg. 19, op: *póete*; bl. 159, kol. 2, r. 12 v. o., op: *bákká* N°. 4; bl. 184, kol. 2, r. 21, op: *báttí*; bl. 201, kol. 1, op: *bóérí* N°. 2; bl. 221, kol. 1, r. 1, op: *balíbi*; bl. 214, kol. 1, reg. 18, op: *bóéloe* N°. 1; bl. 225, kol. 2, r. 20, op: *boeloewára*; bl. 446, kol. 2, r. 2 v. o., op: *tjállá*; bl. 847, kol. 1, r. 6, op: *óñjí*; bl. 235, kol. 1, reg. 4, op: *tjála-báí*; bl. 389, kol. 2, r. 6, op: *dapóeta*; bl. 424, kol. 2, r. 12 v. o., op: *tjepága*; bl. 506, kol. 1, r. 3, op: *rídí*; bl. 548, kol. 2, r. 5 v. o., op: *láp̃poeñg*; bl. 570, kol. 2, r. 3, op: *lóloñg*; bl. 612, kol. 2, reg. 8, op: *lewóráñg*; bl. 644, kol. 1, reg. 23, op: *waróẽmpoeñg*; bl. 843, kol. 1, reg. 13, op: *id̃jo*.

(108) Vergel. Boegin. Woordenb., bl. 799, kol. 1, reg. 1, op: *amóẽñgáñg*.

(109) Vergel. Boeg. Woordenb., bl. 64, kol. 2, reg. 15 v. o. op: *gáñ̃joe*.

(110) Verg. Boeg. Woord., bl. 500, kol. 2, l. r., op: *mábóéloe-róñ̃je*, dat vergelijkenderwijze ook van het *krijgsgewaad* onzer helden gebezigd wordt.

(111) Vergel. Ethnogr. Atlassen, Pl. VIII, Fig. 30.

(112) Vergel. Boeg. Woord., bl. 182, kol. 1, reg. 14 v. o., op: *béta* N°. 1.

(113) Vergel. Boeg. Woord. bl. 257, kol. 1, reg. 1, op: *méd̃jañg*; verder bl. 172, kol. 2, reg. 17, op: *bábá* N°. 1, lett. *c*; bl. 191, kol. 1, reg. 21, op: *pabáñ̃roñ̃g*; bl. 204, kol. 1, reg. 9, op: *barát̃oe*; bl. 342, kol. 2, reg. 7, op: *patáñ̃rá*; bl. 355, kol. 2, reg. 13 v. o., op: *lóro*

N°. 2; bl. 814, kol. 1, reg. 11, op: *óntonǵ*; bl. 873, kol. 1, reg. 1, op: *ílanǵ*.

(114) Vergel. Boeg. Woord., bl. 374, kol. 2, reg. 12 v. o., op: *lóéwi*.

(115) Vergel. Boeg. Woord., bl. 46, kol. 2, reg. 6, op: *kówa*.

(116) Vergel. Boeg. Woord., bl. 48, kol. 2, reg. 1, op: *kénsi*.

(117) Vergel. Mak. Woord., bl. 302, kol. 2, reg. 22, op: *tábalá*.

(118) Vergel. Ethn. Atlassen, Pl. XIII, Fig. 12.

(119) Vergel. het Mak. Woord., bl. 898, k. 2, in de verklaring van Pl. XIII, Fig. 10, bl. 366, kol. 2, reg. 12, op: *dára* N°. 3; het Boeg. Woord., bl. 79, kol. 1, reg. 21, op: *galálǵánǵ*.

(120) Vergel. het Boeg. Woord., bl. 532, kol. 2, reg. 13.

(121) Vergel. het Boeg. Woord., bl. 123, kol. 2, reg. 14 v. o.

(122) Vergel. het Boeg. Woord., bl. 728, kol. 2, reg. 14, op: *sére* N°. 1.

(123) Vergel. het Boeg. Woord., bl. 55, kol. 2, reg. 9 v. o., op: *gámbo*.

(124) Men vergel. het Boeg. Woord., bl. 389, kol. 2, reg. 6 v. o.

(125) Vergel. het Boeg. Woord., bl. 182, kol. 2, reg. 5, op: *béla* N°. 3.

(126) Men vergel. vooral het Boeg. Woord., bl. 121, kol. 1, reg. 7 v. o., op: *pádǵe*; en het Mak. Woord., bl. 398, kol. 2, reg. 4 v. o.

(127) vergel. het Boeg. Woord., bl. 814, kol. 2, reg. 8 v. o., *mápá-máttó oewáë*, op: *áttó*.

(128) Verg. het Boeginesche *siyagappówanǵ*, in het Boeg. Woord., bl. 55, kol. 2, reg. 1, op: *gáppo*, en *mátíkánǵ*, in het Boeg. Woord., bl. 274, kol. 2, reg. 22, op: *tíkánǵ*; het Makassaarsche *sitappássanǵ*, in het Mak. Woord., bl. 292, kol. 1, reg. 16, op: *táppassá*.

(129) Verg. het Boeg. *tanpóéwi*, in het Boeg. Woord., bl. 308, kol. 2, reg. 3 v. o., op: *tanpoe* N°. 1, het Boeg. *gámpo*, in het Boeg. Woord., bl. 58, kol. 1, reg. 3, en het Boeg. *ǵjólóé*, in het Boeg.

Woord., bl. 471, kol. 2, reg. 6 v. o.; alsmede het Makassaarsche *sūdĵā-goeroé*, in het Makass. Woord., bl. 404, reg. 9 v. o.; op: *ĉĵāgoeroé*.

(129^a) Verg. het Boeg. Woord., bl. 291, kol. 1, reg. 2 v. o., op: *tĭpā* N°. 1, en bl. 701, kol. 1, reg. 3, op: *sēm̃pā*; en Mak. Woord., bl. 557, kol. 2, reg. 16, op: *sēm̃pā*.

(130) Verg. het Boeg. Woord., bl. 525, kol. 1, reg. 18, op: *rāóó* N°. 1, en bl. 583, kol. 2, reg. 16, op: *lānjĵā* N°. 3; en het Mak. Woord., bl. 179, kol. 2, reg. 13, op: *bóēĵóé*.

(131) Dit is het Boeginesche *bĭkó-bĭkó*, verg. het Boeg. Woord., bl. 162, kol. 1, reg. 4 v. o.; en het Makassaarsche *pānjĵi-pānjĵiki*, van: *pānjĵiki*, vleermuis.

(132) Dit is het Boeginesche *mábāwi-bāwi*, verg. het Boeg. Woord., bl. 226, kol. 2, reg. 8 v. o., op: *bāwi*.

(133) Verg. het Boeginesche *mábówa-boeāĉĵā*, in het Boeg. Woord., bl. 230, kol. 2, reg. 10, op: *boeāĉĵā*.

(134) Verg. het Boeg. *mámālĵāng-mālĵāng*, in het Boeg. Woord., bl. 256, kol. 1, reg. 9, op: *mālĵāng*.

(135) Verg. het Boeg. *máméyoŋg-méyoŋg*, in het Boeg. Woord., bl. 258, kol. 2, reg. 14, op: *méyoŋg*.

(136) Verg. het Boeg. *málóĉĵó-lóĉĵó*, in het Boeg. Woord., bl. 582, kol. 2, reg. 9 v. o., op: *lóĉĵó*.

(137) Verg. het Boeg. *tákāŋja-kaŋjárāŋg*, in het Boeg. Woord., bl. 848, kol. 2, reg. 4 v. o., op: *aŋjárāŋg*, paard; en het Mak. *bóēwaŋg-bóēwaŋg pasápoe*, in het Mak. Woord., bl. 223, kol. 2, reg. 16, op: *bóēwaŋg*.

(138) Verg. het Boeg. *sákkó-sákkó mānoé* en het Mak. *sóŋgkó-sóŋgkó ĉĵāŋgāŋg*, in het Boeg. Woord., bl. 668, kol. 1, reg. 11 v. o., op: *sákkó*.

(139) Verg. het Boeg. en Mak. *koenrépā*, in het Boeg. Woord., bl. 24, kol. 1, reg. 6 v. o.

(140) Verg. het Boeg. *mágállá-gállárrāŋg*, in het Boeg. Woord.,

bl. 75, kol. 1, reg. 19, op: *gállá* N°. 1; en het Mak. *ágállá-gallárraňj*, in het Mak. Woord., bl. 84, kol. 2, reg. 4, op: *gállará*.

(141) Verg. het Boeg. *mátolólaňj-tolólaňj*, in het Boeg. Woord., bl. 600, kol. 1, reg. 5, op: *lóláňj* N°. 1.

(142) Men verg. het Boeg. en Mak. *málóňga-lóňga* in het Boeg. Woord., bl. 533, kol. 1, reg. 5, op: *lóňga*, soort van *reus*.

(143) Men verg. het Boeg. *málopi-lópi*, in het Boeg. Woord., bl. 546, kol. 1, reg. 14, op: *lópi*, *vaartuig*; en het Mak. *ábisc-hiséyaňj*, van: *biséyaňj*, *vaartuig*.

(144) Verg. het Mak. *toéká-toéká*, lett. *b*, in het Mak. Woord., bl. 268, kol. 1, reg. 26, op: *toéká*, *ladder*.

(145) Verg. het Boeg. *asóboe-sobóeňj*, in het Boeg. Woord., bl. 691, kol. 2, reg. 8 v. o., op: *sóboe*, *verbergen*, en het Mak. *átjókko-ljókko-waňj*, in het Mak. Woord., bl. 383, kol. 1, 1. reg., op: *ljókko*, *verbergen*.

(146) Verg. het Boeg. *sálla*, in het Boeg. Woord., bl. 740, kol. 2, reg. 3, op: *sálla*, N°. 4; en het Mak. *ágála-galáeňj*, in het Mak. Woord., bl. 85, kol. 1, reg. 5 v. o., op: *galáeňj*; *átjátjó*, in het Mak. Woord., bl. 394, kol. 1, reg. 9.

(147) Verg. het Boeginesche en Makassaarsche *dénde*, in het Boeg. Woord., bl. 393, kol. 2, reg. 10.

(148) Verg. het Boeg. en Mak. *témpa-Djáca*, in het Boeg. Woord., bl. 312, kol. 2, reg. 3, op: *témpa* N°. 1, *klappen*.

(149) Men verg. hiervoor de Ethnographische Atlassen, Pl. XIII, Fig. 13, en het Mak. Woord., bl. 511, kol. 1, reg. 5, op: *láyaňj-láyaňj*, doch vooral het Boeg. Woord., bl. 717, kol. 2, reg. 22, op: *pasáđjaňj*, waar men niet alleen eenige soorten van vliegers beschreven vindt, maar tevens zien kan, op welke wijze dit spel gewoonlijk gespeeld wordt. Voorts zie men insgelijks het Boeg. Woord., bl. 385, kol. 2, reg. 18, op: *dáňjo*; bl. 244, kol. 2, reg. 1, op: *mámmoé*; en bl. 463, kol. 1, reg. 10, op: *taradjőenánj*.

(150) Ik verwijs hierbij naar mijne woordenboeken, waarin ik ook

al deze spellen meer of min uitvoerig beschreven heb. Men zie alzoo het Boeg. *gólja-góljañj*, ons *pleiten*, in het Boeg. Woord., bl. 64, kol. 1, reg. 14, op: *góljañj*, het Mak. *góyañj-góyañj*, in het Mak. Woord., bl. 77, kol. 2, reg. 8, op: *góyañj*; het Boeg. *mápadéré dórcí*, het Mak. *déré-déré*, in het Mak. Woord., bl. 367, kol. 1, reg. 4, op: *déré* N°. 2, het Boeg. *l̃jañpállé*, het Mak. *l̃jampállé*, in het Boeg. Woord., bl. 429, kol. 2, reg. 13 v. o.; het Boeg. *apañjannérânj*, in het Boeg. Woord., bl. 434, kol. 1, reg. 11 v. o., op: *l̃janné*, *ronddraaijen*; het Boeg. en Mak. *lóbanj*, in het Boeg. Woord., bl. 555, kol. 1, reg. 1; het Boeg. en Mak. *mápaélé*, in het Boeg. Woord., bl. 811, kol. 1, reg. 6 v. o., op: *élé*, *ronddraaijen*; het Boeg. en Mak. *ódé-ódé*, in het Boeg. Woord., bl. 822, kol. 2, reg. 5 v. o., op: *ódé*.

(151) Dit spel heet in het Boeg. *ñjipe*, verg. het Boeg. Woord., bl. 456, kol. 1, reg. 3 v. o., of *másiñpá*, verg. het Boeg. Woord., bl. 684, kol. 2, reg. 9 en 5 v. o. De Makassar spreekt van *ásiñpará*.

(152) Verg. het Boeg. Woord., bl. 59, kol. 1, reg. 6, op: *gállí*, het Mak. *dállé*.

(153) Verg. het Boeg. Woord., bl. 491, kol. 1, reg. 8, *paráppá*, = het Mak. *parépe*, *doen breken*, op: *ráppá*, N°. 2, = het Mak. *répe*, *breken*.

Men zie verder de Boeginesche en Makassaarsche spellen met *pitten* in beide woordenboeken, als: het Boeg. *mákéñjá* of het Mak. *ákéñjé*, in het Boeg. Woord., bl. 24, kol. 2, reg. 16 v. o., het Boeg. *mágañréñje*, of *mágoeñréñje*, het Mak. *ákoendése*, dat vooral ook in de dagen van rouw gespeeld wordt, verg. het Boeg. Woord., bl. 63, kol. 2, reg. 16; het Boeg. *máláñgga*, of het Mak. *áláñgga*, in het Boeg. Woord., bl. 531, kol. 2, reg. 15 v. o., op: *láñgga*; het Boeg. *máléñjé*, of het Mak. *ádóé-lóé-dóé-lóé*, in het Boeg. Woord., bl. 579, kol. 1, reg. 11 v. o., op: *léñjé*, N°. 2.

(154) Verg. het Boeg. Woord., bl. 21, kol. 1, reg. 5 v. o., *mákadáro*, op: *kadúro*.

(155) Verg. het Boeg. Woord., bl. 213, kol. 1, reg. 12, op: *bíllé*.

(156) Verg. het Boeg. Woord., bl. 533, kol. 1, reg. 15, op: *lôgo*.

(157) Gedurende het *lôgo*-spel zingt men bij voorbeeld: Tjîrî-nâî, siŋgôwâ siŋgânga, si-tampâraŋg, si-boêloec-boêloec mêyoŋg, d. i.: (de lôgo) zij *springt* op (en raakt alle andere lôgo's), *zoodat een ieder er verbaasd over staat; zij raakt zooveel lôgo's, als er kleine garnaaltjes in de zee, als er haren aan het lijf van een' kat zijn.*

(158) Dit heet in het Boeg.: *mápálló*, in het Mak.: *ápántó*, vergel. het Boeg. Woord., bl. 103, kol. 1, reg. 9, op: *pálló* N°. 3.

(159) Verg. het Boeg. Woord., bl. 102, kol. 2, reg. 11.

(160) Verg. het Boeg. Woord., bl. 300, kol. 1, reg. 10, op: *lâbo*, N°. 2.

(161) Dit spel heet in het Boeg.: *alóeka-loekânj*, in het Mak.: *lákka-lákkaŋj*, verg. het Boeg. Woord., bl. 529, kol. 1, l. reg., op: *lôeka*, *los zijn*.

(162) Deze kroon heet in het Boeg.: *boêloékôêm̃pa*, in het Mak.: *boêloékôêm̃ba*, verg. het Boeg. Woord., bl. 220, kol. 1, reg. 7 v. o.

(163) Verg. het Mak. Woord., bl. 31, kol. 2, reg. 14, op: *kanâyōŋj*.

(164) Verg. het Boeg. Woord., bl. 76, kol. 2, reg. 2 v. o.

(165) Over het Boeg. en Mak. *paténa* zie men het Boeg. Woord., bl. 331, kol. 2, reg. 3, op: *téna*.

(166) Verg. het Boeg. Woord., bl. 897, kol. 2, reg. 18, op: *awároe*.

(167) Men verg. het Boeg. *patorowátoe*, in het Boeg. Woord., bl. 360, kol. 1, reg. 3, op: *torowátoe*.

(168) Verg. het Boeg. Woord., bl. 322, kol. 1, reg. 12, op: *láltonj*.

(169) Dit stuk wit katoen heet dan in het Boegineesch: *patañrére-sáduñj*, verg. het Boeg. Woord., bl. 344, kol. 1, reg. 19, op: *tañrére*. Men verg. ook bl. 623, kol. 1, reg. 1, *mále narákkañj salíma*, lett.: *sterven op den schoot van een' vloer*, op: *wákkañj*.

(170) Verg. het Boeg. *tjápá-pawáloenj*, in het Boeg. Woord., bl. 649, kol. 1, reg. 6, op: *wáloenj*, en bl. 211, kol. 2, reg. 9 v. o., op:

óla N°. 2, alsmede Heldendicht Bon. veldtocht van 1859, Inleiding bl. 6 Noot.

(171) In het Arabisch luiden deze woorden: innā lillāhi, wa'innā ilai-hi rādji'ōēna.

(172) Verg. het Boeg. Woord., bl. 898, kol. 1, reg. 23, op: *oewāē*. De Makassaar noemt zulk een geschenk: *patimpóronǽ*, verg. het Mak. Woord., bl. 290, kol. 2, reg. 23, op: *limpóronǽ*.

(173) Deze heet in het Boeg.: *si-pámmoé*, verg. het Boeg. Woord., bl. 100, kol. 2, reg. 11, op: *pámmoé*.

(174) Men verg. het Boeg. *si-wáloenǽ*, in het Boeg. Woord., bl. 649, reg. 2.

(175) Vergel. het Boegin. Woordenb., bl. 58, kol. 1, reg. 9, op: *gántaǽ*.

(176) Dit is het Boeginesche *si-boéwanǽroēni* of *si-boéwan-dóēni*, verg. het Boeg. Woord., bl. 228, kol. 1, reg. 10, op: *boéwanǽ* N°. 1.

(177) Verg. J. A. Bakkers het Leenvorstendom Boni, bl. 58.

(178) Verg. het Boeg. Woord., bl. 529, kol. 1, reg. 3, op: *lóka*.

(179) Verg. het Boeg. Woord., bl. 532, kol. 1, reg. 22, *lógi-lógi*, op: *lógi*.

(180) De Makassaar zegt: *lanrínna nisarákkanǽji*, *nalinrǽngǽnǽ líno*, lett: *er worden ten zijnen behoefte Arabische gebeden gedaan, hij schopt de wereld met voeten*.

(181) Vergel. het Boegin. Woordenb., bl. 669, kol. 2, reg. 8, op: *síkiri*.

(182) Men vergel. het Boegin. *íya nasoeróókǽnǽ ri-alábbóǽnǽ to-máte*, in het Boeg. Woordenb., bl. 726, kol. 2, reg. 12, op: *sóeróé*.

(183) Men vergel. het Boegin. *sárá-waliyála*, in het Boegin. Woordenb., bl. 654, kol. 1, reg. 7, op: *waliyála*, en het Makass. *sábiyáí*, in het Makass. Woordenb., bl. 698, kol. 2, reg. 12, op: *ái*.

(184) Zulk een praalbed heet in het Boeg. *alámmǽnǽnǽ*, verg. het Boeg. Woord., bl. 561, kol. 1, reg. 3 v. o., op: *lámmǽnǽ*.

(185) Deze dagen heeten in het Boeg.: *wánni-balówa*, verg. het Boeg. Woord., bl. 634, kol. 2, reg. 4 v. o., op: *wánni*.

(186) Deze dagen heeten in het Boeg.: *wánni-bailjoe*, verg. het Boeg. Woord., bl. 635, kol. 1, reg. 1, op: *wánni*.

(187) Verg. het Boeg. Woord., bl. 669, kol. 2, reg. 17, op: *síkiri*.

(188) Verg. het Boeg. *boénja-lónpo*, in het Boeg. Woord., bl. 168, kol. 2, reg. 18, op: *boénja*.

(189) Men verg. het Boeg. *rákkó-óta*, in het Boeg. Woord., bl. 482, kol. 1, reg. 3 v. o., op: *rákkó*, en bl. 811, kol. 2, reg. 13, op: *óta*.

(190) Vergel. het Boegin. Woordenb., bl. 168, kol. 2, reg. 11, op: *boénja*.

(191) Men vergel. het Boegin. *ripowadjówanj*, in het Boegin. Woordenb., bl. 150, kol. 1, reg. 4 v. o., op: *powádjo* N°. 2.

Voor de door mij, zoowel bij deze aantekeningen als in het stuk zelf, gevolgde wijze van transcriptie der Boeginesche en Makassasche, alsmede Arabische en andere vreemde, woorden, vergelijkte men vooral het Voorberigt voor mijn Boeginesch Woordenboek.